

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ŞAH VELİYYULLAH ed-DİHLEVİ (ö. 1176/1762) ve el-MÜSEVVA ADLI

MUVATTA ŞERHİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

METİN AKSOY

DANIŞMAN

YRD. DOÇ. DR. MURAT AKKUŞ

AKSARAY 2018

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ŞAH VELİYYULLAH ed-DİHLEVİ (ö. 1176/1762) ve el-MÜSEVVA ADLI
MUVATTA ŞERHİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

METİN AKSOY

DANIŞMAN

YRD. DOÇ. DR. MURAT AKKUŞ

AKSARAY 2018

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren(....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Metin

Soyadı : Aksoy

Bölümü : Temel İslam Bilimleri

İmza :

Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Şah Veliyyullah ed-Dihlevi (ö. 1176/1762) ve el-Müsevva Adlı
Muvatta Şerhi

İngilizce Adı : The Shah Waliyyullah Al-Dehlawee (D.1176/1762) and his Interpretation
Al-Musavva Of Muvatta

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

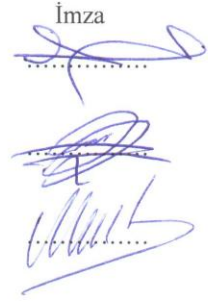
Yazar Adı Soyadı: Metin Aksoy

İmza:

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY BELGESİ

Metin AKSOY tarafından hazırlanan “Şah Veliyyullah ed-Dihlevi (ö. 1176/1762) ve el-Müsevva Adlı Muvatta Şerhi” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile AKSARAY ÜNİVERSİTESİ Temel İslam Bilimleri Anabilim dalında Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Murat AKKUŞ
Tefsir Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi
Üye: Yrd. Doç. Dr. Mehterhan FURKANI
İslam Hukuku Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi
Üye: Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARABACAK
Hadis Anabilim Dalı, Selçuk Üniversitesi

İmza

Tez Savunma Tarihi: 02/01/2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 08.03.2018.....tarih ve 2018/13-S..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrencinin
Metin AKSOY
İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Yrd. Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU

İmza

v

İTHAF

*Hz. Peygamber'i (s.a.v.) örnek olarak benimseyip, onun sünnet ve hadislerini anlamaya
çalışan tüm ilim yolcularına ithâfımdır.*

TEŞEKKÜR

Bu çalışmam sırasında tezimle yakından ilgilenen, bilimsel ve akademik olarak yönlendiren danışmanım Yrd. Doç. Dr. Murat AKKUŞ hocama, yine tez çalışmam sırasında desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Seyit AVCI hocama, ders döneminde kendisinden ders aldığım Doç. Dr. Harun Reşit DEMİREL hocama ve Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARABACAK hocama, Aksaray İslami İlimler Fakültesi bünyesinde kendilerinden ders aldığım diğer hocalarıma, Kayseri Dini Yüksek İhtisas Merkezinde yardımını esirgemeyen hocalarıma ve son olarak çalışmam boyunca gerekli tahammülü gösteren ve destek olan eşime cân-ı gönülden teşekkürü bir borç addederim.

Metin AKSOY

Aksaray/ 2018

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ŞAH VELİYYULLAH ed-DİHLEVÎ (ö. 1176/1762) ve el-MÜSEVVA
ADLI MUVATTA ŞERHİ

Yüksek Lisans Tezi

Metin Aksoy, Aksaray 2018

ÖZET

Bu çalışmamızda hayatını ve ilmî serüvenini inceleme fırsatı bulduğumuz Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö.1176/1762), 1700'lü yıllara damgasını vuran muhaddis şahsiyetlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. ed-Dihlevî'nin özellikle hadis alanında yaptığı hizmetler sayesinde kendisinden önceki dönemlerde itibarını kaybetmeye yüz tutmuş olan hadis ilmini tekrar canlandırdığına ve bu canlanmanın günümüzde dahi etkisinin bulunduğu şahit olmaktayız. Onun hadis konusunda telif etmiş olduğu eserler, hem yaşadığı döneme ve hem de günümüze ışık tutmaktadır. Ayrıca ed-Dihlevî'nin hadisi fıkıhla birleştirme başarısı, sahih kaynaklarımızdan bize nakledilen hadislerin anlaşılmasına fazlasıyla katkı sağlamıştır.

ed-Dihlevî, İmam Malik'in (ö.179/795) *el-Muvatta*'sının Yahya b. Yahya (ö.234/849) rivayetine *el-Müsevva Şerhu'l-Muvatta* adlı bir şerh yazmıştır. *el-Muvatta* ise, İmam Malik'in en meşhur eseri olup fıkıh konularıyla ilgili bir takım hadisleri, Medine halkının uygulamalarını, sahabe ve tabiûn fetvaları ile İmam Malik'in kendi içtihadlarını içine alır. Müellifinin hadis ve fıkıh ilimlerinde otoritesinden ve kendi dalında ilk eserlerden olması dolayısıyla *el-Muvatta*, kaleme alındığı tarihten günümüze kadar itibar edilmiş bir eserdir. Gördüğü bu itibarın neticesidir ki üzerine birçok âlim tarafından ciltlerce şerh çalışması yapılmıştır.

ed-Dihlevî yukarıda ismi geçen eserinde, hadisleri başta fıkıh yönü olmak üzere birçok yönden izah etmiş, izah ederken de ilim talebesinin anlayacağı bir üslup ile görüşlerini serdetmiştir. Ayrıca âlimlerden naklettiği rivayet ve görüşleri, kimi zaman delillerle desteklemiş kimi zaman da aksine delil getirmek suretiyle onların görüşlerini ve delillerini çürütmüştür.

ed-Dihlevî'nin herkes tarafından bilinmeyen ve bizim de bu çalışmamızda tanıtmayı amaç edindiğimiz *el-Müsevva* adlı eserinde serdetmiş olduğu izahları ve kullanmış olduğu üsluptaki mahâreti, onun bir çok ilmi alanda mâhir olduğunu bize göstermektedir.

Bilim Kodu :
Anahtar Kelimeler : Şah Veliyyullah, ed-Dihlevî, el-Müsevvâ, İmam Malik,
el-Muvatta, Şerh.
Sayfa Adedi : 110
Danışman : Yrd. Doç. Dr. Murat AKKUŞ

AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
THE SHAH WALIYYULLAH AL-DEHLAWEE (D.1176/1762) AND
HIS INTERPRETATION AL-MUSAVVA OF MUVATTA

Master Thesis
Metin Aksoy, Aksaray 2018

ABSTRACT

In this work, Shah Waliyyullah al-Dehlawee (d.1176 / 1762), which we find a chance to investigate his life and his scientific adventure, emerges as one of the muhaddis' personalities who stamped on the 1700s. We are witnessing that thanks to the services that al-Dehlawee had done especially in the domain of hadith, he revived the hadith that had lost its reputation in the previous periods and that even this revival is still influential today. His works, which he has written about hadith, are both a turning point and a daylight. In addition, Dehlawee's hadith has made a great contribution to the understanding of the hadiths that have been transmitted to us from our authentic sources.

al-Dehlawee, al-Muwatta of the Imam Malik (d.179 / 795) Yahya b. Yahya wrote a commentary al-Musevva Sharh al-Muvatta in his narration of al-Qa'ida (p. 234/849). al-Muvatta is the most famous work of Imam Malik and contains a number of hadiths on the subjects of fiqh, practices of the people of Medina, companions and natural facts, and Imam Malik's own ijtihad. The al-Muvatta is a work that is as much respected as day-to-date from the date of receipt of the deposit, as it is from the authority of the author in hadith and fiqh science and from the first works in his own field. The reason for this reputation is that many scholars have been working on sharpsholes.

al-Dehlawee explained the hadiths in many ways, mainly in the aspect of fiqh, in his above-mentioned work, and he explained his views with a style that the understanding of the subject of the study could understand. Moreover, narrations and views conveyed by scholars have sometimes refuted their views and arguments by bringing in evidence, sometimes supported by evidence.

The explanations that al-Dehlawee has published in his work al-Musevva, whose aim is to introduce in our work and which is not known by everyone, shows us that he is a masterpiece in many scientific fields.

Science Code :

Keywords : Shah Waliyyullah, al-Dehlawee, al-Musevva, Imam Malik, al-Muwatta, commentary.

Page Adedi : 110

Consultant : Asistans Professor Doctor Murat AKKUŞ

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	İ
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	İİ
JURİ ONAY BELGESİ.....	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
İTHAF	İV
TEŞEKKÜR	V
ÖZET	VI
ABSTRACT	VIII
İÇİNDEKİLER	X
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı	2
B. Araştırmanın Metodu ve Sınırlandırılması	2
C. Araştırmanın Kaynakları.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1. ŞAH VELİYYULLAH ed-DİHLEVİ’NİN YAŞADIĞI DÖNEME KISACA BİR BAKİŞ, HAYATI VE ESERLERİ	5
1.1. Yaşadığı Döneme Kısaca Bir Bakış	5
1.1.1. Siyasi Durum	6
1.1.2. İktisadi ve Sosyal Durum	10
1.1.3. Dini ve İtikadi Durum	11
1.1.4. Bâbürlüler ve Hadis ilmi	12
1.2. Şah Velıyyullah ed-Dihlevi’nin Hayatı	17

1.2.1. Nesebi	17
1.2.2. Doğumu	17
1.2.3. İlim Tahsili ve Hindistan'daki Hocaları	18
1.2.4. Evliliği ve Çocukları	20
1.2.5. Hameyn'e Gidişi ve Hameyn'deki Hocaları	20
1.2.6. Öğretim Metodu ve Talebeleri.....	21
1.2.7. Vefatı	21
1.3. Eserleri.....	22
1.3.1. Kur'an-ı Kerim ve İlimleri Üzerine	22
1.3.2. Akaid ve Kelam Üzerine.....	22
1.3.3. Tasavvuf ve Şariat'ın Sırları Üzerine.....	23
1.3.4. Biyografi ve Vasiyet Üzerine.....	24
2. ŞAH VELİYYULLAH ed-DİHLEVİ'NİN HADİS ALANINDAKİ FİKİRLERİ VE ÇALIŞMALARI.....	24
2.1. Hadis Alanındaki Fikirleri	24
2.1.1 Hadis İlmi ve Sünnete Bakışı	25
2.1.2. Hadis Kitaplarına Bakışı.....	26
2.1.3. Hadisle Amel Meselesi	27
2.2. Hadis Alanındaki Hizmetleri	28
2.2.1. Dâru'l-Hadîs'in Kuruluşu.....	29
2.2.2. Açtığı Hadis Çığırını ve Hadisle Fıkhi Birleştirme Başarısı	29
2.2.3. Hadis Eserleri.....	30
2.2.4. Hadis Senetleri	31
2.2.5. Ailesinin Hadis Sahasındaki Hizmetleri	32
İKİNCİ BÖLÜM.....	34
1. ŞAH VELİYYULLAH ed-DİHLEVİ'NİN el-MÜSEVVA ADLI MUVATTA ŞERHİ	34
1.1. el-Müsevva'nın Muvatta Şerhleri Arasındaki Yeri	34
1.1.1. İmam Malik'in Muvatta'sı ve Önemi	34
1.1.2. Muvatta'nın Rivayetleri	35
1.1.3. Üzerine Yapılmış Şerhler	37
1.1.4. el-Müsevva'nın Muvatta Şerhleri Arasındaki Yeri ve Önemi.....	38
1.1.5. Bazı Alimlerin Muvatta'yı Şerh Etme Metodları	38
1.1.5.1. İbn Abdilberr'in Metodu	38
1.1.5.2. Celaleddin es-Suyûtî'nin Metodu	39
1.1.5.3. Abdulhay el-Leknevî'nin Metodu	39
1.1.5.4. Osman b.Yakup el-Kemâhî'nin Metodu	39
1.2. el-Müsevva'nın İçeriği ve Özellikleri	40
1.2.1. el-Müsevva Mukaddimesi	40

1.2.2. Konu Başlıkları	41
1.2.3. Konu ile İlgili Ayetleri Zikretmesi, Tefsirini Yapması ve Bazı Sebebi Nüzüllere Yer Vermesi	41
1.2.3.1. Konu ile İlgili Ayetleri Zikretmesi.....	41
1.2.3.2. Ayetlerin Tefsirini yapması.....	42
1.2.3.3. Bazı Sebebi Nüzüllere Yer Vermesi	44
1.2.4. Sened Tahlili.....	46
1.2.5. Hadisin Metnini Şerh Metodu	47
1.2.5.1. Ayetlerden Yararlanması.....	47
1.2.5.2. Hadislerden Yararlanması.....	50
1.2.5.3. Garip Lafız, Kavram ve Cümleleri İzah Etmesi	52
1.2.5.4. Hikmet (Makasid) Yönünden İncelemesi	57
1.2.5.5. Dilsel Açıdan İncelemesi.....	58
1.2.5.6. Edebi Sanatlara Yer Vermesi	60
1.2.5.7. Hadisin Farklı Açıklama ve Vecihlerine Yer Vermesi	62
1.2.5.8. Bazı Rivayetlerdeki Hükümlere Karşı Deliller Sunması	64
1.2.5.9. Soru İhdas Ederek Cevabını Vermesi.....	66
1.2.5.10. Hadisin Farklı Rivayetlerini Vermesi	67
1.2.5.10.1. Hadisin Şâhidini Vermesi.....	67
1.2.5.10.2. Hadisin Mütabi'ini Vermesi.....	68
1.2.6. Fıkhî Hükümleri İşleme Metodu	69
1.2.6.1. Mezheplerin Görüş ve Delillerine Yer Vermesi	69
1.2.6.1.1. Mezheplerin Görüşlerine Yer Vermesi.....	70
1.2.6.1.2. Mezheplerin Delillerine Yer Vermesi.....	74
1.2.6.2. Hanefi Mezhebinden İmam Muhammed'in Görüşlerine Yer Vermesi	76
1.2.6.3. Bazı Mezheplerin Yaptığı Kıyaslara Yer Vermesi	79
1.2.6.4. Önceki Âlimlerin Görüşlerini Zikretmesi	81
1.2.6.5. Bazı Hadis ve Fıkıh Kitaplarından Alıntı Yapması.....	83
1.2.6.6. Bazı Fıkhî İstılahları İzah Etmesi.....	85
1.2.6.7. Kendi Görüşlerini Zikretmesi.....	87
1.2.6.8. Bazı Hadislerden Çıkarılan Hükümleri Zikretmesi	92
1.2.6.9. Bazı Hadislerin Ana Temalarına Dikkat Çekmesi	93
1.2.7. İhtilafı'l-Hadis Bağlamında Açıklamaları.....	95
1.2.7.1. Cem ve Te'lif	95
1.2.7.2. Nesh	97
1.2.8. İtikadi Konulara Yer Vermesi.....	98
1.2.9. Sahabe-i Kiramın Söz ve Uygulamalarına Yer Vermesi.....	100
SONUÇ.....	103
BİBLİYOGRAFYA	106

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
agmd	: Adı geçen madde
agt	: Adı geçen tez
a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin, İbni
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt numarası
c.c.	: Celle Celâlühü
çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İÜ.	: İstanbul Üniversitesi
MÜ.	: Marmara Üniversitesi
Nşr.	: Neşreden
OMÜ.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi
r.a.	: Radiyallâhu anh
r. anha.	: Radiyallâhu anha
r.anhum.	: Radiyallâhu anhum
s.	: Sayfa Numarası
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve Sellem
s.s.	: Sayfadan sayfaya
sy.	: Sayı

thk. : Tahkik eden
trc. : Tercüme eden
ts. : Tarihsiz
yy. : Yayın yılı

GİRİŞ

İslâmî literatürde Kur'ân-ı Kerim'den sonra ikinci kaynak olarak hadis kitapları gelmektedir. Hadis kitaplarının ilklerinden sayılan Malik b. Enes'in¹ (ö.179/795) *el-Muvatta*'sı, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen sahih hadisleri içermekle birlikte, Medine halkının uygulamasını yansıtan sahabe sözlerini ve tabiinin fetvalarını aktarmaktadır.

İmam Malik'in, bu esere "gözden geçirilip ayıklanan" manasına gelen *el-Muvatta* ismini vermesinin sebebi, önceleri ihtiva ettiği 10.000 hadisi, 40 yıl boyunca her yıl yeniden ele alarak ihtisar edip bugünkü hale getirmesidir. Bu sebeple *el-Muvatta*, sahih hadis kitapları arasında kabul edilmektedir.

el-Muvatta, fıkıh ve hadisi barındırdığı için önemli bir eser olarak telakki edilmiş ve üzerinde bir çok şerh çalışması yapılmıştır. Dolayısıyla şerh edilen ilk hadis kitapları arasında yerini almıştır. Geçmişten günümüze de, *Muvatta* şârihlerinin şerh metodları üzerine çalışılmıştır. Bu çalışmalar ise, şerhlerin ve şârihlerin daha iyi tanınmasına yardımcı olmaktadır.

el-Muvatta üzerine yazılan şerhlere baktığımızda İbn Abdilberr'in (ö.463/1046) *el-İstizkâr*, *et-Temhîd* ve *et-Tekassî*'si, Süleyman el-Bâcî'nin (ö.494/1100) *el-Münteka*'sı, Ebubekir İbnu'l-Arabî'nin (ö.543/1148) *el-Mesâlik* ve *el-Kabes*'i, Celâleddin Suyûtî'nin (ö.911/1505) *Tenvîru'l Havâlik*'i, Aliyyu'l-Kârî'nin (ö.1041/1631) *Şerhu Muvatta-ı Muhammed*'i, Pîrizâde İbrahim'in (ö.1099/1687) *Şerhu'l-Muvatta*'sı, Muhammed b. Abdalbaki ez-Zürkânî'nin (ö.1112/1700) *Şerhu'z-Zürkânî ala Muvatta'i İmam Malik*'i, Osman b. Ya'kûb el-İslâmbolî el-Kemâhî'nin (ö.1171/1757) *el-Müheyye' li keşfi esrari'l-Muvatta*'sı, Muhammed Tahir İbn Aşûr'un (ö.1284/1867) *Keşfü'l-muğatta fi'l-me'ani ve'l-elfazı'l-vakiati fi'l-Muvatta*'sı, Abdülhay el-Leknevî'nin (ö.1304/1886) *et-Ta'liku'l-mümecced ala Muvatta'i Muhammed*'i, Muhammed Zekeriyya Kandehevî'nin (ö.1391/1971) *Evcezü'l-mesâlik ila Muvatta'i Malik*'i karşımıza çıkmaktadır.

¹ Çalışmamız süresince Malik b. Enes'in ismi, kendisinin meşhur olduğu İmam Malik ismiyle geçecektir.

A. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

el-Muvatta üzerine yukarıda isimleri verilen pekçok şerh çalışması yapılmıştır. Şerh çalışması yapan âlimlerimizden birisi de Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'dir. ed-Dihlevî hicri XII. asırda yaşamış kıymetli bir alimdir. Yaptığı ıslahat çalışmaları ile Hint Altkıtası'nı etkileyen Şah Veliyyullah, diğer ilimlerin yanında hadis ilmine çok önem verdiğiinden *el-Muvatta*'ya şerh yazdı. Bu şerhte hadisle fıkıhı birleştiren ed-Dihlevî, hadisçiliğinin yanında fıkıhçılığını da büyük bir hünerle ortaya koydu. Araştırmamızın konusu da ed-Dihlevî'nin *el-Muvatta* üzerine yazmış olduğu *el-Müsevva Şerhu'l-Muvatta* adlı şerhidir.

ed-Dihlevî, *el-Muvatta*'nın Yahya b. Yahya rivayetine yaptığı *el-Müsevva* isimli şerhinde, kullandığı kısa ve kolay ifadelerle, okuyan kimsenin rahatlıkla anlayabileceği bir üslup benimsedi. Bu bağlamda, hadisleri lafız açısından da değerlendirmiş, garip lafızların ve yer isimlerinin izahını yaptı.

Yine ed-Dihlevî ilgili eserinde, yazıldığı coğrafya olan Hint Altkıtası'ndaki dönemin âlimlerinin deneyimlerini aktardı, Hanefi ve Şâfi mezheplerinin görüşlerini bir arada bulundurmuş ve hadislere yapılan şerhlerin günümüz problemlerine çözüm oluşturmasını sağladı. İlgili yönleriyle ed-Dihlevî'nin bahsi geçen eseri önem arz etmektedir.

Önemine binaen araştırmamız ise, *el-Muvatta*'nın, Yahya b. Yahya rivayetinin şerhi olan *el-Müsevva'nın* metodunu sunmayı ve zaman zaman *el-Müsevva'yı*, *el-Muvatta*'nın diğer şerhleriyle karşılaştırmayı hedeflemektedir.

B. Araştırmanın Metodu ve Sınırlandırılması

Çalışmamız tahlil ve karşılaştırmayı temel alacaktır. Bu bağlamda şârihin takip ettiği metodlar tahlil edilmiş ve örneklerle izâh edilecektir. Ayrıca *el-Müsevva*'nın yöntemi, zaman zaman *el-Muvatta*'nın diğer şerhlerinin yöntemiyle de karşılaştırılacaktır. Diğer taraftan çalışmamız Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin *el-Müsevva*'sının, 2002 yılında Lübnan/ Beyrut'ta Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından basılan nüsha esas alınarak meydana getirilecektir.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş kısmının alt başlıklarında araştırmanın konusuna, önemine, amacına ve metoduna yer verilmiş, sınırları belirlenmiş ve kaynaklarına temas edilmiştir.

Birinci bölümde, ilk olarak “Şah Veliyyullah’ın Yaşadığı Döneme Kısaca Bir Bakış” başlığı altında, Hint Altkıtası ve diğer bazı coğrafyalarda hüküm süren devletler hakkında kısa bilgiler verilmiş, ayrıca Bâbürlüler devletinin hadis ilmine olan katkısı ele alınmış ve o dönemin diğer hadis âlimlerinden kısaca bahsedilmiştir. İkinci olarak Şah Veliyyullah ed-Dihlevî’nin hayatı ve hadis alanının dışında kaleme aldığı eserler incelenmiştir. Bununla beraber Hadis alanındaki fikirleri ve yaptığı hizmetler ele alınmıştır. Bu bağlamda hadisle fıkıhı birleştirme başarısına ve eserlerine yer verilmiştir. Ayrıca hadis senetleri ve ailesinin hadis alanına hizmetleri işlenmiştir.

İkinci bölümde ise, *el-Muvatta* şerhlerinden biri olan *el-Müsevva*’nın önemi ve diğer şerhler arasındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, *el-Müsevva*’nın ana metni olan *el-Muvatta* ve müellifi İmam Malik hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra çalışmamızın konusu olan *el-Müsevva*, detaylı bir şekilde incelemeye tabi tutulmuştur.

Sonuçta ise ulaşılan neticeler yer almıştır.

C. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamız esnasında kullandığımız bazı kaynaklar şunlardır:

➤ *el-Muvatta* ile İlgili Kaynaklar

1. İbn Abdilberr Ebu Amr Yusuf b. Abdullah el-Kurtubî, *et-Temhid lima fi’l-Muvatta mine’l-maani ve’l-mesaniid*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Lübnan, ts.
2. Celaleddin es-Suyûtî, *Tenviru’l-havâlik*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
3. Abdulhay el-Leknevî, *et-Ta’liku’l-mumecced*, Daru’l-Kalem, Dimeşk, 2011.
4. Osman b. Yakup el-Kemâhî, *el-Muhayya fi keşfi esrâri’l-Muvatta*, Daru’l-Hadis, Kahire, 2005.
5. Smain Khaldi, *İmam Malik ve Muvatta adlı Eseri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002.
6. Ebubekir Sifil, *Muvatta Nüshaları Muhteva Analizi*, Rihle Kitap, İstanbul, 2017.

➤ **Şah Veliyyullah ile İlgili Kaynaklar**

1. Zaferullah Daûdi, *Şah Veliyyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
2. Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2014.
3. Muhammed Beşir es-Siyâlkûtî, eş-Şah Veliyyullah: *Hayâtuhû ve Da'vâhu*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1999.
4. Gulam Hüseyin Celbâni, *The Life of Shah Veliyyullah*, İdarat-i Adabiyat-i Delli, Delhi, 1980. (çev. Hasan Nureddin, *Şah Veliyyullah Dihlevî; Hayatı ve Eserleri*, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2002.)
5. Muhammed Salih Ekinci, *El-Fikru'l-İslami inde'l-İmam Veliyyullah ed-Dihlevî*, Konya, 2001. (Trc: Ali Rıza Akgün, *Müceddid Şah Veliyyullah Dihlevî Tasavvuf anlayışı, Islahat çalışmaları*, Ravza Yayınları, İstanbul, 2006.)
6. Mehmet Erdoğan, “Şah Veliyyullah”, DİA, XXXVIII/ 260, İstanbul, 2010.

➤ **Diğer Kaynaklar**

1. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Huccetullahi 'l-bâliğa*, I-II, Beyrut, 2005.
2. Abdulhay el-Hasenî, *Nüzhetü 'l-havâtır*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1999.
3. Abdulhay el-Kettânî, *Fihrisü 'l-fehâris*, Daru'l-Ğarbi'l-İslami, Beyrut, 1983.
4. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara, 1992.
5. Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Ricalu 'l-fikri ve 'd-daveti fi 'l-İslam*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 2007. (çev. Yusuf Karaca, *İslam Önderleri Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1992.)

Araştırmamızda müellifimizin diğer eserlerinden de yeri geldikçe istifade edilmiştir. *et-Tefhîmâtü 'l-İlâhiyye* eseri bunlardan birisidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ŞAH VELİYYULLAH ed-DİHLEVİ’NİN YAŞADIĞI DÖNEME KISACA BİR

BAKIŞ, HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Yaşadığı Döneme Kısaca Bir Bakış

Tarih boyunca insanlık, devlet kurmayı doğal bir zorunluluk ve sosyal hayatın bir gereği olarak kabul etmişlerdir. Kurulan her devletin kuruluş, yükseliş, duraklama, gerileme ve yıkılış dönemleri vardır. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî’nin yaşadığı M. 1702 - 1762 yılları arası, Osmanlı devleti gibi birçok devletin çalkalandığı ve gerileme yaşadığı bir dönemdir. Tarihte yaşanan her çalkantılı ve karışık dönem, hem yaşanan devleti ve hem de etrafındaki devletleri hiç şüphesiz etkileyegelmiştir. Etkilenen devletlerden biri de Hindistan Bâbürlüler devletidir. Bunun birçok sebebi olmakla birlikte başlıca sebebinin kardeşler arasında çıkan taht kavgaları olduğunu gözlemlemekteyiz. Yaşanılan taht kavgaları sonucunda devletin kuruluş tarihi olan M. 1526 yılından, M. 1658 yılına kadar devletin başına beş büyük hükümdar gelmiş ve devletin bekâsını sürdürmekle uğraşmışlardır. Ancak Muhyiddin I. Âlemgîr ünvanıyla altıncı büyük hükümdar olarak M. 1658 – 1705 yılları arasında tahtta bulunan Evrengzîb, devletine altın çağını yaşatmıştır. M. 1707 yılında Evrengzîb’in vefat etmesi üzerine oğulları arasında taht kavgaları başlamış, bu da devleti yeterince zayıflatmıştır. Bu durum M. 1716 yılına kadar devam etmiştir. M. 1719 yılına geldiğimizde ise, devletin az da olsa istikrar sağladığını görürüz. M. 1719’da tahta çıkan Nasiruddin Muhammed, Seyyidler’in² desteğiyle 30 yıl boyunca tahtta kalmayı başarmıştır. M. 1748’de vefat ettikten sonra artık Bâbürlüler, hükümdar Evrengzîb zamanında kazandığı toprakları bir bir kaybetmeye başlamıştır. M. 1748’den sonra bir takım ayaklanmalar meydana gelmiş ve M. 1800’lerde hükümdar, İngiliz hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu durum ise, Bâbürlüler devletini iyice zayıflatmış ve neticede devletin sonunu getirmiştir.³

² Seyyidler, soylarını 669/1271 yılında Hindistan’a gelmiş olan Vâsıt’lı Seyyid Ebu’l-Ferah’a dayandıran, Muzafferpur bölgesinde yerleşmiş kişilerdir. Alemgîr, onların zamanla idareye talip olacaklarını önceden görmüşcesine vasiyetinde Barha Seyyidlerine karşı, Peygamber soyundan gelmeleri açısından hürmette kusur edilmemesi fakat yine de ihtiyatlı olunması uyarısında bulunur. Zira onların durumları gereğinden fazla yükseltirirse ülke idaresini ele geçirmek isteyeceklerini belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, II/ 317.

³ Enver Konukçu, **“Bâbürlüler”**, DİA, İstanbul 1997, IV/ 400-404.

Şimdi de “Yaşadığı Döneme Kısaca bir Bakış” başlığımızı, dört bölüm altında incelemeye tabi tutacağız.

1.1.1. Siyasi Durum

Şah Veliyyullah’ın yaşadığı Hint coğrafyasına geçmeden önce, kısaca İslam dünyasının siyasi durumuna göz atmak istiyoruz.

ed-Dihlevi’nin yaşadığı dönem Osmanlı imparatorluğunun, altın çağını bitirip gerileme dönemine girdiği, yaptığı savaşlardan yenilgi ile döndüğü ve bir takım anlaşmalar sonucu toprak kaybettiği bir dönemdir. Bu dönemde Osmanlı imparatorluğu tahtına beş padişah gelip geçmiştir. Artık gerileme dönemine geçmiş olan Osmanlı devleti, bu devrede her şeyin artık savaşla kazanılamayacağını ve masa başında da kazanımın temin edilebileceğini ve özellikle diplomasinin önemini anlamaya başlamıştır. Batı kültür ve medeniyetine ilgisini artıran Osmanlı devleti, sonradan “Lâle Devri” denen 1718- 1730 yılları arasında teknik bazı ilerlemeler kaydetti. Bu sıralarda Osmanlı - İran savaşı başladı ve aralarında savaşı sona erdirmeye yönelik antlaşma yapıldı. Ancak yapılan antlaşma barış getirmeyince yeniden tırmanış gösteren savaşta Osmanlı devleti, Batı’da yeni problemlerle karşı karşıya kalmaları sonucu İran Şahı Nâdir tarafından yenilgiye uğratıldı. Yenilginin akabinde 1746 antlaşması ile Kasrîşîrin’de kararlaştırılan sınırlara dönüldü. Bu arada Avusturya’nın Bosna ve Eflak’a karşı hücumuyla başlayan savaş Osmanlılar’ın başarısıyla sonuçlandı ve Belgrad geri alındı. XVIII. yüzyılın son çeyreğine doğru Osmanlılar batıda ve doğudaki rakipleriyle etkili şekilde mücadeleyi sürdürmüşlerdi, çoğunlukla da askerî açıdan başarılı oldular. Ancak 1768 savaşı, Osmanlı askerî sisteminde meydana gelen zayıflamayı göz önüne sermekte gecikmedi. Askerî alanda reform ihtiyacında Batılı örnekleriyle yola çıkma anlayışı iyice yerleşti, özellikle bu devreden itibaren âdeta tek çare olarak görülmeye başlandı.⁴

Hicri XII. asırda, Osmanlı imparatorluğunun hâkimiyeti altında olan Hicaz topraklarında da durum bundan farklı değildi. Osmanlı imparatorluğunun bir elçisi olarak Mekke emiri ünvanıyla, Hz. Hasan’ın (r.a.) soyundan gelen şerifler tarafından yönetilen bu topraklar, birçok iç savaşa ve emirlik için iç çekişmelere şahit olmuştur. Hicaz’ın imparatorluk merkezine uzaklığı, Osmanlı hükümdarının Hz. Hasan’ın (r.a.) soyundan gelen bu emire olan saygısı ve iç işlerine karışmaması ve de emirliğin babadan oğula geçişi bu

⁴ Feridun Emecen, “Osmanlılar”, DİA, İstanbul 2007, XXXIII/ 487-496.

çekişmelerin sebepleri arasında yer alır. 1916 yılında İngilizlerin desteğiyle isyan bayrağı açan Mekke emiri Şerif Hüseyin, Medine dışındaki bütün şehirleri ele geçirdi. O sıralar Medine emiri olan Fahrettin Paşa, isyanı bastırmak ve bu toprakların Osmanlı hâkimiyetinde kalması için direndi ve iki yıl boyunca birçok zorlukla Medine müdâfaası yaptı. Neticede, kendi subaylarının baskısıyla 1919 yılının başında teslim olmak zorunda kaldı ve Hicaz topraklarındaki Osmanlı hâkimiyeti sona erdi⁵

İran topraklarında ise, Safevî hanedanı saltanat sürüyordu. Yaklaşık iki asırdır saltanatta olan devlet günden güne zayıflamaya başlamıştı. Bu zayıflamayı fırsat bilen Afganistan, hükümdar Mahmud Han Galzei'nin komutasında Hicri 1134'de İran'a saldırarak İsfahan'ı fethetti ve Hüseyin Şah'ı esir aldı. Mahmut Han vefat ettikten sonra gelen hükümdar, ülkenin düzenini sağlayamadı. Sonraki dönemlerde hükümdar olan Nadir Şah, Safeviler hanedanına karşı bir ordu hazırlatıp onları iyice zayıflattı. M. 1747'de Nadir Şah'ın ölümüyle artık İran'da çöküş başladı ve beylikler devri başlamış oldu.⁶

Şah Veliyyullah'ın yaşadığı coğrafya olan Hint Altkıtası'nda,⁷ o sıralar Bâbürlüler hüküm sürüyordu. Biz burada onun doğumundan vefatına kadar ki siyasi durumu ele alacağız. Doğduğu ilk yıllarda devletin başında olan Evrengzîb Alemgir, devletine altın çağını yaşattı. Evrengzîb, 1658'de devlet idaresini eline aldıktan sonra İslam karşıtı uygulamaları kaldırmayı amaç edindi ve hâkim olan Şii etkisini kırmaya çalıştı. Şeriatın emrine göre hükmeden kadılar tayin ederek, onlara üstün yetkiler verdi. İmparatorluğun her tarafında şer'i kanunları uygulatmak ve kadılara kolaylık sağlamak için fıkıh maddelerini bir kitap halinde düzenlemeye karar verdi. Bu bağlamda, *el-Fetâve'l-Hindiyye* olarak meşhur olan *Fetavâ-yı Alemgirî* adıyla bir eser hazırlattı.⁸ İslâm'a sıkı sıkıya bağlı samimi bir

⁵ Ebû'l-Hasen Ali el-Hüseyinî en-Nedvî, **İslam Önderleri Tarihi**, çev. Yusuf Karaca, İstanbul 1992, V/ 30-32.

⁶ en-Nedvî, **age**, ss. 34-36.

⁷ Hint Altkıtası teriminin belirttiği bölge konusunda fikir ayrılıkları varsa da genellikle Hindistan, Pakistan ve Bangladeş ülkelerini içeren alan kastedilmektedir. Hint Altkıtası olarak adlandırılan bu geniş coğrafya 1947 yılında Hindistan ve Pakistan olarak iki ayrı devlete bölünmüş, Doğu Pakistan olarak adlandırılan bölge ise 1971 yılında Bangladeş adıyla müstakil bir devlet hüviyetini almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulhamit Birişik, **Hint alt-kıtasında İslâm araştırmalarının dünü bugünü: Kurumlar, ilmî faaliyetler, şahıslar, eserler**, Divan İlmi Araştırmalar Dergisi, sy. 12, s. 1-2.

⁸ **Fetavâ-yı Alemgirî**: Hanefî mezhebinin görüşlerini toplayan ve Hindistan dışında daha çok *el-Fetâve'l-Hindiyye* adıyla tanınan Arapça fetva kitabıdır. Şah Cihan'ın Hindistan'da elli yıl kadar saltanat süren üçüncü oğlu Sultan Evrengzîb Âlemgîr'in (1658-1707) emriyle telif edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Özel, **"el-Alemgiriyye"**, DİA, İstanbul 1989, II/ 365-366.

müslüman olmasıyla, hak ve adaleti uygulaması ile tanınmış bir sultan olan Evrengzîb M. 1707’de vefat etti.⁹

Evrengzîb Alemgir’in vefatı, Moğol Bâbürlüler devletinin zayıflamasının başlangıcı idi. İç savaş ve çalkalanma başladı ve ortaya çıkan istikrarsızlıktan dolayı Şah Veliyyullah’ın vefatına kadar toplam on hükümdar tahta çıktı. Alemgir’in vefatıyla birlikte tahta geçmek için şehzadeler Muhammed Mu’azzem, Muhammed A’zam Şah ve Muhammed Kâm Bahş arasında şiddetli savaşlar olmaya başladı. Muhammed Mu’azzem, kardeşlerini yenerek I. Bahadır Şah lakabıyla tahta geçti. Beş yıl boyunca tahtta kalan Bahadır Şah, adil ve merhametli olmanın yanında ilmi ve âlimleri severdi. Siyasi işlere pek önem vermezdi. Bu zayıf yönünü kullanan Sihler, fitne yayarak müslümanlara gördükleri yerde saldırıyor ve kan döküyorlardı. Artık ülkede huzur kalmamıştı. Bu huzursuzluktan dolayı sinir hastalığına yakalanan Bahadır Şah H. 1124’te vefat etti.¹⁰

Bahadır Şah’ın vefatının ardından, dört oğlu arasında şiddetli bir taht savaşı çıktı. Savaşı kazanan oğlu Mu’izziddin Cihandar Şah, on aylık hükümdarlığının ardından Emir Hüseyin Ali Han ile Abdullah Han’ın desteğiyle kardeşi Ferruhsiyer tarafından öldürüldü. Aynı zamanda Şia mezhebine mensup olan bu emirler, Ferruhsiyer tahta geçtikten sonra onun üzerine hâkimiyet kurdular. Hükümdar Ferruhsiyer ise onların elinde bir oyuncak gibiydi. Netice de onu tahttan uzaklaştırıp hapsettiler. Altı sene bu şartlar altında hükümdarlık yaptıktan sonra vefat etti.¹¹ Enver Konukçu’nun verdiği bilgilerle devam edilirse:

Ondan sonra sırasıyla Şemseddin Refiüdderecat ve Refiüddeve II. Şah Cihan 1719’da Bâbürlü tahtına çıktılar. Seyyidler ve bazı Hindu ileri gelenleri hükümdarın zayıflığından faydalanarak düzeni bozucu bazı menfaatler sağladılar. II. Şah Cihan da selefinden farklı değildi ve Seyyidler’in istedikleri şekilde hareket etti. 1719 yılında askerleriyle Agra’ya giderken Bidyapür köyünde vefat etti. Bâbürlüler’in son güçlü hükümdarı ise, Nasıruddin Muhammed’dir. Ruşen-ahter lakabını taşıyan Nasıruddin Muhammed, 1719’da tahta çıktı ve Seyyidler’in de yardımıyla mevkiini sağlamlaştırarak otuz yıla yakın saltanat sürdü. Afganistan ve İran’da Afşarlılar’ı güçlendiren ve onlara parlak bir devir yaşatan Türkmen reisi Nadir Şah, Bâbürlüler’le anlaşmazlığa düştü. Galzaylar’ın Hindistan’a sığınması üzerine Nasıruddin Muhammed’e mektup yazıldı. Fakat Nadir Şah’ın gün geçtikçe artan gücünü göremeyen Babürlü hükümdarı, Afşarlılar’ın ricasını cevapsız bıraktı. Nadir Şah bu sebeple 1738’de

⁹ en-Nedvi, **age**, ss. 53-55.

¹⁰ Muhammed Beşir es-Siyâlkûtî, **eş-Şah Veliyyullah: Hayâtuhû ve Da’vâhu**, Daru İbn Hazm, Beyrut 1999, s. 9.

¹¹ es-Siyâlkûtî, **age**, s. 10.

Kâbil'i, 1739'da da Delhi'yi işgal edip ülkeyi yağmaladı ve Hindistan'ın bütün zenginliklerini İran'a taşıdı. Nasirüddin Muhammed, Nadir Şah'ın Hindistan'dan ayrılmasından sonra içte emniyeti sağlamaya çalıştı. 1747'de Nadir Şah'ın öldürüldüğü haberi Delhi sarayına ulaştı. Afşar ordusundaki Afganlar, Abdâli kabilesinden Ahmed'i kendilerine şah seçtiler. Afganlılar, Babürlüler'in kuzeybatı sınırlarını kolaylıkla aşarak Pencap'ı yağmaladılar. Nasirüddin Muhammed, son çare olarak oğlunun kumandasındaki bir orduyu Ahmed Şah Dürrâni üzerine yolladı. Pencap-Delhi yolu üzerindeki Sirhind'de meydana gelen savaşta Babürlü kuvvetleri mağlup oldu. Nasirüddin Muhammed, oğlunun Afganlılar tarafından öldürülmesinden kısa bir süre sonra M. 1748'de vefat etti.¹²

Siyalkûtî'nin verdiği bilgilere göre ise:

Nasiruddin Muhammed'in vefatıyla beraber Babürlüler hızlı bir çöküş sürecine girdiler. 1748'de tahta geçen Mücahidüddin Ebü Nasr unvanını taşıyan Ahmed Şah Bahadır, annesi Udam Bai ve harem ağası Cavid Han'ın tesirinde kaldı. Ahmed Şah Dürrani onun zamanında Pencap'ı istila ederek yağmaladı. Bu arada İskenderab'ta bulunan Maratalar ayaklandılar. 1750'de Bahadır'ın yakın arkadaşı Safder Ceng, Maratalar'a katıldı. Bu ayaklanmadan sonra gücünü epeyce kaybeden Bahadır, 1754'de tahttan indirildi.¹³ Şah Bahadır'dan sonra hapisten çıkarılarak tahta geçirilen Azizüddin II. Alemgir, iktidarı tam olarak elde tutamadı. Vezir İmâdülmülk Gaziddin'in yardımlarıyla biraz nüfuz sağlayabildi. 1757'de Delhi ikinci defa Afganlılar'ın eline geçti. Bu hadiseden sonra vezir Gaziddin bir komplo hazırlayarak, II. Alemgir'i tahttan indirdi ve öldürttü.¹⁴

II. Alemgir vefat ettikten sonra oğlu Ali Cevheri, Şah Âlem unvanıyla tahta çıktı. 1760-1806 devresinde iki defa tahta çıkan Şah Âlem, Baksar Savaşı'ndan sonra İngilizler'in himayesini kabul etti ve İngilizler'den maaş alan bir memur durumuna düştü. İngilizlerin hâkimiyetinden sonra İlâhabat şehrinde ikamet etmek zorunda kalan Şah Âlem, Başkent Dehli'ye on sene gelemeyi ve nihayet 1806'da vefat etti. Son Bâbürlü hükümdarı ise, Siraceddin II. Bahadır Şah'tır. 1837-1858 yılları arasında ülkede Bâbürlüler'in eski büyüklüğünden hiçbir eser kalmamıştı. Bahadır Şah 1857'de Delhi'de patlak veren ayaklanmaya ön ayak olduğu için, İngilizler tarafından sert bir şekilde cezalandırıldı. 1858 yılının Aralık ayında Birmanya'ya sürüldü ve 1862'de orada vefat etti.¹⁵

Şah Veliyyullah devrinin bu siyasi manzarası, içinde bulunulan zor durumu ortaya çıkarmaktadır. Evrengzîb vefat ettiğinde yaklaşık 4 yaşında olan ed-Dihlevi, kendisi vefat

¹² Konukçu, "agmd", DİA, IV/ 400-404.

¹³ Konukçu, "agmd", DİA, IV/ 403.

¹⁴ es-Siyâlkûtî, age, s. 12.

¹⁵ Konukçu, "agmd", DİA, IV/ 403.

edinceye kadar toplam on hükümdarın tahta çıktığına şahit oldu. Gerçekte durum, Moğol Babürlü devletinin can çekişmede olduğunu gösteriyordu. Merkezi hükümet gittikçe zayıflıyordu. Özellikle iç çekişmelerin yanında, başta Nadir Şah ve Ahmet Şah Abdali'nin saldırısı olmak üzere dışarıdan da gelen akınlar, devleti iyice zayıflattı. Bu durum Şah Veliyyullah'ı derinden etkilemişti. O, tekkeyi ve medreseyi bırakıp ülkenin kötü gidişatını düzeltmek için elinden geleni yapmıştı. Bu bağlamda müslüman hükümdarlara, valilere ve askeri erkâna mektup yazmıştı. Bu mektuplarda onlara bir takım tavsiyelerde bulundu, ülkenin düzelebilmesi için onlarında gayret etmelerini istedi. Bütün bu yaptıklarının gerisinde onun kalbinde, İslam ümmetini bu kötü durumdan çıkarma isteği yatıyordu.¹⁶

1.1.2. İktisadi ve Sosyal Durum

Siyasi alandaki çalkantılar, iktisadi durumu da etkilemişti. Ülkede huzursuzluk baş göstermişti. Ticaret tamamen durmuştu ve halk çok kötü durumdaydı. İktidar sahiplerinin hazineyi kendi çıkarlarına harcamaları ise işi çığırından çıkartmıştı. Artık halk hırsızlığa ve dilencilığe başlamıştı. Sindli âlim Celbânî¹⁷, “*Şah Veliyyullah Dihlevî*” adlı eserinde devletin içinde bulunduğu kötü durumun sebebini şöyle açıklamaktadır:

“İktisadi durumun bu kadar kötü gitmesinin sebepleri şunlardır:

- 1- Sömürü düzeni: Zenginlerin, fakirleri ve güçsüzleri sömürmesi hat safhaya ulaşmış ve servet birkaç kişinin elinde toplanmıştı.
- 2- Sefihâne yaşam: Yönetici sınıfın yaşam düzeyi oldukça artmış, lüks ve konfora alışmışlardı. Diğer yandan fakirler de iyice fakirleşmişti.
- 3- Vergilerin artışı: Tacire, zanaatkâra ve esnafa ağır vergiler yüklenmişti.
- 4- Miri arazi: Miri arazi alanının azaltılması, devletin gelirlerini azaltmıştı.
- 5- İş gücünün dağılımı: İş gücündeki dengesiz dağılım, iktisadi düzeni alt üst etmişti.”¹⁸

İşte bu durumdan Şah Veliyyullah ed-Dihlevî de rahatsız oldu ve ümitsizliğe düşmeden ortamı düzeltmek için İslam'ın âdil düzeni ışığında iktisadi ve sosyal tedbirlere dayalı kitaplar yazdı. Aynı zamanda emirlere aynı içerikte mektuplar gönderdi.

Şah Veliyyullah'a göre verimli bir iktisadi düzenin kurulması, ancak herkesin temel ihtiyaçları karşılandıktan sonra mümkün olabilir ve ülke, refah devleti olma yolunda adım

¹⁶ Zaferullah Dâûdî, **Şah Veliyyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları**, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 100-101.

¹⁷ Değerli bir Urdu âlimi olan Gulâm Hüseyin Celbânî, Şah Veliyyullah'ın pek çok eserinin ilmi neşrini yapmış ve bazı eserlerini Hinçte'ye ve İngilizce'ye tercüme etmiştir. Ayrıca Celbânî, Şah Veliyyullah'ın öğretilerine dâir bir eser de kaleme almıştır. Gulâm Hüseyin Celbânî, **Şah Veliyyullah Dihlevî; Hayatı ve Eserleri**, çev. Hasan Nureddin, İstanbul 2002, s. 3.(Kitabın Önsözü)

¹⁸ Celbânî, **age**, s. 49.

atabilirdi. İşte bu da ancak herkes geçimini sağlamak için çalışma azminde olduğu takdirde hayata geçebilirdi.¹⁹

1.1.3. Dini ve İtikadi Durum

Hint Altkıtası'nda yaşayan müslümanların tarih boyunca, altkıtanın dini ve kültürel yapısı dolayısıyla sürekli olarak farklı medeniyet unsurlarıyla bu şekilde bir etkileşim içerisinde bulundukları görülmektedir. Hindistan, en az etnik yapısı kadar zengin bir dinî çeşitliliğe sahip olagelmıştır. H.183/ M.800 yılında Abbasî veziri Yahya b. Halid el-Bermekî'nin (ö.190/ 805), Hindistan'a göndermiş olduğu bir görevliye hazırlattırdığı ifade edilen raporda, Hindistan'da o zaman için doksan dokuz farklı inançtan bahsedildiği zikredilmektedir. Bunlar da başlıca; Tevhide inananlar, bir yaratıcının varlığına inandıkları halde peygamberleri kabul etmeyenler, ne yaratıcıya ne de peygambere inananlar, sadece ceza ve mükâfatın bulunduğu inananlar şeklinde tasnif edilmişlerdir.²⁰

Hint Altkıtası'ndaki farklı dinler ve medeniyetler arası bu etkileşim, zaman zaman farklı medeniyetlere ait yabancı unsurların Müslümanlar tarafından benimsenmesine sebebiyet vermiş, bölgede yaşayan bazı Müslüman âlim ve mutasavvıflar da bozulma olarak algıladıkları bu durum karşısında farklı tepkiler ortaya koymuşlardır. İslam dini Hint Altkıtası'na, Emevi Halifesi Velid bin Abdülmelik devrinde (705-715) İslâm orduları komutanı olarak görevlendirilen Muhammed b. Kasım es-Sekafî'nin (ö. 96/ 715) bölgenin bir kısmını fethetmesiyle girmiş, Gazneliler (963-1187) ve Hint-Türk devletleri döneminde yayılmıştır. Hicri XII. Asırda Moğol Bâbü'r devleti hükümdarlığında ortaya çıkan siyasi ve sosyal kargaşa, daha önce Hint Altkıtası'nda hüküm sürmüş olan Gazneliler devleti ve Delhi sultanlıkları zamanında yerleşmiş olan dini kültürün temelini de sarsmıştır. Sultanların beceriksizliği, âlimlerin gafleti ve aldıkları ilmî mirası yanlış kullanmaları, memurların görevlerini suistimal etmeleri ve diğer dinlerle olan karışıklık toplumun ahlakını iyiden iyiye bozmuştu. Dînî karışıklık öyle bir hal almıştı ki, Hinduların dînî bayramlarına Müslümanlar da katılmaktaydı. Hindu gelenekleri tamamen İslamileşmişti. 1658'de hükümdar olan Evrengzîb ise sünni bir hükümdar iken, kendisinden sonra tahta geçen oğlu Bahadır Şah, Şia mezhebine meyilli biriydi. Hatta o kadar ki, Lahor'a gittiğinde

¹⁹ Şah Veliyyullah, **et-Tefhîmâtü'l-İlâhiyye**, Nşr. Gulam Mustafa el-Kâsımî, Haydarâbâd 1967, I/ 218.

²⁰ Adı geçen raporun Abbasî veziri Yahya b. Hâlid el-Bermekî'nin emriyle Hindistan hakkında hazırlattırıldığı fakat yazarının bilinmediği kaydedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mervezî, **Fusûl Havle's-Sîn ve't-Türk ve'l-Hind: Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China the Turks and India**, çev. Vladimir Fedorov Minorsky, Nşr. Fuat Sezgin, Frankfurt 1993, s. 40-41.

imamlara Cuma ve bayram namazlarının hutbelerinde “Ali, Allah’ın velisi ve Rasulullah’ın tavsiye ettiği” demelerini emretmişti.²¹ Bu uygulamanın sonucunda çıkan Sünni – Şii ihtilâfı, devletin büyük bir yara almasına sebep olmuştu. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, yenilik hareketini işte böyle bir ortamda başlattı. Zira o, medreselerde ders vermenin yanı sıra, halk arasında da ıslahat ve tebliğ hareketi başlatmıştı. Şah Veliyyullah bütün bu çalışmalarla bozulan inanç ve itikâdî durumu düzeltmeyi amaçlamıştı.²²

1.1.4. Bâbürlüler ve Hadis ilmi

1494-1857 tarihleri arasında Hint Altkıtası’nda hüküm süren Bâbürlüler devleti ile İslam tarihinde yeni bir sayfa açılmıştı. Yaklaşık üç buçuk asırlık bu uzun dönemde bölge, yalnız Hindistan’ı değil bütün İslam dünyasını da etkileyen çok çeşitli hadise ve hareketlere sahne olmuştu. XVI. yüzyılın başlarında zuhur eden Mehdîlik hareketi ile Ali el-Müttakî’nin²³ bu harekete tepkisiyle gelişen hadis eksenli faaliyetleri, ardından gelen Ekber’in dîni ilahî doktrini ve Ahmed Sirhindi’nin²⁴ buna ve diğer bid’atlere karşı başlattığı Kur’an ve sünnet merkezli mücadelesi, diğer taraftan muâsırî Abdülhak Dihlevî’nin²⁵ başlattığı hadis talim ve tedris hareketi, ardından Şah Veliyyullah’ın devlet ve toplumun zayıflamaya yüz tuttuğu dönemde giriştiği hadis ağırlıklı tecdid faaliyeti ve yine muasırî Şeyh Nizamuddin’in²⁶ eğitimde reform niteliği taşıyan ders-i nizamiyi geliştirmesi bu dönemdeki önemli hâdiselerin ana başlıkları olarak zikredilebilir. Gerçekleşen hâdiselerde dikkat çeken, genelde söz konusu hareketlerin merkezine sünneti almaları ve hadisi yaymaya çalışmalarıdır. Bu çalışmaların bir neticesidir ki, diğer ülkelerde yok olmaya yüz tutan hadis sancağını Hint ulemâsı devralmıştır. Netice olarak Şah Veliyyullah’dan önce yaşayan

²¹ Söz konusu ifade İslam tarihinde önemli sayılan ve Ehli Sünnet ile Şia Mezhebi arasında önemli bir ayrımı sağlayan Ğadîru Hum ve Kırtas hadisesi neticesinde ortaya çıkmış olan bir ifadedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Ünal, **Ehli Sünnet ve Şia’nın İmamette Dayandığı Hadisler**, Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1998, ss. 76-147.

²² Bu devirdeki dini durum ile alakalı ayrıntılar için bkz. Daûdi, **age**, ss. 21-38; K. A. Nizami, **“Hindistan; Din”**, DİA, İstanbul 1998, XVIII/ 85-92; Yılmaz Öztuna, **İslam Devletleri; Hindistan**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, I/ 831-1032.

²³ Tam ismi Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî olan Ali el-Müttakî (ö. 975/1567) Hindistanlı sûfî ve hadis âlimidir. el-Müttakî hakkında ileride geniş bilgi verilecektir.

²⁴ Tam ismi Ebü’l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynîlâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî olan Ahmed Sirhindî (ö. 1034/1624) Nakşibendiyye tarikatının Müceddidiyye kolunun kurucusudur. Hindistan’da yaşamıştır. Ahmed Sirhindî hakkında ileride geniş bilgi verilecektir.

²⁵ Tam ismi Ebü’l-Mecd Abdülhak b. Seyfiddîn b. Sadillâh ed-Dihlevî (ö. 1052/1642) olup Hindistan’da yaşamış hadis âlimlerinden biridir. Abdülhak Dihlevî hakkında ileride geniş bilgi verilecektir.

²⁶ Tam ismi Seyyid Muhammed bin Seyyid Ahmed Buhârî (ö. 725/ 1325) olup Hindistan’da etkin olan tarikatlerden Çiştiyye tarikatının büyüklerindendir.

muḥaddisler hadis tahsili için Hicaz'a giderken, o ve takipçileri tarafından Hindistan'da hadis eğitiminin yaygınlaştırmasıyla Hicaz, hadis ilmindeki ağırlığını kaybetmiştir.²⁷

Şüphesiz ki diğer devirlerde olduğu gibi, Bâbürlüler devrinde de ilme ve ilmi faaliyetlere önem verilmiştir. Hükümdarların saraylarında ilmi meclisler tertip etme geleneği Bâbürlü hükümdarları tarafından da sürdürülmüştür. Bunun yanı sıra devrin hükümdar, vezir ya da âlimleri tarafından medreseler açılmaya devam edilmiştir. XVI. asır ile XVIII. arasındaki dönemde, Bâbürlü hâkimiyetindeki bölgelerde birçok muḥaddis yetişmiş ve hadis sahasında kıymetli eserler telif etmişlerdir. Bu sebeple bu devir birçok araştırmacı tarafından "Hindistan'ın hadiste uyanış dönemi", "Hadis ilminin canlanma çağı" ve "Hadis faaliyet devri" gibi isimlerle anılmaktadır.²⁸

Geldiğimiz bu noktada Şah Veliyyullah'tan önce Babürlüler devrinde şöhret bulmuş bazı muḥaddislere ve onların hadis alanındaki çalışmalarına kısaca bir göz atmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

a. Bu devirde yetişen âlimlerden birisi Şeyh Alaüddin Ali b. Hüsamüddin el-Müttakî'dir. 1480'de Burhanpur'da doğan Ali el-Müttakî, ilk tahsilini burada gördükten sonra tasavvuf terbiyesi almak için Mültan'a gitti. Mültan'dan Gucerât'a, 1536'da da Mekke'ye geçti. Burada irşad faaliyetlerine başladı. Öte yandan dinî ilimler tahsiline devam edip İbn Hacer el-Heytemî gibi âlimlerden hadis dersi aldı. 1537-1554 yılları arasında Gucerât Sultanı III. Mahmud'un davetiyle Hindistan'a giderek Gucerât başkadısı oldu. 1550-1563 yılları arasında meşhur eseri *Kenzü'l-Ummâl*'i tasnif eden Ali el-Müttakî, Mekke'ye dönüp hadis ders halkası oluşturdu. Hayatının geri kalanını Mekke'de geçiren el-Müttakî, 90 yaşında orada vefat etti. el-Müttakî daha hayatta iken eserleri ve Mekke'deki hadis öğretim faaliyeti sebebiyle İslam dünyasında tanınmış, dergahı çeşitli ülkelerden gelen ilim talebeleriyle dolmuştur. 90 yıllık hayatı süresince hadis ta'lim ve neşriyle meşgul olan Ali el-Müttakî'nin hadisle ilgili olan belli başlı eserleri şunlardır:

-*Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl* (Bu eser, Suyuti'nin *Cem'u'l-Cevami'* ve *Camiu's-Sağir*'inde alfabetik olarak veya müsned şeklinde cem ettiği hadislerin, fıkıh bablarına göre tasnif edilmiş halidir.)

²⁷ Mehmet Özşenel, **Pakistan'da Hadis Çalışmaları**, İFAV Yayınları, İstanbul 2014, s. 48-49.

²⁸ Özşenel, **age**, s. 50-51.

-*el-Fusul şerhu Camii'l-usûl* (Bu eser İbnü'l-Esîr Mübârek b. Muhammed'in Kütüb-i Sitte'deki hadisleri bir araya toplayan *Camii'l-usûl* eserine yapılmış olan bir şerhtir.)

-*Şerhu Şemâili'n-Nebi li't-Tirmizi* (Bu eser Ebû İsa et-Tirmizî'nin *eş-Şemâili'n-Nebeviyye* adlı eserine yapılmış bir şerhtir.)

-*el-Burhan fi alâmât'i Mehdiyyi âhiri'z-zemân*.²⁹

b. Bu devirdeki hadis âlimlerinden biri de Muhammed b. Tâhir el-Fettenî'dir. 1508'de Gucerat'ta dünyaya gelen el-Fettenî, ilk tahsilini ülkesinde gördükten sonra 1537'de hacca gitmiş ve Mekke ve Medine'de kalarak devrin hadis âlimlerinden dersler almıştır. Hicaz'daki hadis tahsilini tamamladıktan sonra Gücerat'a dönen el-Fetteni, gerek te'lifâtı ve gerekse tedris ve irşad faaliyetleri ile hadis yayma çalışmalarına başlamıştır. Özellikle Mehdilik hareketine meyleden ailesine ve bölgedeki diğer bid'atlara karşı mücadeleye başlamıştır. Bu bağlamda dikkatini şu üç noktaya vermiştir: Gücerat'ta hadis ilminin yayılması, Hadis ilmine ait kitapların yazılması ve Mehdilik hareketini savunanların bozuk inançlarının temizlenmesi. Bu amaçlarına ulaşabilmek için Sultan Ekber'le görüşüp yardım vaadi almış ve bid'atlarla mücadelede başarılı olmuştur. Ancak bölgeye tayin edilen valinin şii meyilli olmasından dolayı tekrar bid'atlar revaç bulmuştur. Bu gelişme üzerine Sultan Ekber'le görüşmek için yola çıkan el-Fetteni, yolda şehit edilmiştir. 72 yıllık ömrü hem telif ve tedris ve hem de mücadeleyle geçen el-Fetteni, ardında hadis ilmiyle alakalı çok kıymetli eserler bırakmıştır. Bu eserlerden bazıları şunlardır:

-*Mecmau bihâri'l-enver fi ğaraibi't-tenzil ve letaifi'l-ahbar* (Bu eser Kur'an ve Sünnet lugatı olup Kütüb-i Sitte rivayetleri esas alınarak hazırlanmıştır.)

-*Tezkiratü'l-mevzuât fi'l-ehâdisi'l-merfuât* (Bu eser münekkitlerin mevzû yahut zayıf olduğunda ittifak ettikleri veya makbul saymadıkları haberler senedleri zikredilmeksizin bablara göre sıralanmıştır.)

-*Risale fi luġati'l-Mişkât* (Bu eser *Mişkâtü'l-Mesâbih* üzerine yapılmış bir çalışmadır.)

-*Ta'liku't-Tirmizî*. (Bu eser Tirmizî'nin *Sünen*'i üzerine yapılmış olan bir çalışmadır.)

-*el-Muġnî fi zabti esmâi'r-ricâl* (Bu eser ravilerin zabt yönünden ele alındığı bir eserdir.)³⁰

²⁹ Ali el-Müttaki'nin hayatı ve eserleri hakkında bkz. Özşenel, **age**, s. 53; Azmi Özcan, "**Müttaki el-Hindî**", DİA, İstanbul 2006, XXXII/ 222-223; İbrahim Canan, "**Kenzü'l-Ummal**", DİA, İstanbul 2002, XXV/ 262.

c. Bu devirde yaşamış bir başka âlimde Şeyh Ahmed b. Abdu'l-Ahad el-Fârûkî es-Sirhindî'dir. İmam Rabbânî adıyla meşhur olan es-Sirhindî, 971/1564'te Sirhind'de doğdu. Babasına ilaveten dönemin âlimlerinden eğitim aldı. Özellikle tasavvuf ilmiyle hemhal oldu. Bu yönüyle Nakşibendiyye tarikatının Müceddidiyye kolunun kurucusu olarak kabul edilmektedir. Tasavvuf alanında kaleme aldığı *Mektubat* adlı eser ise takdire şayandır. Devrinin Müceddidi olarak kabul edilen es-Sirhindî, Ekber Şah'ın geliştirdiği dîni ilahi doktrinin toplumda meydana getirdiği olumsuz etkilerini ve sufi tarikatlarda revaçta olan bid'atleri gidermek içinde oldukça gayret sarf etmiştir.³¹

Ekber Şah'ın ardından gelen Cihangir, kendisine itaat etmediği iddiasıyla es-Sirhindî'yi bir müddet hapiste tuttu. Gerek hapisteyken ve gerek de hapisten çıktıktan sonra irşad görevine devam eden ve birçok muhaddis sûfî yetiştiren Ahmed es-Sirhindî, H.1034/M.1624 yılında Sirhind'de vefat etti. es-Sirhindî, *Sahih-i Buhari* üzerine şerhi bulunan Yakup Keşmirî'den hadis icâzeti, Abdurrahman b. Fehd Bedahşî'den de *Kütüb-i Sitte* icazeti aldı. Esâsen hadis alanında *Erbaîn* hariç müstakil bir eseri bulunmayan İmam Rabbânî, bu alandaki hizmetlerinin teliften ziyade telkin ve irşad yönünde, bid'atlerin yerine sünnetleri ikame etme yolunda seyrettiği ve bütün mesaisini bu yolda harcadığı görülmektedir.³²

d. Bu devirde yaşayan bir diğer meşhur muhaddis ise, hadis ilmini hem telif ve hem de tedris olarak Hind coğrafyasına yayan Abdulhak b. Seyfu'd-Din b. Sa'dillâh el-Buhari ed-Dihlevî'dir. 1551'de Delhi'de doğan ve aslı Türk olan Abdulhak ed-Dihlevî, ilk eğitimini babasından aldı. Önce bir yıl içinde Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi, sonra Arapça öğrenimine başladı. Yedi yıl süre ile hocası Muhammed Mukîm'den ve Delhi Medresesi'ndeki diğer hocalardan İslâmî ilimler tahsil etti ve yirmi iki yaşında tahsilini tamamladı. 20 yaşına

³⁰ Muhammed b. el-Fettenî'nin hayatı ve eserleri hakkında bkz. Özşenel, **age**, s. 56-57; Abdulhay el-Leknevî, **el-Fevâidü'l-Behiyye**, Daru'l-Kitab el-İslami, Kahire 1876, s. 164-165; Gulam Ali Âzad el-Bilgrâmî, **Sühbatü'l-Mercân**, Mektebetü Mü'mini Kureş, Beyrut 2015, s. 97-98.

³¹ Ekber Şah, İslam ve Hint dinleri arasındaki benzer yönleri bulma düşüncesinden hareketle, bir takım ortak kurallar tespit etmiştir. Tüm bu kurallar bütününe dîni ilâhî adı verilmiştir. Bunlar içerisinde tek kadınla evliliği şart koşan, kardeş çocukları arasında evliliği yasaklayan, faiz alınması ve içki içilmesine imkân veren kurallar dikkati çeker. Dîni ilâhî anlayışı çerçevesinde namaz ve oruç gibi ibâdetlerin yasaklandığına dair görüşler de mevcuttur. Ekber Şah'ın dîni ilâhî düşüncesinin ardında Hindular'ın desteğini alabilme ve kendini her iki kesimin de dinî önderi olarak kabul ettirme düşüncesinin yattığı ifade edilmektedir. Bu amaca yönelik olarak Müslümanlar ve Hindular'ın birlikte kutlayacakları günler ihdas edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayur, **age**, II/ 127-141.

³² Ahmed es-Sirhindî'nin hayatı hakkında bkz. Ebu'l Hasen en-Nedvî, **Da'vetü'l-İslamiyyeti fi'l-Hind**, el-Mecmeu'l-İslamiyye, Hindistan 1986, s. 12-13; el-Bilgrâmî, **age**, ss. 106-114; Hamid Algar, **"İmam-ı Rabbani"**, DİA, İstanbul 2000, XXII/ 194-199.

kadar tasavvuf, fıkıh, felsefe, mantık ve dil gibi devrinin yaygın ilimlerini okuyan Abdulhak ed-Dihlevi, 1586'da hadis tahsili için Hicaz'a doğru yola çıktı. Mekke'ye vardıktan sonra bir müddet devrin âlimlerinden *Sahih-i Buhari*, *Sahih-i Müslim* ve *Elfiye* derslerini aldı. Daha sonra *Kenzü'l-ummâl* müellifi Ali el-Müttakî'nin talebesi muhaddis Abdülvehhâb b. Veliyyullah el-Müttakî'nin ders halkasına iki yıl devam etti ve bu arada ona *Mişkâtü'l-Mesâbih*'i okudu.³³

ed-Dihlevi icazetini aldıktan sonra 999/1590'da hocasının isteği üzere Mekke'den ayrıldı. Delhi'ye dönen Abdulhak ed-Dihlevi burada kendi medresesini kurarak hadis öğretimine başladı. Hayatının dönüm noktasını oluşturan Hicaz seyahatinden sonra giriştiği telif ve tedris faaliyetlerinde ed-Dihlevi, fıkıhla hadisi cem etme metodunu takip etti. Hint Altkıtası'na fikhın kaynaklarını araştırma ve delilleriyle okuma düşüncesini getiren Abdulhak ed-Dihlevi, Hindistan'da gelişen ve günümüze kadar ulaşan Hanefi Hadis Ekolü'nün de temelini attı.³⁴

Doksandört yıllık bereketli bir ömürden sonra 1052/1642 yılında Delhi'de vefat eden Abdulhak ed-Dihlevi'nin hadis alanındaki bazı eserleri şunlardır:

-*Lemehâtü't-tenkîh fî şerhi Mişkâtü'l-Mesâbih* (En büyük eseridir. Müellif hadisleri Hanefî mezhebinin ön planda tutarak yorumlamıştır.)

-*Esmâü'r-ricâl ve'r-ruvâti'l-ezkûrîn fî kitâbi'l-Miškât, Câmiu'l-berekât fî müntehabi şerhi'l-Miškât* (Mişkât üzerine yaptığı şerhlerdir.)

-*Mâ sebete bi's-sünne fî eyyâmi's-sene* (Eserde muhtelif aylarda yapılması tavsiye edilen ibadet ve davranışlara dair rivayetler tenkit edilmektedir.)

-*Tarîku'l-ifâde* (Fîrûzâbâdî'nin *Sifrü's-saâde* adlı eserine Farsça olarak yazılmış şerhtir.)

-*Tahkîku'l-işâre ilâ ta'mîmi'l-beşâre bi'l-Cenne* (Aşere-i mübeşşere'den başka muhtelif hadislerde cennetle müjdelendikleri belirtilen sahâbîlere dairdir.)

³³ Ekber Şah'ın dinî ilâhî doktrini'nden dolayı Mekke'ye gitmeye karar veren Abdülvehhâb el-Müttakî, 1556'da Mekke'ye varmış ve eğitimini tamamladıktan sonra burada ders vermeye başlamıştır. Mekke'de vefât etmiştir. Hint Altkıtası'ndan gelen çok sayıda talebenin hadis hocası olduğu ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulhay el-Hasenî, **Nüzhetü'l-Havâtır**, Daru İbn Hazm, Beyrut 1999, II/ 583-584.

³⁴ Özşenel, **age**, s. 67.

Dihlevî'nin ayrıca bazı kırk hadis çalışmaları, *Risâle fî aksâmi'l-hadîs* adlı bir kitabı ile Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salâtü selâma dair eserleri de vardır.³⁵

Bâbürlüler dönemi Hint Altkıta'da özellikle hadis ilminin kaybettiği önemi tekrar kazandığı bir dönem olmuştur. Her biri birer cevher sayılan muhaddis âlimler yetişmiş ve çevrelerine ışık saçmışlardır. İncelemeye tabi tuttuğumuz muhaddislerin yanı sıra birçok muhaddis yetişmiş olmasına rağmen biz burada bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

1.2. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin Hayatı

1.2.1. Nesebi

Asıl ismi Ebû Abdulaziz Kutbüddin Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdurrahim b. Vecihuddin ed-Dihlevî el-Faruki olan Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin babası Şeyh Abdurrahim, annesi Fahrūnisâ hanımdır. Nesebi babası tarafından Hz. Ömer'e (r.a.), annesi tarafından ise İsnâ Aşeriyye'nin yedinci imamı Musa Kâzım'a ulaşmaktadır. Şah Veliyyullah'ın soy kütüğü Hz. Ömer'e (r.a.) kadar şu şekilde zikredilmektedir: “Veliyyullah b. Abdîrrahîm b. Sehîd Vecihuddîn b. Muazzam b. Mansûr b. Ahmed b. Mahmud Kıvâmuddîn b. Kâdî Kâsım b. Kâdî Kebîr b. Abdîmelik b. Kutbuddin b. Kemâluddîn b. Şemsuddin Müftî b. Seyr Melik b. Muhammed Atâ Melik b. Ebu'l-Feth Melik b. Ömer Hâkim Melik b. Adil b. Fârûk b. Cercis b. Ahmed b. Muhammed Şehriyâr b. Osman b. Hâmân b. Humâyûn b. Kureyş b. Süleymân b. Affân b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdillâh b. Ömer b. Hattâb.”³⁶

1.2.2. Doğumu

Şah Veliyyullah, 14 Şevval 1114/ 21 Şubat 1703 Çarşamba günü güneş doğarken Delhi şehrine bağlı Muzaffernagar'da dünyaya geldi. Onun doğumu İmam Rabbani'nin vefatından seksen sene önce, Hükümdar Evrengzîb'in vefatından dört sene önce olmuştur. Babası Abdurrahim'in, gördüğü bir rüya ve manevi işaretler neticesinde 60 yaşında yaptığı ikinci evlilikten dünyaya gelen Şah Veliyyullah, çocukluğunda üstün zekâyâ sahip, hafızası çok kuvvetli ve kendisinde büyük velilere benzer bir karakter vardı. Dedesi Vecihüddin ile babası Abdürrahim, Delhi ulemasından olup her ikisi de *el-Fetâve'l-Hindiyye*'yi (*el-Alemgiriyye*) hazırlayan heyette yer almıştı.³⁷

³⁵ Abdulhak ed-Dihlevî'nin hayatı ve eserleri hakkında bkz. el-Hasenî, **age**, V/ 553-557; el-Bilgrâmî, **age**, ss. 115-117; Abdulhay el-Kettânî, **Fihrisü'l-Fehâris**, Daru'l-Ğarbi'l-İslami, Beyrut 1983, I/ 725-727; Daûdi, **age**, ss. 88-93.

³⁶ es-Siyâlkûtî, **age**, s. 20.

³⁷ Daûdi, **age**, s. 106.

1.2.3. İlim Tahsîli ve Hindistan'daki Hocaları

Şah Veliyyullah, beş yaşına geldiğinde okula başladı. İki sene içinde Kur'an-ı Kerim'i hıfzetti ve Farsça ve Arapça küçük eserleri okumaya başladı. 10 yaşında nahiv kitabı olan *Kafiye*'yi bitirip şerhi *Molla cami*'ye başladı. Bu yaşlarda zekâ ve hâfızasının sağlamlığını ispatladı ve değişik ilimlere yönelmeye başladı. 14 yaşında *Tefsiru'l-Beyzâvi*'den³⁸ bir bölüm okuyup, 15 yaşında Hindistan'da geçerli olan ders müfredatındaki dersleri tamamladı. Babası bunun sevinci ile halkın ileri gelenlerinin katıldığı bir yemek ziyafeti tertip etti. Daha sonra eğitimine daha çok ilgi gösteren babası, onun yetişmesinde büyük pay sahibi olmuştur.

Şah Veliyyullah, kaleme aldığı yedi risaleden oluşan *Enfâsu'l-Ârifîn*³⁹ isimli eserinin *el-Cüz'ü'l-Latîf* adlı bölümünde kendisinin gördüğü eğitim programını şöyle anlatmaktadır:

“Özetle on beş yaşında memleketimizin bilinen müfredatında yer alan bütün fenleri okudum. Hadis ilmiyle ilgili olarak *Mişkâtü'l-Mesâbih*'in,⁴⁰ Kitâbu'l-bey'den Kitâbu'l-âdâb'a kadar olan küçük bir bölümü hâric tamamını okudum ve bunun için bir icâzet aldım. *Sahih-i Buhârî'nin* Kitabu't-tahâret'e kadar olan bölümünü, ayrıca Tirmizî'nin *Şemâilü'n-Nebi*⁴¹ adlı eserinin tamamını babamın ruhsatı ile istima' edip, bazı arkadaşlarla beraber kıraat ettim. Tefsir ilmiyle ilgili olarak ise, *Beyzâvi* ve *Medârik*⁴² tefsirlerinden bazı kısımları okudum. Ezcumle bu zayıf [kul] büyük nimetlerle karşılaştı. Şöyle ki, medresede babamın dizi dibinde Kur'an-ı Kerim'in mana ve nüzûlü ile ilgili meselelere nüfûz etmemi sağlayacak tefsir derslerinde hizmet gördüm. Allah'a hamd olsun ki bu durum benim büyük bir fütuhât elde etmemi sağladı. Fıkıh ilmiyle ilgili olarak ise *Hidâye*⁴³ ve *Vikâye*⁴⁴ şerhlerinin az bir kısımları müstesna tamamını okudum. Usûl-ı fıkıhtan *Hüsâmî*'yi⁴⁵, *Tavzih* ve *Telvih*'in⁴⁶ bazı

³⁸ Kadı Nasiruddin Ebu Sa'id el-Beyzâvi'nin eseri olup tam ismi “*Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*” dir.

³⁹ Bu eser Dihlevî'nin aile büyükleri ve hocalarıyla ilgili bir eser olup içerisinde yedi küçük risale bulunmaktadır. Yedi risaleden birisi olan “*el-Cüzü'l-Latîf fî tercemeti'l-Abdi'z-Za'îf*” adlı risale, müellifin otobiyografisini içermektedir. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Enfâs-ul-Ârifîn*, Mektebetü Müctebâi, Delhi 1917.

⁴⁰ Veliyyüddin Ebu Abdullah et-Tebrizî, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1992.

⁴¹ Ebu İsa et-Tirmizî, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, Daru'n-Nedveti'l-Cedide, Beyrut 1988. Eser Türkçe'ye çevrilmiştir: *Şemâil-i Şerife: Resulullah (s.a.v)'in Yaşayışı, Tavr ve Hareketleri*, çev. Hüsamüddin Nakşibendî, İstanbul 1976.

⁴² Ebu'l-Berekât en-Nesefî'ye (ö. 710/1310) ait olan eserin tam adı *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl* dir. Eser matbudur: nşr. İbrahim Muhammed Ramazan, Daru'l-Kalem, Beyrut 1989/1408. Eser Türkçe'ye çevrilmiştir: *Nesefî Tefsiri: Medarîkû't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, çev. Harun Ünal- Şerafettin Şenaslan, Ravza Yayınları, İstanbul 2003.

⁴³ Burhaneddin Mergînânî'ye (ö. 593/1197) ait olan eser Hanefî fıkına dairdir. Tam adı *el-Hidâye Şerhu'l-Bidâye* olan eserin birçok baskısı ve altmış civarında şerhi bulunmaktadır: nşr. Muhammed Muhammed Tamir-Hafız Aşuz Hafız, Daru's-Selam, I-IV. Kahire 2000.

⁴⁴ Tam adı *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâilü'l-Hidâye* olan eser Mahmud b. Ahmed Tâcuşşerîa (ö. VIII/XIV. yüzyıl) tarafından torunu Sadruşşerîa için telif edilmiştir. Hanefî mezhebinde “Mütün-i erbaa” (Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî'nin (ö.638/1284) *el-Muhtar*’ı, Muzafferuddin İbnu's-Saatî'nin (ö.694/1295) *Mecmau'l-Bahreyn*’i, Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö.710/1310) *Kenzu'd-Dekâik*’i ve Tacu's-Şerîa'nın (ö. 747/1346) *Vikayetu'r-Rivaye*’si.) olarak bilinen dört müteber kitaptan biridir. Torun Sadruşşerîa tarafından *Şerhu'l-Vikâye* adıyla (Leknev 1872-1873, Delhi 1888) şerh edilmiştir.

⁴⁵ Ebu Abdullah Ömer el-Hanefî'ye (ö. 644/1246) ait olan eserin tam adı *el-Müntehab fî Usûli'l-Mezheb* tir. Eser matbudur: *el-Müntehab fî Usûli'l-Mezheb*, Matbaatü'l-Farukî, Delhi 1326.

bölümelerini; mantıkla ilgili olarak ise, *Şerh-i Şemsiyye'nin*⁴⁷ tamamını ve *Şerh-i Metâlî*⁴⁸ adlı kitabın bir kısmını okudum. Kelâmla ilgili olarak *Şerh-u Akâid'in*⁴⁹ tamamı ile *Hayâlî'nin*⁵⁰ ve *Şerh-i Mevâkıf'ın*⁵¹ bir bölümünü, sülûk (tasavvuf) ilmi ile ilgili olarak *Avârif'ten*⁵² bir bölüm ile *Resâilü Nakşibendiyye'den*⁵³ bazı bölümleri ve diğer bazı kitapları okudum. Tıpla ilgili olarak *Mûcizi'l-Kanûn'u*⁵⁴ hikmetle ilgili olarak bazı kitapları okudum. Nahivle alakalı olarak *Kâfiye'yi* ve bunun Molla Şerhi'ni, hendese ve hesâb ilimleri ile ilgili olarak da bazı muhtasar risâleleri okudum.⁵⁵ Bu meyânda her fenle ilgili birçok söz akla gelmektedir. Oldukça fazla gayret göstererek durum vuzûha kavuşabilir. Bu fakîr on yedi yaşına vâsıl olduğunda muhterem babam hastalandılar ve bu hastalıktan kurtulamayarak rahmet-i Hakk'a kavuştular. Ölüm döşeginde iken bana irşâd için icâzet verdiler. Onun ben fakîre olan bu teveccühü hiçbir babanın oğluna olan teveccühüne denk değildi. Yine bendeniz, muhterem babamın bu fakîre karşı beslediği derin ve hassas şefkati de hiçbir babanın evladına ve hiçbir hocanın talebesine beslediğine şahit olmadım. Muhterem babamın vefatından sonra yaklaşık on bir yıl boyunca dinî ve aklî kitaplarla iştigâl ederek bunlarla ilgili ders okuttum. Her ilme derinlemesine girdim.⁵⁶

Şah Veliyyullah, bu ilimleri vefat edene kadar babasından tahsil etmiştir. Babası Şeyh Abdurrahim, oğlunun eğitimini üstlenmiş ve onun birçok alanda gelişmesini sağlamıştır. Babasına ilaveten hadis kitaplarını Mevlana Muhammed Afzal Siyâlkûtî'den okumuştur. Babası vefat ettikten sonra ise kendisi talebe yetiştirmeye başlamıştır.

⁴⁶ **Tavzîh**, Ubeydullah b. Mes'ud b. Sadruşşeria'nın (ö. 747/1346) kendisine ait olan **Tenkîhu'l-Uşûl** adlı esere yazdığı şerhin adıdır. **Telvîh** ise Sadruşşeria'nın **Tavzîh** adlı eserine Taftazânî'nin (ö. 762/1389) yazdığı şerhtir. İki eser birlikte basılmıştır: **Şerhü't-Telvîh ale't-Tavzîh**, Daru'l-Kütübî'l- İlmiyye, Beyrut 1957/1377.

⁴⁷ Kutbuddîn er-Razî'nin (ö. 766/1364) Necmeddin Ali b. Ömer el-Kazvinî Kâtibi'nin **eş-Şemsiyye** olarak bilinen **er-Risâletü's-Şemsiyye fi'l-Kavâidi'l-Mantukiyye** adlı eseri üzerine yazdığı şerh. Eserin tam adı **Tahrîrü'l-Kavâidi'l-Mantukiyye fi Şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye**'dir. İki eser birlikte basılmıştır. yy., 1911.

⁴⁸ Kutbuddîn er-Razî'nin, Siracüddîn el-Urmevî'nin (ö. 682/1283) **Metâlî'ü'l-Envâr** adlı eserine yazdığı şerhtir. Tam adı **Levâmi'u'l-Esrâr fi Şerhi Metâlî'i'l-Envâr** olan eser matbudur: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1912.

⁴⁹ Taftazânî'nin (ö. 762/1389) Necmüddin Ömer Ebû Hafs en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) **el-Akâid** adlı eserine yazdığı şerhtir. Eser matbudur: **Şerhu Akâidi'n-Nesefî**, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1273.

⁵⁰ Taftazânî'nin yukarıda anılan eserine Hayâlî (ö. 800/1406 ya da 870/1465) tarafından yapılan hâşiyenin adıdır. Eser matbudur: **Hâşiye Şerhi Akâidi'n-Nesefî**, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1279.

⁵¹ Seyyid Şerif Cürcânî'nin (ö. 816/1413) Adududdîn el-İcî'nin (ö. 756/1335) **Kitâbü'l-Mevâkıf** adlı eserine yazdığı şerhtir. Eser matbudur: **Şerhu'l-Mevâkıf**, Nşr. Ebu Firas Bedreddin Na'sanî, İntişârât-ı Şerif er-Râdî, Kum 1991.

⁵² Şihâbüddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî'ye (ö. 632/1234) ait olan eser matbudur: **Avârifü'l-Ma'ârif**, Nşr. Edib el-Kemdanî- Muhammed Mahmud Mustafa, inc. Seyyid Mehdi Ahmed, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke 2001/1422. Eser Türkçe'ye de tercüme edilmiştir: **Tasavvufun Esasları: Avârifü'l-Ma'ârif Tercemesi**, çev. Hasan Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, Vefa Yayıncılık, İstanbul 2004.

⁵³ Muhammed Hâfiz Buhârî'nin (ö. 822/1429) Bahâüddîn Nakşibend'e (ö. 791/1389) ait sözleri topladığı eserdir.

⁵⁴ İbn Sinâ'nın (ö. 428/1037) **el-Kanun** adlı eserinin İbnü'n-Nefis (ö. 687/1288) tarafından yapılan ihtisâridir.

⁵⁵ Şah Veliyyullah'ın burada yer alan eğitim programının Hint alt-kıtasında yer alan diğer medreselerle benzer ve farklı yönleri ile ilgili değerlendirmeler için bkz. en-Nedvî, **İslâm Önderleri Tarihi**, s. 126-127;

⁵⁶ Bu bölüm; Özgür Kavak'ın, ed-Dihlevî'nin eserindeki **el-Cüzü'l-Latif fi Tercemeti'l-Abdi'z-Za'if** adlı bölümün tercümesini yaptığı **“Zor Zamanda Alim Olmak: Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Kendi Kaleminden Hayatı”**, Divan İlmi Araştırmalar Dergisi, sy. 17, İstanbul 2004, ss. 117-145 adlı makâlesinden alınmıştır.

1.2.4. Evliliği ve Çocukları

Şah Veliyyullah 14 yaşına geldiğinde babası onu, dayısının kızı ile evlendirdi. Bu evlilik için bir süre daha geçmesini isteyen kız tarafına ricada bulunan babası, bu işte hayır olduğunu ve evliliğin derhal olmasını istedi ve düğün gerçekleşti. Bu evlilikten Muhammed isminde bir oğlu dünyaya geldi. Birinci hanımının vefatı nedeniyle ikinci kez evlendi ve bu hanımından da dördü erkek biri de kız olmak üzere beş çocuğu dünyaya geldi. Oğullarının isimleri Şah Abdulaziz, Şah Refiu'ddin, Şah Abdulgani ve Şah Abdulkadir, kızının ismi ise Emetulaziz'dir.⁵⁷

1.2.5. Haremeyn'e Gidişi ve Haremeyn'deki Hocaları

Şah Veliyyullah'ın yaşadığı dönemde Hicaz'ın İslamî ilimler açısından konumunu daha önce dile getirmiştik. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî de hem hac farızasını yerine getirmek ve hem de İslam dünyasının bu kalp ve ilim menbaından yararlanmak için 30 yaşına geldiğinde hac yolculuğuna karar verdi. Verdiği bu karara binaen 1731 yılı Temmuz ayında Hicaz'a giden ed-Dihlevî, hac farızasını yerine getirdikten sonra bir seneden fazla orada kaldı ve kendini hadis ve fıkıh ilimlerinde geliştirdi. Bu yüzden Hicaz yolculuğu onun eğitiminin önemli bir safhasını oluşturmaktadır. Hicaz'da kaldığı süre içinde birçok âlimden istifade etti ve onlardan ilmi icâzetler aldı.

Şah Veliyyullah'ın Haremeyn'de ilim tahsil ettiği hocalardan ilki **olan Vefdullah b. Muhammed el-Maliki el-Mağribi'den, *Muvatta'nın* Yahya b. Yahya rivayetini okudu ve hadisleri nakletme konusunda icazet aldı.** Diğer hocası Mekke müftüsü Tacüddin el-Kali'den, *Muvatta'yı* nakletme ve hadis öğretme konusunda icazet aldı. Bir diğer hocası büyük âlim Ebu Tahir Muhammed İbrahim el-Kürdi el-Medeni'den, *Kütüb-i Sitte* ve *Mişkât'ı* okuyup icazet aldı. Bir diğer hocası da Seyyid Ömer b. Ahmed b. Ukeyl'dir.⁵⁸

Hadis ilmi sahasında Şah Veliyyullah'ın özel bir zevki vardı. Haremeyn'de bunu öğrenme kolaylığı ve orada kalarak çeşitli ülkelerden gelen ilim talebelerine faydalı olma imkanı da vardı. Bunun yanında Kâbe'nin yakınında olma ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında bulunma lütuf ve bereketi Hicaz'da sürekli kalmak üzere oraya hicret etme niyetinin güçlü etkenleriydi. Fakat Allah (c.c.), onun yaklaşık bir buçuk sene sonra Hindistan'a geri

⁵⁷ Daudi, **age**, s. 107.

⁵⁸ Şah Veliyyullah'ın hocaları hakkında geniş bilgi için bkz. Celbani, **age**, ss. 27-32; es-Siyâlkûtî, **age**, s. 52; Muhammed Salih Ekinci, **Müceddid Şah Veliyyullah Dihlevî Tasavvuf anlayışı, Islahat çalışmaları**, trc. Ali Rıza Akgün, Ravza Yayınları, İstanbul 2006, s. 26.

dönmeye karar vermesinde büyük bir hayır takdir buyurmuştu. Bu dönüş, onun dini yenileme ve ictihad başarısı şeklinde kendini gösterdi.⁵⁹

1.2.6. Öğretim Metodu ve Talebeleri

Şah Veliyyullah ed-Dihlevi'nin, Harameyn'den döndükten sonra çalışmalarının üç madde üzerinde yoğunlaştığını görürüz. Bunlar: Hadis-i Şerif tedrisi, telif çalışmaları ve halkı irşad faaliyetidir. Döner dönmez bugün eski Delhi'nin, şimdi Menhediler denilen mahallesinde bulunan babasının medresesi Medrese-i Rahimiye'de derse başladı. Ancak çevre illerden çok talebe gelince orası yetersiz oldu ve hükümdârında desteğiyle medreseyi şehir merkezine taşıdı. Şehir merkezinde ders vermeye başlayan ed-Dihlevi'nin eğitimde takip ettiği metod şöyleydi: Önce öğrencilere dersleri kendiniz okuyup gelin der, sonra onlarla ders üzerinde müzakere yapardı. Fıkhî meseleleri anlatırken dört mezhep arasındaki ihtilafların önemsiz olduğunu vurguluyordu. Bu maksadı göz önünde tutarak o, genelde ihtilaflı olmayan meseleler üzerinde duruyor ve bir mezhebin diğer mezhepten üstün olmadığını vurguluyordu. Böyle bir eğitim metodu ile öğrencilerin ufkunun genişlemesine yardımcı oluyor, onların kalplerinde imam ve mezhepler hakkında sevgi ve saygı duygusu oluşturmuyordu.⁶⁰

Şah Veliyyullah'ın, her birini birer âlim olarak yetiştirdiği talebelerden bazıları şunlardır:

Oğulları Şah Muhammed, Şah Abdulaziz, Şah Refiu'ddin, Şah Abdulğani ve Şah Abdulkadir, dayısının oğlu Muhammed Aşık el-Fulti, ayrıca Muhammed Emin el-Keşmiri, Mahdum Mu'in es-Sindi, Seyyid Mürteza Bilgrami Zebidi, Refiu'ddin Muradabadi, Hayru'ddin Surti, Kadı Senaullah Panipati ve Mahdum Leknevi gibi bir çok talebesi vardı.⁶¹

1.2.7. Vefatı

Hayatının yaklaşık 43 yılını ilim ve irşad faaliyetlerine adayan Şah Veliyyullah, tarihler 29 Muharrem 1176'yı (21 Ağustos 1762) gösterdiğinde öğle vakti 62 yaşında Delhi'de vefat etti ve Menhediler mahallesindeki aile kabristanlığında bulunan babasının yanına

⁵⁹ en-Nedvi, **age**, ss. 132-134.

⁶⁰ Şah Veliyyullah'ın öğretim metodu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Daûdi, **age**, s. 110; en-Nedvî, **İslam Önderleri Tarihi**, s. 140; Mehmet Erdoğan, "**Şah Veliyyullah**", DİA, İstanbul 2010, XXXVIII/ 260; es-Siyâlkûtî, **age**, s. 40.

⁶¹ Şah Veliyyullah'ın talebeleri hakkında geniş bilgi için bkz. es-Siyâlkûtî, **age**, ss. 49-52.

defnedildi. Ayrıca bu mezarlık, içerisinde hadis âlimleri medfun olduğundan “Hadisçilerin mezarlığı” adıyla da meşhur olmuştur.⁶²

1.3. Eserleri

Harameyn yolculuğundan döndükten sonra telif çalışmalarına yönelen Şah Veliyyullah, Müslümanların ıslâhı ve onların özlere dönmesi için birçok ilimde birçok telif çalışması yapmıştır. Bu bölümde, fazla ayrıntısına girmeden eserleriyle ilgili bir fihrist verilecektir.

1.3.1. Kur'an-ı Kerim ve İlimleri Üzerine

Şah Veliyyullah'ın Kur'an-ı Kerim ve ilimleri üzerine kaynaklarımızda altı eser ismi geçmektedir.

- *Fethu'r-Rahmân fi tercemeti'l Kur'an.*⁶³
- *el-Fevzu'l-kebîr fi usûli't-tefsir.*⁶⁴
- *el-Fethu'l-Habîr.*⁶⁵
- *Kavânînü't-tercûme.*⁶⁶
- *Te'vilu'l-ehâdis fi rumuzi kısasi'l-enbiya.*⁶⁷
- *ez-Zehraveyn fi tefsiri sureti'l-Bakara ve Ali İmran.*⁶⁸

1.3.2. Akaid ve Kelam Üzerine

Şah Veliyyullah'ın Akaid ve Kelam üzerine, kaynaklarımızda altı eser ismi geçmektedir.

- *Hüsnü'l-akîde.*⁶⁹

⁶² en-Nedvi, **age**, s. 149.

⁶³ İlk baskısı müellifin hayatında gerçekleştirilen (1156/1743) eserin yeni neşirleri de yapılmıştır (Karaçi 1983). **Fethu'r-Rahmân** adlı eser, **et-Tefsîru'l-Cemâli ale't-Tenzîli'l-Celâli** adıyla Mevlânâ Muhammed Hayreddin Hindî Haydarâbâdî tarafından Türkçe tercümesi yapılmış ve dört cilt halinde basılmıştır (Matbaa-i Hidiviyye, Mısır 1294/1877).

⁶⁴ Tefsir usûlune dair Farsça olarak yazılmış bu eser birçok dile tercüme edilmiştir. Eserin Arapça tercümelerinden biri Süleyman el-Hüseynî en-Nedvî tarafından gerçekleştirilmiştir (Beyrut 1405/1984). Eserin Türkçe'ye tercümesi, Mehmet Sofuoğlu tarafından yer yer dipnotları, bazı âyetlerle tefsir örneklerinin orijinal metinleri eklenerek gerçekleştirilmiştir (İstanbul 1980). Ayrıca Abdullah Samed Afaracı tarafından da Türkçe'ye tercümesi gerçekleştirilmiştir (İtisam Yayınları, İstanbul 2015).

⁶⁵ Müellif tarafından Arapça kaleme alınmış olan bu risale, **el-Fevzü'l-Kebîr**'in tekmilesi kabul edilmiş, özellikle Abdullah b. Abbas'ın Garîbü'l-Kur'an'la ilgili açıklamalarını içermektedir (Leknev 1314).

⁶⁶ Müellifin Farsça kaleme aldığı bu risale, Kur'an tercümesi ile ilgi kuralları içermektedir (Beyrut 1987). Bu risale Selman el-Hüseynî en-Nedvî tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir.

⁶⁷ Kur'an-ı Kerim'deki peygamber kıssalarına dair tasavvufi yorumları içeren bir eser olup Gulâm Mustafa el-Kâsımî tarafından neşredilmiştir (Haydarâbâd 1966).

⁶⁸ Müellifin Bakara ve Ali İmran sûrelerinin tefsirini yaptığı Arapça bir eseridir.

- *Kurretü'l-ayneyn fi tafdîli's-Şeyhayn*.⁷⁰
- *el-Mukaddimetü's-seniyye fi intişari'l-fırkati's-Sünniyye*.⁷¹
- *İzaletü'l-hafa an hilâfeti'l-hulefa*.⁷²
- *el-Belâğu'l-mubîn fi ittiba'i hatemi'n-nebiyyîn*.⁷³
- *Tuhfetu'l-muvahhidîn*.⁷⁴

1.3.3. Tasavvuf ve Şeriat'ın Sırları Üzerine

Şah Veliyyullah Tasavvuf ve Şeriat'ın sırları üzerine oldukça fazla eser kaleme almıştır. Bu bölümde en meşhurları zikredilecektir.

- *Huccetullâhi'l-bâliğa*.⁷⁵
- *el-Kavlu'l-cemîl*.⁷⁶
- *el-Hayru'l-kesîr*.⁷⁷
- *el-Budûru'l-bâziğa*.⁷⁸
- *et-Tefhîmâtu'l-ilâhiyye*.⁷⁹
- *Eltafu'l-Kuds fi beyani letâifu'n-nefs*.⁸⁰

⁶⁹ Farsça kaleme alınmış Akaid ilmiyle alakalı bir eserdir (Leknev 1962).

⁷⁰ Şia'nın Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e yönelik ithamlarına cevap veren Farsça bir eserdir (Delhi 1320).

⁷¹ Bu eser, Ahmed Sirhindi'nin bazı Şîî âlimlerinin aşırı görüşlerine cevap mahiyetindeki **Redd-i Revâfız** adlı eserinin Arapça tercümesi ve şerhi olup Şah Veliyyullah'ın Medine'deki hocası Şeyh Ebû Tâhir'in ricası üzerine kaleme alınmıştır (Delhi ts.).

⁷² Siyasî otoritenin hilâfetten saltanata dönüşmesi hakkında önemli bir eser kabul edilen bu Farsça risalenin basımı yapıldıktan sonra (Lahor, 1976) Urduca'ya tercümeleri gerçekleştirilmiştir (Leknev 1329).

⁷³ Farsça kaleme alınmış bir eserdir (Mektebetü's-Selefiyye, Lahor 1963).

⁷⁴ Farsça kaleme alınmış bir eserdir (Mektebetü's-Selefiyye, Lahor 1963).

⁷⁵ Arapça olarak kaleme alınan ve dinî hükümlerin hikmetlerine dair olan eserin birçok baskısı (Nşr. M. Şerîf Sükker, Beyrut 1992) ve Urduca, Türkçe, İngilizce tercümeleri yapılmıştır. Eserin Türkçe'ye çevirisi **İslam Düşünce Rehberi** adıyla Mehmet Erdoğan tarafından gerçekleştirilmiştir (Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 1990).

⁷⁶ Arapça olarak kaleme alınan ve Hindistan'da çok sayıda mensubu bulunan Nakşibendiyye, Kâdiriyye ve Çiştîyye'deki seyrü sülûk âdâb ve erkânı hakkında olup (Kahire 1873) Urduca'ya tercümeleri gerçekleştirilmiştir.

⁷⁷ Arapça kaleme alınan bu eser Rabbânî hikmet hazinelerini içermektedir (Bicnur İlim Matbaası, Hindistan, 1933). Ayrıca esere tahkik çalışması yapılmıştır. (Ahmed Ferid El Mezidi, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2008).

⁷⁸ Bir giriş ve üç bölümden meydana gelen tasavvuf, hikmet-i teşrî', kelâm ve İslâm felsefesiyle ilgili olan eser Hindistan'da 1935'de Meclis-i İlmî tarafından yayımlanmıştır.

⁷⁹ Tasavvuf ve kelâm alanında müellife yöneltilen sorulara verdiği cevaplardan oluşmaktadır (Bicnur İlim Matbaası, Hindistan 1936).

⁸⁰ Farsça kaleme alınan bu eserin basımı yapıldıktan sonra (Delhi ts.) Hakîm Muhammed Mûsâ tarafından Urduca'ya tercümesi gerçekleştirilmiştir (Lahor 1975).

- *İkdu'l-cîd fi ahkâmi'l-ictihad ve't-taklid.*⁸¹
- *Fuyûdu'l-hameyn*⁸²

1.3.4. Biyografi ve Vasiyet Üzerine

Şah Veliyyullah'ın biyografi ve vasiyet üzerine kaleme aldığı eserlerden kaynaklarımızda geçenler şunlardır:

- *Enfâsu'l-ârifin.*⁸³
- *Risâle-i danişmendî.*⁸⁴
- *el-Makâletu'l-vaziyye fi'l-vasiyyeti ve'n-nasîha.*⁸⁵

Elbette ki bütün eserleri bunlarla sınırlı değildir. Şah Veliyyullah, daha birçok alanda eser kaleme almış ve eserlerinin sayısı yüz civarındadır.⁸⁶ Ayrıca hadis alanındaki eserleri, ayrıntılı olarak “Hadis Sahasındaki Hizmetleri” bölümünde ele alınacaktır.

2. ŞAH VELİYYULLAH ed-DİHLEVİ’NİN HADİS ALANINDAKİ FİKİRLERİ VE ÇALIŞMALARI

2.1. Hadis Alanındaki Fikirleri

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Şah Veliyyullah'ın yaşadığı dönem, karışıklıkların olduğu dönemdi. Türk Moğol devletinin de karışıklıklardan etkilendiği dönemde o, fikirleri ve çalışmaları ile ümmetin ıslahı için harekete geçmişti. O, toplumsal hayatın çeşitli şubelerinde Müslümanların çöküşünün sebebini dinden ayrılmak olarak görüyordu. Bu yüzden hayatını, müslümanların hayatındaki ğayr-i İslâmî unsurları yok etmeye ve Hint Altkıtası'ndaki bu durumun gereklerine uygun olarak İslam'ın açıklanmasına hasır etti. Bu bölümde onun, hadislerle alakalı fikirlerini ana hatlarıyla ele alınmaya çalışılacaktır.

⁸¹ Arapça olarak kaleme alınan bu eseri (Daru'l-Feth, BAE 1995) Sâcidürrahmân Sıddîkî Kandehevî Urduca'ya tercüme etmiştir (Karaçi 1379). Eserin Türkçe tercümesi Hayreddin Karaman tarafından gerçekleştirilmiştir (*İctihad, Taklid ve Telfik Üzerine Dört Risâle* adlı eser içinde, İstanbul 1982, ss. 151-222).

⁸² Arapça olarak kaleme alınan bu eserde müellif, Hameyn yolculuğu esnasındaki tasavvufî tecrübelerini anlatmıştır (Delhi 1916).

⁸³ Bu eser hakkında yukarıda bilgi verilmiştir.

⁸⁴ Farsça kaleme alınan ve eğitim- öğretim metotlarından bahseden bu eseri (Delhi 1903) M. İkrâm Nedvî “*Usûlû'd-Dirâse ve't-Ta'lim*” başlığıyla Arapça'ya tercüme etmiştir (Leknev 1983).

⁸⁵ Şah Veliyyullah'ın İslâm hukukunun çeşitli konuları ve ekolleri, tasavvufî ilgili düşünceleri ve Hint-İslâm toplumunun kültürel durumu hakkındaki tesbitlerini içeren sekiz risâleden ibaret vasiyetnâme niteliğinde Farsça bir eserdir.

⁸⁶ Şah Veliyyullah'ın verilen eserlerine ve daha fazlasına ayrıntılı olarak ulaşmak için bkz. Siyâlkûfî, *age*, ss. 39-44; en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, ss. 453-465; Erdoğan, “*agmd*”, s. 260-261.

2.1.1 Hadis İlmi ve Sünnete Bakışı

Şah Veliyyullah'a göre, Peygamberlerin en üstünü olan Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sadır olan söz, fiil ve takrirlerinden oluşan sünneti konu edinen hadis ilmi, bütün yakînî ilimlerin⁸⁷ esası ve başı, dini bilgilerin dayanağı ve temelidir. Sünnet, bütün karanlıkları aydınlatan bir ışık, hidayete götüren işaret ve her tarafı aydınlatan dolunay mesabesindedir. Sünnet, en az Kur'an-ı Kerim kadar önemlidir.⁸⁸

Şah Veliyyullah rivayetleri ikiye ayırır: Birincisi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) peygamberlik vazifesi altına giren şer'i işlerdeki açıklamalarıdır. Bu tür rivayetin ilahi vahiy veya Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ictihâdı olduğunu söyler. Mesela; İbadet ve amellerin fazileti gibi konularda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) verdiği bilgiler vahiy veya onun ictihâdı olabilir.⁸⁹ Uhrevî konular, ruh ve cin gibi konularda şahsi ictihadı olamaz. İkincisi ise, Hz. Peygamber'in (s.a.v.), peygamberlik vazifesi altına girmeyen konulardaki açıklamalarıdır. Bu tür rivayet vahiy değil, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsî görüşüdür. Mesela; Hurmaların aşılması,⁹⁰ bazı zâtî tecrübeler ve bir maslahat için verdiği emirler⁹¹ buna dâhildir.⁹²

⁸⁷ Yakînî ilim: Kendinde şüphe ve yalan olmayan gerçeği yansıtan ve kesin olan ilme(bilgiye) denir. <http://www.tdk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 17.08.2017)

⁸⁸ Dihlevî, Şah Veliyyullah, **Huccetullâhi'l-Bâliğa**, Daru'l-Cîl, Beyrut, thk. Seyyid Sâbık, 2005, I/ 21.

⁸⁹ Özellikle Hanefî usûl eserlerinde ezanın ilk olarak meşruiyetinin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisine verilen yetkiye dayanarak, sahabe ile istişareden sonra yine bir sahabî tarafından görülen rüya sonucu, Hz. Peygamber'in ictihadı neticesi olduğu ileri sürülmüştür (Ebû Zeyd Debûsî, **Takvîmü'l-Edille fî Usûli'l-Fıkḥ**, (thk. Halil Muhyiddîn Meys), Beyrut, 2001, s. 251). Rivayete göre: Rasûlullah (s.a.v.) zamanında namaz vakitleri geldikçe bir kişi sokaklarda koşu koşu dolaşır "es-Salâte, es-Salâte" diye nidâ ederdi. Bu, insanlara zor geldi. Bir çan edinsek, dediler. Rasûlullah: "O, Hristiyanlar'a mahsustur" buyurdu. Boru çalsak dediler, "O, Yahûdiler'e mahsustur" buyurdu. Yüksek bir yerde ateş yaksak, dediler. "O da, Mecûsiler'e mahsustur" buyurdu... Abdullah b. Zeyd rivayetinde ise bu ilaveler vardır: Rasûlullah namazın cemâatle kılınabilmesi için çan (nâkûs) yapıp çalınmasını emrettiği sırada idi. Uykuda iken bana elinde çan bulunan biri uğradı. Ona: Ey Allah'ın kulu, şu çanı satar mısın? dedim. Ne yapacaksın? dedi. Bununla insanları namaza çağırırız, dedim. Sana daha hayırlısını göstersem olmaz mı? dedi. Hay hay! dedim. Bunun üzerine, Şöyle dersin, dedi... (burada ezan lafızları geçmektedir). Sabah olunca Peygamber'in yanına geldim ve gördüğüm rüyayı kendisine haber verdim. "İnşâallah hak rüyâdır. Bilâl ile beraber kalk da gördüğünü ona öğret, ezanı okusun; çünkü sesi senden daha yüksektir" buyurdu. Bilâl ile beraber kalktık, ben ona öğretmeye, o da okumaya başladı. Bu sırada Ömer b. el-Hattâb bunu evinden duydu. Elbisesini sürüyerek acele çıktı ve: Yâ Rasûlallah, seni hak ile gönderen Allah'a yemîn olsun ki, onun gördüğü nü ben de gördüm, dedi. Öyle olunca Rasûlullah: "Allah'a hamd ve sena olsun!" buyurdu. Ebû Dâvûd, **Salât**, 28.

⁹⁰ Rivayete göre Efendimiz (s.a.v.), Mekke'den Medine'ye hicretinin ilk günlerinde Medine halkının erkek hurma çiçeklerini, meyve verecek olanların üzerine silkeleyerek doğal aşılama yaptıklarına şahit olur. Neden böyle yaptıklarını sorar. Onlar da hurma meyvelerinin kaliteli olması için bunu hep yaptıklarını söylerler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) "Bunu yapmanızın bir fayda sağlayacağını zannetmiyorum" der. Onlar da hurma aşılama işini bırakırlar. O sene hurmalar cılız ve kalitesiz olur. Hz. Peygamber bunun sebebini sorar. Onlar da, siz öyle buyurduğunuz için biz de aşılamaı bıraktık ve hurmalar böyle oldu, derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.); "Benimkisi bir zandan ibaretti. Beni zannımla sorgulamayın. Ama ben size, Allah böyle buyuruyor diye bir haber getirirsem onu alın. Çünkü ben Allah adına asla yalan söylemem" buyurur. Müslim, **Fezâil**, 139-141; İbn Mâce, **Ruhûn**, 15.

Ayrıca ed-Dihlevî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rivayetlerini ilahî vahiy veya şahsî icthad kabul etmekle birlikte yaşayan sünnetin ve sahih hadislerin dinin birer esası olduğunu ve dolayısıyla terk edilemez olduğunu savunur. Haberi vâhidi ise inançta delil olarak kabul eder ve hükümlerin istinbatında huccet olarak yeterli görür.⁹³

2.1.2. Hadis Kitaplarına Bakışı

Şah Veliyyullah hadis kitaplarını beş kısma ayırır:

a. Birinci derecede İmam Malik'in *Muvatta*'sı, Buhari ve Müslim'in *Sahih*'lerini kabul eder. Fikirlerindeki en dikkat çeken unsur, *Muvatta*'yı en üst seviyede ve günümüz için en önemli hadis kitabı olarak kabul etmesidir. Ona göre *Muvatta*'daki bütün hadisler sahihtir ve *Buhâri*, *Müslim*, *Ebû Davud*, *Tirmizî*, *Nesâî* gibi eserler İmam Malik'in *Muvatta*'sının müstahricât ve müstedrikâtlarıdır. Bu kişiler *Muvatta*'nın merâsilini mevsul, mevkufunu merfu olarak ve İmam Malik'in ele almadığını ele alarak, müsned hadislerinin mutaba'at ve şevahid'ini zikrederek ortaya koymuşlardır.⁹⁴ Ayrıca *Buhari* ve *Müslim*'deki Merfu-Muttasıl rivayetlerin kesinlikle sahih olduğunu kabul eder ve bunların çalışmalarının sıradan olduğunu söyleyen kişinin bid'atçı ve iman ehlinin yolundan sapmış olduğunu söyler.⁹⁵

b. İkinci derecede Ebû Dâvud'un *Sünen*'i, Tirmizî'nin *Camii*, Nesâî'nin *Mücteba*'sı ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i gelmektedir. Bu kitaplardaki hadisler birinci derecedeki hadisler kadar olmasa da onlara yakındırlar.

c. Üçüncü derecede Ebû Ali'nin, Abd ibn Humeyd'in ve Tayalisi'nin *Müsned*'leri, Abdurrezzak'ın ve Ebubekir ibn Ebi Şeybe'nin *Musannef*'leri, Beyhakî, Tahavî ve Taberânî'nin kitapları gelmektedir. Bu kitaplardaki hadisler içerisinde sahih, hasen, zayıf, ma'ruf, garib, şaz ve münker gibi her derecede hadis bulunmaktadır.

⁹¹ Mesela Hz. Peygamber (s.a.v.), hac yolculuğunda arkasından yürüyerek büyük baş kurbanlık hayvanını (deve veya sığır) götüreren bir sahabiye görünce "ona bin" diye emretti. Sahabi binmek istemedi ve "o kurbanlık hayvandır" diyerek cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) emrini bir defa daha tekrarlayarak "kendine yazık ediyorsun, bin ona" buyurdular. Hatta bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in üçüncü defa emrini tekrarlamak zorunda kaldığı zikredilir. O sahabi işin ciddiyetini anlayınca kurbanlık hayvanına bindi ve o şekilde hac yolculuğuna devam etti (Buhari, **Hac**, 103). Burada Hz. Peygamber (s.a.v.), hacı adayının hac esnasında ibadetini daha zinde yapabilmesi için onun menfaati (maslahatı) gereği devesine binmesini istemiştir.

⁹² Dihlevî, **Huccetullâhi'l-Bâliğa**, I/ 223-224.

⁹³ Dihlevî, Şah Veliyyullah, **el-Müsevva Şerhu'l-Muvatta**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Nşr. Muhammed Ali Beyzûn, 2002, II/ 120.

⁹⁴ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 63.

⁹⁵ Dihlevî, **Huccetullâhi'l-Bâliğa**, I/ 232.

d. Dördüncü derecede İbn Hibbân'ın *ed-Duafâ*'sı, İbn Adî'nin *el-Kamil*'i, Havârizmi'nin *Müsned*'i, İbn Cevzi'nin *Mevzuât*'ı ve Hatib Bağdâdi, Ebu Nuaym, Cüzekâni, İbn Asâkir, İbn Neccar ve de Deylemi'nin kitapları gelir. Bu kitaplardaki hadislerden iyi olanı zayıf ve ihtimalli, kötü olanı ise mevzu, maklub ve son derece münkerdir.

e. Beşinci derecede fakih, sufi ve tarihçilerin dillerinde dolaşan asılsız rivayetlerdir. Bu rivayetler İslam'da büyük fitneye sebep olmaktadır.⁹⁶

Şah Veliyyullah'ın hadis kitapları konusunda bu açık ve eleştirel taksimi, onun ne kadar büyük bir hadisçi olduğunu bizlere göstermektedir.

2.1.3. Hadisle Amel Meselesi

Şah Veliyyullah'ın hadisle amel konusundaki görüşlerini ele alındığında iki konu başlığının ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlar, Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey'dir.⁹⁷ O, bu iki konunun arasını dengeleyerek "İttiba' bi'l-hadîs"i tercih etti ve gerek ehli hadis ve gerek de ehli rey'e mensub âlimlerin İslam adına olan gayretlerinden bahsetti. Bunun yanında, muhkem ayetler ve sünnet'in İslam şeriatının iki esası olduğunu belirtti. Ayrıca kaza ile ilgili konularda rey'in güzel olduğunu, dindeki rey'in ise tahrif etmek olduğunu ifade etti.⁹⁸

Şah Veliyyullah, yaşadığı çevrede kıyasın ve şahsi fikrin, neredeyse Kur'an ve sünnetin yerine geçtiğini gördükten sonra hadisle amel meselesini gündeme getirdi ve halkı bu konuda bilinçlendirmek için gayret gösterdi. Halk eski anlayışlarına aykırı bir görüş beyan edenleri dinlemeye dahi tahammül edemiyordu. Mesela Şah Veliyyullah'ın muâsırı olan bir âlim bir gün Delhi'ye gelmiş ve Merkez Camii'nde imamın arkasında sesli olarak "âmîn" demişti. Halk için bu yeni bir olay olduğundan hemen o âlimin etrafını sardıklarında o, "Şehrinizde büyük bir hoca varsa bu konuyu ona soralım" deyince bu konu Şah Veliyyullah'a arzedildi. Şah Veliyyullah ise sesli olarak âmîn demenin hadisle sabit olduğunu söyleyince halk dağılmıştı.⁹⁹ O, taklidin aşırı taassub haline geldiği ve sahih hadis bulunmasına rağmen imamın sözünden dışarı çıkmamak düşüncesinin böylesine

⁹⁶ Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, I/ 232-233.

⁹⁷ Ehl-i Hadis: Hadisçiler ve hadis taraftarları anlamında terim veya hadise göre amel etmeye çalışan kimse. İlk temsilcileri İmam Malik ve öğrencileridir. Asırlar geçtikçe kullanıldığı anlam ve temsilcileri açısından değişime uğramıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Salim Ögüt, "**Ehl-i Hadis**", DİA, İstanbul 1994, X/ 507-508; Ehl-i Rey: II. (VIII.) yüzyılda ortaya çıkan Kûfe merkezli fıkıh ekolüne verilen ad. İlk temsilcileri Ebû Hanife ve öğrencileridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Esad Kılıçer, "**Ehl-i Rey**", DİA, İstanbul 1994, X/ 520-524.

⁹⁸ Dihlevî, *et-Tefhîmâtü'l-İlâhiyye*, II/ 118.

⁹⁹ Daûdi, *age*, s. 126.

yerleştiği bir ortamda, bu düşüncenin yanlış olduğunu belirtmiş ve *İkdu'l-cîd* adlı eserinde şunları söylemiştir:

“Allah’ın (c.c.) itaati farz kıldığı masum Hz. Peygamber’den (s.a.v.), mezhebin hilafına delalet eden sahih senedli bir hadis bize ulaşır da, biz o hadisi okuduğumuz halde kendi zannımıza tabi olursak bizden daha zalim kim olabilir. Böyle yaparsak kıyamet gününde Allah’a (c.c.) karşı özrümüz ne olacak?”¹⁰⁰

Ayrıca Şah Veliyyullah, *et-Tefhîmâtü'l-İlâhiyye* adlı eserinde şöyle der:

“Dört imamdan birini taklid eden bir kişiye, sağlamlığı kesin olan bir hadis ulaştığında o kişi için hiçbir bahane yoktur ki, o imamın sözünü hadise tercih etsin. Böyle bir tercih müslümanın şanına yakışmaz. Eğer böyle yaparsa onun hakkında nifaktan korkmak gerekir.”¹⁰¹

Hadisle amel sözüyle; “sünnetin, fert ve cemiyetin her türlü problemini çözmede yardımcı olması, İslam camiasının şahsiyetini şekillendirmedeki yolu ile Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yolunun her davranışta takip edilmesi kastedilmektedir.” Hz. Peygamber’den sonraki nesil olan sahabe döneminin, hadisle amelin zirvede olduğu bir dönem olduğunu müşahade etmekteyiz. Fıkıhın alemdarları olan büyük imamlar devrinde ise dört mezhep imamının, verdikleri fetvaların karşısında sağlamlığı kesin olan hadislerin bulunması durumunda kendi fetvalarından vazgeçip hadislerle amel ettiklerine şahit olmaktadır.¹⁰²

Şah Veliyyullah, hayatı boyunca hadisle amel edilmesi konusunda yazılı ve sözlü olarak çalışmanın yanı sıra, yetiştirdiği öğrencileri de hadisle amel etme fikriyle yetiştirmiştir. Sonuçta yetiştirdiği talebelerde nesilden nesile bu fikri yaymışlardır.

2.2. Hadis Alanındaki Hizmetleri

Şah Veliyyullah, yaklaşık bir buçuk sene süren Harameyn serüveninin ardından Hindistan’a döner dönmez hadis çalışmalarına başlamıştı. Kendisini bu çalışmalara iten sebep, Hindistan’da vuku‘ bulan dînî yozlaşmaydı. Artık insanlar, Kur’an ve sünnete göre yaşamayı bırakmış, kendi reylerine göre hüküm veriyorlardı. İşte tam bu aşamada Şah Veliyyullah devreye girerek kendisini dînî yozlaşma karşıtı çalışmalara adanmıştı. Onun hadisle alakalı olan çalışmaları kısaca şunlardır:

¹⁰⁰ Dihlevî, Şah Veliyyullah, *İkdu'l-Cîd*, Daru'l-Feth, BAE 1995, s. 46-47.

¹⁰¹ Dihlevî, *et-Tefhîmâtü'l-İlâhiyye*, II/ 134.

¹⁰² Sahabe ve mezhep imamlarının “Hadisle amel” konusundaki söz ve uygulamaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Osman Koçkuzu, *Hadiste Nâsih- Mensuh Meselesi*, İFAV Yayınları, İstanbul 2016, ss. 45-59.

2.2.1. Dâru'l-Hadîs'in Kuruluşu

Şah Veliyyullah, 1732 yılında Harameyn'den döner dönmez Hint Altkıtası'nın ilk hadis medresesi Dâru'l-Hadîs'i, Delhi şehrinde kurdu. Bu medrese 1857 yılına kadar eğitime devam etti.

Dâru'l-Hadîs medresesi İslam âlemindeki ihtilafları ortadan kaldırmak, israiliyyat ve zayıf rivayetlerle meşgul olma yerine Kur'an-ı Kerim ve sünnetin anlaşılmasını sağlamak amacıyla kurulmuştu. Sıradan bir okul olmanın yanında hadis alanında sistemleştirilmiş bir ekol (akım) sayılabilecek bu medresede, sünnet ve fakih hadisçilerin yolu takip ediliyordu. Bu medresede Şah Veliyyullah, sabah namazından sonra öğle vaktine kadar bizzat hadis dersleri vermekteydi. Hadis ilminin yanı sıra dini incelikleri de anlatıyordu. Medreseden mezun olanlar ise, kendi bölgelerine döner dönmez medrese kurmakta ve aynı hizmetleri sürdürmekteydiler. Böylece onun gayreti sistemli olarak bütün Hint Altkıtası'na yayılmış oluyordu.¹⁰³

2.2.2. Açtığı Hadis Çıgırı ve Hadisle Fıkıhı Birleştirme Başarısı

Şah Veliyyullah Dihlevî zamanında, fıkıh ve hadis ilimleri, dünyanın hemen her yerinde birbirinden ayrılmış durumdaydı. Mezhepler iyice yerleşmiş ve esnekliğini tamamen yitirmişti. Pek çok fıkıh mezhebinde hadis, ancak kendi mezhebini desteklediği zaman veya kendi mezhebinin diğer bir mezhep üzerine üstünlüğünü göstermek için konu edilirdi. Sahih hadis kitaplarını okuturken kendi mezhebine aykırı düşen hadisler ya te'vil edilir, ya da diğer kitapların kendi mezhebini destekleyen hadisleri öne sürülürdü.¹⁰⁴

Bu konuda i'tidalli bir yol izleyen Şah Veliyyullah, *Huccetullâhi'l-bâliğa* adlı eserinde “Hem fukaha'nın görüşleri üzerinden yürümek, hem de hadislerin lafızlarını araştırmak gerekir ve bu ikisinin dinde önemli bir yeri vardır. Muhakkik âlimler öteden beri bu iki esas üzere yürüyegelmişlerdir.” şeklinde görüşünü ifade etmiştir.¹⁰⁵

Hanefî olarak yetişen ve daha çok Şafii hocadan ders alan Şah Veliyyullah, Ehl-i Sünnet (dört mezhep) gibi geniş bir çerçeveyi benimsedi ve İmam-ı Malik'in *Muvatta*'sını esas aldı. Tedriste fıkıhla hadisi cem etme metodunu benimsemekle birlikte Maliki mezhebi zemininde Hanefî ve Şafî mezheplerini cem etme yoluna gitti. O, muhaddis fakihlerin

¹⁰³ Daûdi, *age*, s. 117-118.

¹⁰⁴ en-Nedvî, *İslam Önderleri Tarihi*, s. 221.

¹⁰⁵ Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, I/ 22-25.

yolunu takip ederdi. Bunu bir eserinde “Ben dört mezhebi ve onların usullerini inceledikten ve dayandıkları hadisleri gördükten sonra, gaipen gelen bir işaret ve nurla aynı zamanda hadis âlimi olan fakihlerin yolundan gitmeyi uygun gördüm.”¹⁰⁶ şeklinde açıklamaktadır.

Şah Veliyyullah’ın hadis ilmine hizmet etmekle beraber sünnetinde üstün gelmesi yolundaki çalışmalarının en önemlisi, onun fıkıh ve hadis arasındaki uyumu göstermesi ve dört mezhebin arasını birleştirme çalışmalarıdır.¹⁰⁷

Şah Veliyyullah, fevkalade başarısı ile Hint Altkıtası’nda adeta bir hadis çığır açmıştır. Açtığı bu çığır halen takip edilmektedir. Dolayısıyla bugün o bölgede hadisle ilgili bir gelenek varsa bu gelenek varlığını, onun açtığı bu hadis çığırına borçludur.

2.2.3. Hadis Eserleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi Şah Veliyyullah, Hameyn’den döndükten sonra özellikle hadis ilminde tedris ve telif ile meşgul olmuştur. Kaynaklarımızda hadis alanında telif ettiği eserlerin sayısı değişmektedir.¹⁰⁸ Biz aralarında bir karşılaştırma yaparak tespit ettiğimiz dokuz eseri ele alacağız:

- *el-Müsevva şerhu’l-Muvatta*: Bizim de araştırma konumuz olan bu eser, el-Muvatta’nın Arapça şerhidir. Eserden faydalananacak olanlara çeşitli kolaylıklar sağlanmış ve Maliki fıkıhına aykırı olan bazı Hanefi ve Şafii görüşlerine de yer verilmiştir. Baskıları: Delhi 1876; Beyrut 1983.
- *el-Musaffa şerhu’l-Muvatta*: el-Muvatta’nın Farsça bir şerhtir. Müellif kitabın Yahya b. Yahya el-Leysi rivayetini esas alarak önce içerdiği hadisleri fıkıh kitaplarındaki tertibe göre sıralamış, ardından bunlarla ilgili ayetleri Farsça tercümeleriyle birlikte eklemiş, ayrıca bazı garib kelimeleri açıklamıştır. Baskısı: Delhi 1876.
- *el-İrşad ila mühimmatı ilmi’l-isnad*: İsnad ilminin önemi, yüceliği ve isbatı üzerine yapılmış bir çalışma olup, kendi şeyhlerinden ve ravilerden bahsettiği bir eserdir. Baskısı: Delhi 1889.

¹⁰⁶ Kavak, **agm**, s. 130.

¹⁰⁷ en-Nedvi, **age**, s. 223.

¹⁰⁸ Şah Veliyyullah’ın hadis alanındaki eserlerinin sayısını es-Siyâlkûfî ve el-Hasenî dokuz olarak verirken, Mehmet Erdoğan altı olarak verir. **Huccetullâhi’l-Bâliğa** adlı eserde ise yedi olarak geçmektedir.

- *Şerhu teracimi ebvabi'l-Buhari*: Daha önce telif ettiği Terâcimi Ebvâbi'l-Buhari isimli eserin şerhidir. Bu eserde ilginç araştırma ve nadir hususları toplamıştır. Ayrıca son derece önemli konulara değinmiştir. Baskısı: Haydarabad 1321.
- *el-Erbâin*: Müellifin Medine'de bulunduğu sırada hocası Ebu Tahir Muhammed el-Medeni'den aldığı, Hz. Ali'ye (r.a.) ulaşan muttasıl senedli kırk hadisi içermektedir. Baskısı: Leknev 1319.
- *ed-Dürrü's-semîn fi mübeşşirâti'n-Nebiyi'l-Emin*: Kırk hadis alanındaki diğer bir çalışmasıdır. Bu eser kendisinin ve şeyhlerinin rüyada Hz. Peygamber'den dinledikleri hadisleri ihtiva etmektedir. Baskısı: Delhi 1890.
- *en-Nevâdir min ehâdisi seyyidi'l-evaili ve'l-evahiri*: Nadir ve belirgin özellikleri bulunan hadisleri topladığı eserdir. Baskısı: Karaçi 1410.
- *el-Fadlu'l-mubin fi'l-müsel sel min hadîsi'n-Nebiyi'l-Emin*: Bu eser müsel sel hadislerin koleksiyonudur. Baskısı: Karaçi 1410.
- *İnsan'ul-ayn fi meşâihi'l-Harameyn*: İsnad ile alakalı kısa ve mahdud bir risaledir.¹⁰⁹

2.2.4. Hadis Senetleri

Hint Altkıtası'ndaki hadis kitaplarının tedrîsi ve nakli, müelliflerinin hadis senetleri ile beraber devam etmektedir. Hadis hocaları herhangi bir hadis kitabını okutmaya başlarken, senedini Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar ulaştırmaktadır. Böylece hadis kitapları Hz. Peygamber'den (s.a.v.) günümüze kadar ulaşan hadis senetleri ile devam edegelmiştir.

Şah Veliyyullah Harameyn'de okuduğu sıralarda, oradaki hocalarından *Kütüb-i Sitte* ve diğer bazı hadis kitaplarından hem tedris ve hem de nakl icazeti almıştır. İcazetini aldığı bu kitapların hepsinden hadis senetleri mevcuttur.¹¹⁰ Bu senetlerden Yahya b. Yahya el-Leysî rivayetiyle *Muvatta* senedi şu şekildedir:

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Muhammed Vefduallah el-Mekki el-Mağribî, Abdullah b. Salim el-Mekki, Sultan b. Ahmed el-Mezzahî, Ahmed b. Halid es-Subkî, en-Necm el-

¹⁰⁹ Şah Veliyyullah'ın hadis alanında kaleme aldığı eserler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Dihlevî, *İkdu'l-Cîd*, s. 17; Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, I/ 15; es-Siyâlkûtî, *age*, s. 39; el-Hasenî, *age*, VI/ 862-863; Erdoğan, “*agmd*”, DİA, XXXVIII/ 260-261.

¹¹⁰ Şah Veliyyullah'ın *Kütüb-i Tis'a* senetleri için bkz. Daûdî, *age*, ss. 318-325.

Ğayti, eş-Şeref Abdulhak b. Muhammed es-Sunbati, Ebu Muhammed Hasan b. Muhammed el-Huseyni, Hasan b. Eyyub el-Huseyni, Ebu Abdillah Muhammed b. Cabir el-Vadyaşı, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed Harun el-Kurtubi, Ahmed b. Yezid el-Kurtubi, Muhammed b. Abdurrahman Abdulhak el-Hazreci el-Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed b. Ferec, Ebu'l-Velid Yunus b. Abdillah, Ebu Musa Yahya b. Abdillah, Ubeydullah b. Yahya, Yahya b. Yahya el-Leysi el-Mesmudi, Malik b. Enes.¹¹¹

Hint Altkıtası'nda hadis ilmiyle iştigal eden ne kadar şahıs varsa hepsinin isnadları Şah Veliyyullah'a ulaşmaktadır. Bu bağlamda o, Hint Altkıtası'nın medâr-ı isnâdını (İsnadların dayanağı) teşkil etmektedir.

2.2.5. Ailesinin Hadis Sahasındaki Hizmetleri

Şah Veliyyullah'ın vefatıyla, başta oğulları olmak üzere seçkin talebeleri onun açmış olduğu hadis çığırmı devam ettirmişlerdir. Kendisinden hadis sancağını devralan kişi, oğlu ve aynı zamanda talebesi olan Şah Abdulaziz'dir. Şah Abdulaziz, yaklaşık altmış dört yıllık tedris hayatı boyunca *Kütüb-i Sitte*'yi okutmuş ve hadis alanında birçok eser telif etmiş, aynı zamanda da kırkın üzerinde talebe yetiştirmiştir. Her birini seçkin âlimler olarak yetiştirmiş ve bu talebeleri vasıtasıyla *Kütüb-i Sitte* isnadları bütün Hint Altkıtası'na yayılmıştır. Şah Abdulaziz yaptığı bu faaliyetlerle, babasının ders okuttuğu Rahimiye medresesinin, Medrese-i Aziziyye olarak anılmasına sebep olmuştur. Bu medrese de Şah Abdulaziz'le beraber diğer kardeşleri Refiu'ddin, Abdulkadir ve Abdulğani Dihlevi'de hocalık yapmışlardır. Bu dört kardeşin hadis çalışmaları, bütün coğrafyayı aydınlatmıştır.

Birçok eser telif eden Şah Abdulaziz'in hadis alanında kaleme aldığı bazı eserler şunlardır: *Bustânü'l-muhaddisîn*,¹¹² *Ucâle-i nafia*,¹¹³ *Ma yecibu hıfzuhi li'n-nazir*,¹¹⁴ *el-Ehâdisü'l-mevzûa*¹¹⁵ ve *Ta'likât ale'l-Müsevva*¹¹⁶ adlı eserlerdir.¹¹⁷

¹¹¹ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 65.

¹¹² Meşhur hadis kitaplarını tanıtmak gayesiyle Farsça olarak kaleme alınan bu eser 1316/1868'de Delhi'de basılmıştır. Ayrıca bu eser, Ali Osman Koçkuzu tarafından 1986'da Türkçe'ye çevrilmiştir.

¹¹³ Hadis usulu ile ilgili Farsça bir risale olup, 1314/ 1894'te Delhi'de basılmıştır.

¹¹⁴ Hadis kitaplarının tabakaları hakkında bir risale olup **Ucâle-i Nâfia** adlı eserin Urduca tercümesiyle birlikte Karaçi'de yayımlanmıştır.

¹¹⁵ Arapça olan bu eser Nedvetü'l-Ulema kütüphanesi'nde yazma olarak bulunmakta ve Mevzu hadislerden bahsetmektedir.

¹¹⁶ Babası Şah Veliyyullah'ın **el-Müsevva** adlı **Muvatta** şerhi üzerine kaleme aldığı bazı ta'likattan ibarettir.

¹¹⁷ Şah Abdulaziz'in hayatı, çalışmaları ve eserleri hakkında bilgi için bkz. el-Hasenî, **age**, VII/ 1014-1018; en-Nedvî, **İslam Önderleri Tarihi**, ss. 399-407; Daudi, **age**, ss. 149-159; Özşenel, **age**, ss. 90-92.

Şah Abdulaziz'den hadis sancağını devr alan kişi ise, torunu Muhammed İshak Dihlevi'dir. Muhammed İshak, kardeşi Muhammed Yakup ile birlikte, dedesi Şah Abdulaziz'in medresesinde tedris ve telif metodunu devam ettirmiş ve hadisin yayılması için ciddi çalışmalar gerçekleştirmiştir. O, yaklaşık kırk sene kadar hadis tedrisi ile fetva yazarlığı yapmış ve birçok talebe yetiştirmiştir. Bundan dolayı da eser telifi ile fazla meşgul olamamıştır.¹¹⁸

Sonuç olarak, Şah Veliyyullah ve ailesinin hadis alanında yaptığı bu çalışmalar, hadis ilminin Hint Altkıtası'na yayılmasına ve bugün faaliyet gösteren hadis ekollerinin temellerinin atılmasında önemli rol oynamıştır.

¹¹⁸ Dâudi, **age**, ss. 162-167.

İKİNCİ BÖLÜM

1. ŞAH VELİYYULLAH ed-DİHLEVİ’NİN el-MÜSEVVA ADLI MUVATTA ŞERHİ

1.1. el-Müsevva'nın Muvatta Şerhleri Arasındaki Yeri

1.1.1. İmam Malik’in *Muvatta*’sı ve Önemi

Medine’li bir âlim olan Abdulaziz b. Abdillâh el-Mâcişun (ö. 166/782), Medine ulemâsının üzerinde ittifak ettiği fikhî meseleleri ihtiva eden bir eser kaleme almıştı. Sadece fukahânın görüşlerini ihtiva eden ve fakat bu görüşlerin dayandığı rivayetlere yer vermeyen bu eseri gören İmam Malik, “Ben olsaydım her konuya önce ilgili rivayetleri zikrederek başlardım.” diyerek Hz. Peygamber’den (s.a.v.) rivayet edilen sahih hadisleri, Medine halkının uygulamasını (Amel-i Ehli Medine) yansıtan sahabe sözlerini ve tabiinin fetvalarını toplamak suretiyle “*el-Muvatta*” adlı bir eser kaleme almıştır. Ayrıca *el-Muvatta*’nın telif sebebi olarak Abbasi halifesi Ebu Ca’fer el-Mansur’un talepte bulunduğu ile ilgili nakiller de mevcuttur.¹¹⁹

H.159/ M.776 yılında tamamlanan ve bab tertibinde tasnif edilen ilk eser olduğu belirtilen *el-Muvatta*’nın, önceleri 10.000 hadis ihtiva ettiği ve İmam Malik’in eserini her yıl yeniden ele alıp ihtisar ederek günümüzdeki hale getirdiği ve çalışmaların toplam olarak kırk yıl sürdüğü zikredilmiştir.¹²⁰ Altmış bir kitaptan meydana gelen *el-Muvatta*’da Ebu Bekir el-Ebherî’ye¹²¹ göre 600’ü müsned,¹²² 222’si Mürsel,¹²³ 613’ü mevkuf¹²⁴ ve 285’i maktu¹²⁵

¹¹⁹ Abdulhay el-Leknevî, **et-Ta’lîku’l-Mumecced**, Daru’l-Kalem, Dimeşk 2011, I/ 10; İbn Abdilberr, **et-Temhid lima fi’l-Muvatta mine’l-Maani ve’l-Mesanid**, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut ts., I/ 86.

¹²⁰ Burada bir noktanın altını çizmemiz gerekmektedir. İmam Malik’in yaklaşık kırk yıl boyunca hadislerin metinleriyle ilgili olan tasarrufları (rivayetleri azaltma- artırma), merfu hadisler dışında kalan rivayetlere münhasırdır. **el-Muvatta** nüshaları arasındaki farklılığın bundan kaynaklandığını söylenebilir. Ayrıca İmam Malik’in rivayetleri 10.000 den 1.700 rivayete düşürdüğü ile ilgili nakilleri kabul etmeyen âlimler de vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kadı İyâd, **Tertîbu’l-Medârik ve Takrîbu’l-Mesâlik li Ma’rifeti A’lâmi Mezhebi Malik**, Thk. Tâvit et’Tâcî, Vezâretu’l-Evkâf, Fas, 1983, II/ 130; Smain Khaldi, **İmam Malik ve Muvatta adlı Eseri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002, ss. 121-123; Ebubekir Sifil, **Muvatta Nüshaları Muhteva Analizi**, Rihle Kitap, İstanbul 2017, ss. 149-190.

¹²¹ Asıl ismi Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed et-Temîmî el-Ebherî’dir (ö. 375/986). Mâlikî fakihî ve hadis âlimidir.

olmak üzere toplam 1720 rivayet bulunmaktadır. Daha çok ahkâm hadislerini toplayan *el-Muvatta*’yı, İmam Malik’in fetva ve icihadlarına yer verdiği, ayrıca diğer hadis kitaplarına benzemediği gerekçesiyle fıkıh kitabı saymak doğru değildir.¹²⁶ Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Rahuye *el-Muvatta*’nın en sahih senedlerinin Zührî – Sâlim - İbn Ömer tarikiyle rivayet edilenler olduğunu söylemiş, Buhari ise Malik- Nafi’ - İbn Ömer tarikiyle gelen rivayetlerin hepsinden güvenilir kabul edildiğini belirterek bu isnada “silsiletü’z-zeheb” adını vermiştir. İslam dünyasında büyük itibar gören *el-Muvatta*, Maliki mezhebinin çoğunlukla benimsendiği Kuzey Afrika’da ve Endülüs’te daha çok yayılmış, Ebu Bekir İbnü’l-Arabî’nin belirttiğine göre bu ülkelerdeki medreselerde ilk ezberletilen kitap olmuştur.¹²⁷

İmam Malik’in, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sahih hadislerini, güvenilir raviler aracılığıyla naklettiği eseri olan *el-Muvatta*’yı sahih kitaplar arasında kabul edenler olduğu gibi, onda mürsel, münkatı’ ve belâğ türünden rivayetlerin yer aldığını söyleyip zayıf hadisler bulunduğunu kabul edenler de vardır.¹²⁸ Hem İmam Malik’e göre ve hemde onun görüşlerini benimseyenlere göre *el-Muvatta*’daki bütün hadisler sahihtir. Aynı zamanda bu kişiler, *el-Muvatta*’ya ilk sırada yer vermekle beraber onun Buhari ve Müslim’in *Sahih*’lerinden sonra geldiğini kabul etmişlerdir.¹²⁹

1.1.2. *Muvatta*’nın Rivayetleri

el-Muvatta’yı İmam Malik’ten Muhammed b. Hasan eş-Şeybani ve İmam Şafii gibi fakihlerin, Yahya b. Said el-Kattan ve Abdurrahman b. Mehdi gibi muhaddislerin, Harunürreşid ile iki oğlu Emin ve Me’mun gibi halife ve emirlerin de aralarında bulunduğu

¹²² Müsned Hadis: Senedi, hiçbir ravi eksikliği olmaksızın kesintisiz Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ulaşan hadistir. Abdullah Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, İFAV Yayınları, İstanbul 2015, s. 219.

¹²³ Mürsel Hadis: Tabiinin, sahabeyi atlayarak Hz. Peygamber’e (s.a.v.) izâfe ettiği hadistir. Ayrıca bir sahabinin, başka bir sahabiden duyduğu halde Hz. Peygamber’e (s.a.v.) izâfe ettiği hadise de Mürsel hadis denmektedir. İsmail Lütfi Çakan, **Hadis Usulü**, İFAV Yayınları, İstanbul 1999, s. 132-133.

¹²⁴ Mevkuf Hadis: Sahabeden rivayet edilen söz ve fiiller olup senedi Hz. Peygamber’e (s.a.v.) kadar ulaşmayan hadistir. Mücteba Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, TDV Yayınları, Ankara 1992, s. 225.

¹²⁵ Maktu Hadis: Tabiin ve daha aşağısından rivayet edilen söz ve fiiller olup senedi Sahabe ve Hz. Peygamber’e (s.a.v.) kadar ulaşmayan hadistir. Abdullah Siracüddin, **Şerhu’l-Menzumetü’l-Beykuniyye**, Daru’l-Felah, Halep ts, ss. 74-76.

¹²⁶ Batılı müsteşrikler Ignaz Goldziher ve Carl Brockelmann **el-Muvatta**’yı fıkıh kitabı olarak kabul etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, **“el-Muvatta”**, DİA, İstanbul 2016, XXXI/ 416.

¹²⁷ Kandemir, **“agmd”**, XXXI/ 416.

¹²⁸ Söz konusu iddialara cevap maksadıyla İbn Abdülber *el-Muvatta*’daki mürsel, münkatı’ ve mu’dal hadislerin muttasıl senedleri bulunduğunu **et-Temhîd**’de göstermiş, orada “belâğani” ve “ani’s-sika” diye rivayet edilen altmış bir hadisten sadece dördünün senedlerini bulamamış, İbnü’s-Salâh ise onların da muttasıl olduğunu **Risâle fi vasli’l-belâğâti’l-erbaa fi’l-Muvatta**’da ortaya koymuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Khaldi, **agt**, s. 124.

¹²⁹ Kandemir, **“agmd”**, XXXI/ 416.

1000'den fazla kişi rivayet etmiş, bilindiği kadarıyla bunlardan sekizi günümüze kadar gelmiştir. Bu rivayetler şunlardır:

- İbn Ziyâd el-Absî rivayeti. İmam Malik'in görüşlerine daha çok yer veren bu rivayet muhtemelen *el-Muvatta'*nın ilk rivayeti olup günümüze ulaşan bir parçasını Muhammed eş-Şazeli en-Neyfer *Muvattaü'l-İmam Malik: Kıt'a minhü bi rivayeti İbn Ziyad* adıyla yayımlanmıştır. Baskısı: Beyrut 1984.
- Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayeti. *Muvattaü'l-İmam Muhammed* diye anılan bu rivayet, Yahya b. Yahya el-Leysi nüshasından sonra en çok itibar gören rivayet olmuştur. (Nşr. Takıyyüddin en-Nedvi, Dımaşk 1991, Leknevî'nin *et-Ta'liku'l-mümecced*'i ile birlikte)
- İbnü'l-Kasım rivayeti. *el-Muvatta'*yı bu nüshaya dayanarak *el-Mülahhas lima fi'l-Muvatta mine'l-hadisi'l-müsned Muvattaü'l-İmam Malik b. Enes, rivayetü İbni'l-Kasım ve Telhisü'l-Kabisi* (Nşr. Muhammed b. Alevi el-Maliki, Cidde 1985, 1988) adıyla ihtisar eden Ebü'l-Hasan el-Kabisi'nin eseriyle birlikte günümüze ulaşmıştır.
- İbn Vehb rivayeti. *el-Muvattaü'l-kebir* adıyla İbn Vehb'e nisbet edilen ve Yahya b. Yahya el-Leysi rivayetine çok yakın olan eser İbn Vehb'in İmam Malik'ten rivayet ettiği nüsha olmalıdır.
- Ka'nebi rivayeti. *el-Muvatta'*nın rivayetleri arasında en çok hadis ihtiva edenidir. (En son neşri; Abdülmecid Türki, Beyrut 1994, 1999, Süveyd b. Said el-Hadesani rivayetiyle birlikte)
- Yahya b. Abdullah b. Bükeyr el-Mahzumi el-Kureşi rivayeti. İbn Tüمرت *el-Muvatta'*yı bu rivayete dayanarak ihtisar ettiği için *el-Muvattaü'l-İmam el-Mehdi* (Nşr. Goldziher, Cezayir 1905) diye de anılmaktadır.
- Yahya b. Yahya el-Leysi rivayeti. *el-Muvatta'*nın Mağrib, Endülüs ve bütün İslam dünyasındaki en yaygın rivayeti ve üzerine en çok şerh yazılanıdır. Bu rivayetin İmam Malik'ten işitilen en son rivayet olduğu veya en son rivayetlerden biri olduğu konusunda ittifak vardır. (En son neşri; Beşşar Avvad Ma'ruf, I-II. Beyrut 1997)

- Ebu Mus'ab rivayeti. Ebu Mus'ab, *el-Muvatta*'nın en son ravilerinden biri olduğu için onun rivayetinde diğerlerinin çoğunda bulunmayan 100 kadar hadisin yer aldığı belirtilmiştir. (Nşr. Beşşar Avvad Ma'ruf- Mahmud Muhammed Halil, I-II, Beyrut 1992.)¹³⁰

1.1.3. Üzerine Yapılmış Şerhler

İmam Malik'in *el-Muvatta* adlı eserinin, âlimler tarafından önemli bir eser olarak kabul edildiğini ve üzerine birçok çalışma yapıldığını daha önce belirtmiştik. Şimdi de yapılan çalışmalardan bazılarını yer vereceğiz.

1. İbn Abdilberr (ö.463/1046), *el-İstizkâr*,¹³¹ *et-Temhid*¹³² ve *et-Tekassî*.¹³³
2. Süleyman el-Bâcî (ö.494/1100), *el-Münteka*.¹³⁴
3. Ebubekir İbnu'l-Arabi (ö.543/1148), *el-Mesâlik*¹³⁵ ve *el-Kabes*.¹³⁶
4. Celâleddin Suyûtî (ö.911/1505), *Tenvîru 'l Havâlik*.¹³⁷
5. Aliyyu'l-Kari (ö.1041/1631), *Şerh-i Muvatta-ı Muhammed*.¹³⁸
6. Pîrizâde İbrahim (ö.1099/1687), *Şerhu 'l-Muvatta*.
7. Muhammed b. Abdalbaki ez-Zürkânî (ö.1112/1700), *Şerhu 'z-Zürkânî Ala Muvatta 'i İmam Malik*.¹³⁹
8. Osman b. Ya'kub el-İslâmbolî el-Kemâhî (ö.1171/1757), *el-Müheyye' li keşfi esrari 'l-Muvatta*.¹⁴⁰
9. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö.1176/1762), *el-Müsevva şerhu 'l-Muvatta*¹⁴¹ ve *el-Musaffa min ehâdis 'i-Muvatta*.¹⁴²

¹³⁰ **el-Muvatta**'nın rivayetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Khaldi, **agt**, ss. 89-100; Kandemir, "**agmd**", XXXI/ 416-417; Sifil, **age**, ss. 76-83.

¹³¹ Yahya b. Yahya el-Leysî rivayetine dair 30 ciltlik bir şerhtir. Müessesetü'r-Risale, Kahire 1993.

¹³² Yahya b. Yahya el-Leysî rivayetine dair 4 ciltlik bir şerhtir. Dar'ul-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

¹³³ Genel olarak el-Muvatta nüshalarındaki rivayetleri konu edinen çalışmalardan biridir. **Tecridü't-Temhid** ismiyle de anılmaktadır. Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, Kuveyt 2001.

¹³⁴ Yahya b. Yahya el-Leysî rivayetine dair 9 ciltlik bir şerhtir. Dar'ul-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.

¹³⁵ Yahya b. Yahya el-Leysî rivayetine dair 8 ciltlik bir şerhtir. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2007.

¹³⁶ Yahya b. Yahya el-Leysî rivayetine dair 3 ciltlik bir şerhtir. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1992.

¹³⁷ Yahya b. Yahya el-Leysî rivayetine dair 3 ciltlik bir şerhtir. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

¹³⁸ Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî rivayetine dair 4 ciltlik bir şerhtir. Dâru İbn Hâzım, Beyrut 2014.

¹³⁹ Yahya b. Yahya el-Leysî rivayetine dair 4 ciltlik bir şerhtir. Dar'ul-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

¹⁴⁰ Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî rivayetine dair 4 ciltlik bir şerhtir. Dâru'l-Hadis, Kahire 2005.

¹⁴¹ Yahya b. Yahya el-Leysî rivayetine dair 2 ciltlik bir şerhtir. Dar'ul-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1983.

¹⁴² Yahya b. Yahya el-Leysî rivayetine dair Farsça kaleme alınmış bir şerhtir.

10. Muhammed Tahir İbn Aşûr (ö.1284/1867), *Keşfü'l-Muğatta fi'l-me'ani ve'l-elfazı'l-vakıati fi'l-Muvatta*.¹⁴³

11. Abdülhay el-Leknevi (ö.1304/1886), *et-Ta'liku'l-mümecced ala Muvatta'i Muhammed*.¹⁴⁴

12. Muhammed Zekeriyya Kandehlevî (ö.1391/1971), *Evcezû'l-mesâlik ila Muvatta'i Malik*.¹⁴⁵

el-Muvatta üzerine yapılmış olan bu şerhlerin dışında birçok çalışma da yapılmıştır.¹⁴⁶

1.1.4. *el-Müsevva*'nın *Muvatta* Şerhleri Arasındaki Yeri ve Önemi

el-Müsevva'yı önemli kılan özelliklerden birisi, *el-Muvatta* gibi büyük bir eserin şerhi olmasıdır. Şah Veliyullah bu önemli eserin Yahya b. Yahya rivayetini esas almış, anlaşılır ve kolay bir üslup benimseyerek hadisleri kısa ifadelerle izah etmiştir. Ayrıca *el-Muvatta*'nın müellifi İmam Malik'in bazı açıklamalarını ihtisar gayesiyle zikretmemiştir.

Yine bu eseri önemli kılan başka bir özellik de, müellifinin hadis ve fıkıh ilminde otoriter bir âlim olmasıdır. Şah Veliyullah bu eserinde fıkıhla hadisi birleştirme çalışmaları yapmış ve başarılı olmuştur. Onun şerh yazmak için fıkıh ve hadisi cem eden *el-Muvatta*'yı seçmesinin sebebini de bu konudaki çalışmalarına bağlamaktayız.

1.1.5. Bazı Alimlerin *Muvatta*'yı Şerh Etme Metodları

1.1.5.1. İbn Abdilberr'in Metodu

İbn Abdilberr'in en kapsamlı eseri *et-Temhîd lima fi'l-Muvatta mine'l-meani ve'l-esânîd*'dir. İmam Malik'in *Muvatta* adlı eserinin Yahya b. Yahya rivayetinin en önemli şerhlerinden biri olan bu eseri İbn Abdilberr, *el-Muvatta*'daki müsned, mürsel ve munkatı türünden bütün hadislerin sıhhatini ve ravilerinin güvenilirliğini göstermek için yazmıştır. Hadislerin senetlerine ulaşmayı kolaylaştırmak için de, eserini İmam Malik'in hocalarının alfabetik sırasına göre yazmıştır.

¹⁴³ Yahya b. Yahya el-Leysî rivayetine dair bir şerhtir. Neşru Şeriketü't-Tunûsiyye, Tunus 1975.

¹⁴⁴ Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî rivayetine dair 3 ciltlik bir şerhtir. Dâru'l-Kalem, Beyrut 1991.

¹⁴⁵ Yahya b. Yahya el-Leysî rivayetine dair 17 ciltlik bir şerhtir. Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2003.

¹⁴⁶ **el-Muvatta** üzerine yapılmış çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kandemir, “**agmd**”, XXXI/ 417; Sifil, **age**, ss. 93-96.

et-Temhîd, hadislerin senetlerindeki ravilerin tanıtılması nedeniyle bir rical kitabı, hadislerin ahkâmının açıklanması ve alimlerin ve de mezheplerin görüşlerine yer vermesi nedeniyle de bir fıkıh kitabı özelliğini taşır. Âlimlerin ittifak ve ihtilaflarına fazlaca değinen İbn Abdilber, izah ettiği konuların sonunda kendi görüşünü de zikreder. Hadislerin lafzi olarak anlaşılmasını sağlamak amacıyla ayet, hadis ve dilcilerin sözlerinden nakiller yapar ve zaman zaman lafızları sarf ve nahiv açısından değerlendirir.¹⁴⁷

1.1.5.2. Celaleddin es-Suyûtî'nin Metodu

Celaleddin es-Suyûtî ilk olarak kendisine ait bir başka *Muvatta* şerhi olan *Keşfu'l-muğatta* adlı eseri telif etmiş olup, daha sonraları *Tenviru'l-havâlik* adlı eseri ile bu eserini muhtasar hale getirmiştir.

es-Suyûtî *el-Muvatta*'yı şerh ederken, anlaşılamayan kelimeleri açıklayıp dilbilimcilerin ve muhaddislerin şerhlerini zikreder. Râvilerin isimlerini açıklar. Metindeki manası kapalı isimleri açıklayıp isim üzerinde ihtilaf varsa tercih yapar.

1.1.5.3. Abdulhay el-Leknevî'nin Metodu

Abdulhay el-Leknevî'nin *et-Talîku'l-mümecced ala Muvatta'i Muhammed* adlı şerhi, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayeti üzerine yapılan şerhlerden biridir. el-Leknevî, bu eserin mukaddimesinde şerh metodunu maddeler halinde açıklamıştır. Şimdi bu maddeleri kendi ifadeleriyle kısaca buraya aktaracağız.

1. Mezheplerin görüşlerini ve zaruret miktarınca delillerini zikrettim.
2. Mürsel hadisi dayanak olarak görüp, mevkuf hadisi merfu hadisle kuvvetlendirdim.
3. Dikkat çekmek için sahabe, tabiin ve onlardan sonra gelen müctehid âlimlerden çokça bahsettim.
4. Senette yer alan ravilerin biyografi ve durumlarıyla ilgili bilgi verdim.
5. Mezhepler arası ihtilaflardan bahsedip, delillerle doğru olan görüşü belirttim.
6. Daha önce *Muvatta*'yı şerh eden âlimlerin bazı hatalarını usulünce beyan edip düzelttim.¹⁴⁸

1.1.5.4. Osman b.Yakup el-Kemâhî'nin Metodu

el-Muvatta'nın Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayetine şerh yazanlardan birisi de Osman b. Yakup el-Kemâhî'dir. el-Kemâhî bu eserinde, ilk olarak senette yer alan ravilerin biyografilerini açıklar ve cerh ve tadil açısından durumlarını açığa kavuşturur.

¹⁴⁷ Nevzat Tartı, **İbn Abdilberr ve et-Temhid'indeki Şerh Metodu**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1994, ss. 44-116.

¹⁴⁸ el-Leknevî, **age**, I/ 59-63.

Daha sonra da ravilerle alakalı cerh ve tadil âlimlerinin görüşlerini zikreder. Ayrıca İmam Malik'in *Muvatta*'da sika olarak zikrettiği raviler hakkında da bilgi verir. el-Kemâhî, hadislerin metninde geçen kelimelerin zaptı ve manalarını açıklamakta ve Kur'an ayetlerinden örnekler sunmaktadır. Kelimelerin lügat ve ıstılah manalarına da zaman zaman yer vermektedir. Dört mezhep dışındaki görüşleri de zikreden el-Kemâhî, tercih yaparken mezhep taassubu yapmamaktadır. O, akaid konularında Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın görüşlerini benimsemektedir.¹⁴⁹

1.2. el-Müsevva'nın İçeriği ve Özellikleri

1.2.1. el-Müsevva Mukaddimesi

Selef ulemâmız te'lif ettikleri eserlerin mukaddimelerine önem vermiş ve ilgi çekmesi açısından edebî sanatları ustaca kullanmışlardır. *el-Müsevva* adlı eserinde edebî üslupla kaleme aldığı mukaddime ile bizi karşılayan Şah Veliyyullah, mukaddimesine besmele ve hamdele ile başlar, kelime-i şهادet ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salat ve selam ile devam eder. Hemen akabinde kendi ismini uzunca zikreder ve sözlerine şöyle devam eder:

"Fıkıh ilmi; ilimlerin en kıymetlisi, en faydalısı ve en kapsamlısıdır. Muvatta kitabı da fıkıh kitaplarının en sahihi ve en meşhuru ve de ilk telif edilen ve en toplayıcı olan bir kitaptır. İslam âlimleri el-Muvatta ile amel, rivayet - dirayetiyle icihad etmek ve de müşkilini açıklamaya önem göstermek hususlarında ittifak etmişlerdir."¹⁵⁰

Şah Veliyyullah bu sözlere ilaveten; *Muvatta*'nın Maliki mezhebinin esâsı, Şafî ve Hanbeli mezhebinin dayanağı ve Hanefî mezhebinin kandili olduğunu ifade eder. Ayrıca bu mezheplerin *Muvatta*'ya nisbetle metinlerin şerhleri konumunda olduğunu beyan eder. Ardından tekrar hamd ile başlayarak kitabı şerh etme metodunu zikreder. Bu konuda kendi ifadeleri şöyledir:

"Hadisleri, incelenmesini kolaylaştıracak şekilde tertip ettim. Âlimlerin çoğunun hüküm çıkardığı her hadisi terceme edip bir fakihin ezberlemesi gereken ayetleri ve ayetlerin bilinmesi gereken tefsirini tercemeye bitişitirdim. Her babın altında günümüzde en büyük mezhepler olan Hanefî ve Şafî mezheplerinin görüşlerine yer verdim. İhtiyaç olduğu kadar anlaşılmayan kelimelerin lügavî manalarını ve hükmün illetinin açıklanması sadedinde fikhi manaları açıkladım."¹⁵¹

Bu ifadelerden sonra Şah Veliyyullah kendisine ulaşan *el-Muvatta* senedini, icazet aldığı hocasından başlayarak zikredip mukaddimeyi sonlandırır.¹⁵²

¹⁴⁹ Abdullah Al-Zeidan, **Osmanlı Muhaddisi Kemahlı Osman b. Yakup ve el-Muhayya adlı eseri**, Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011. (Önsöz kısmından alıntı yapılmıştır.)

¹⁵⁰ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 63.

¹⁵¹ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 64.

¹⁵² Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 61-64.

1.2.2. Konu Başlıkları

Şah Veliyyullah, *el-Müsevva* adlı eserini telif ederken İmam Malik'in *el-Muvatta*'da belirlediği konu başlıklarına uymayıp hadislerin konularına göre yeni konu başlıkları oluşturmuştur. Ayrıca bu metodu icra ederken muhaddisler tarafından mu'teber kabul edilen esaslar çerçevesinde bazı hadisleri iki baba ayırmıştır. Örneğin; *el-Muvatta*'nın "Kitabu'n-Nikah" adlı bölümünün birinci babında "Nişanlılık Hakkındaki Rivayetler" başlığı altında zikredilen ayet ve hadisler, *el-Müsevva*'da farklı iki başlıkla zikredilmiştir. ed-Dihlevi, *el-Muvatta*'da zikredilen:

"(Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur. Allah biliyor ki, siz onlara (bunu er geç mutlaka) söyleyeceksiniz. Meşru sözler söylemeniz dışında sakın onlarla gizliden gizliye buluşma yönünde sözleşmeyin. Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın. Şunu da bilin ki, Allah içinizden geçeni hakkıyla bilir. Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının ve yine şunu da bilin ki Allah gerçekten çok bağışlayandır, halîmdir."¹⁵³ ayetini ve İmam Malik'in bu ayet konusundaki açıklamasını "Kocasının Ölmesinden Dolayı İddet Bekleyen Kadını Nişanlamanın Helal Olmadığı Ancak Ta'rizde Bulunabileceği" başlığı altında zikreder.¹⁵⁴

Ayrıca İmam Malik'in yine aynı başlık altında verdiği hadisleri ed-Dihlevi, "Müslüman Olan Bir Kişi, Diğer Müslüman Kardeşinin Nişanı Üstüne Nişan Yapamaz" başlığı altında zikreder.¹⁵⁵

1.2.3. Konu ile İlgili Ayetleri Zikretmesi, Tefsirini Yapması ve Bazı Sebebi Nüzüllere Yer Vermesi

1.2.3.1. Konu ile İlgili Ayetleri Zikretmesi

Şah Veliyyullah, bazı konuların başlarına *el-Muvatta*'da bulunmayan bir takım ayetler yerleştirmiş ve bununla hadislerin daha iyi anlaşılmasını amaçlamıştır. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Müellif "Muharremât" başlığı altında geçen hadisleri vermeden konu ile alakalı Nisa sûresinin 22-23-24. ayetlerini zikretmiştir.¹⁵⁶

¹⁵³ Bakara 2/ 235.

¹⁵⁴ Dihlevî, *el-Müsevva*, II/ 97.

¹⁵⁵ Dihlevî, *el-Müsevva*, II/ 98.

Örnek 2:

Müellif “Korku Namazı” başlığı altında geçen hadisleri vermeden konu ile alakalı Bakara sûresinin 239. ayetini ve Nisa sûresinin 101-102. ayetlerini zikreder.¹⁵⁷

Örnek 3:

Müellif “Temettu Haccı Yapanın Kesmesi Gerekli olan Kurbanı Kesememesi Halinde Kendisine Gereken Cezanın Şartları” başlığı altında geçen hadisleri vermeden konu ile alakalı Bakara sûresinin 196. ayetini zikreder.¹⁵⁸

ed-Dihlevi bu ayetleri zikrettikten sonra konuyla ilgili hadisleri izah eder. Söz konusu izahları buraya almıyoruz.

1.2.3.2. Ayetlerin Tefsirini yapması

Şah Veliyyullah konu başlarına yerleştirdiği bazı ayetlerin kısmen tefsirini yapmaktadır. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Müellif “Alay, su-i zan, tecessüs, gıybet ve nemîmenin haram olduğu” ile alakalı babta aşağıda verdiğimiz Hucurat sûresinin 11-12. ayetlerini zikrederek kısmen tefsirini yapar.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بَيْنَ الْأَسْمَاءِ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْنَاهُ وَأَتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ : Alaya almasın küçümsemesin!

وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ : Sizler gibi olan kardeşlerinizi ayıplamayın!

¹⁵⁶ Numaraları geçen üç âyette evlenme mânileri açıklanmaktadır. Açıklanan manilere sahip olan kişilerle evlenmek “حُرِّمَتْ” ifadesiyle kesin olarak haram kılınmıştır. Şah Veliyyullah’ın konu başına bu ayetleri serdetmesi isabetli görülmektedir.

¹⁵⁷ Nisa sûresinin ilgili ayetlerinde savaş ve sefer hallerinde namazın nasıl kılınacağı konusu açıklanmıştır. Bakara sûresinin ilgili ayetinde ise savaşı da içine alan daha geniş çerçeveli tehlike hallerinde fertlerin kendi başlarına namazı nasıl kılacakları anlatılmıştır.

¹⁵⁸ Söz konusu ayette bir engel yüzünden Kâbe’ye varamayanların uygun bir kurbanlık göndermeleri, bir özürlü bulunmayanların kurbanlık hayvan, mahalline ulaşınca kadar traş olmamaları istenmektedir.

et-Tenâbuz kelimesi lakablarla birbirini çağırmaı ifade eder. Yani Müslüman bir kardeşinizi “Ey Fasık- Ey Köpek- Ey Eşek vb. gibi insanların hoş karşılamadığı bir lakapla çağırmaı!

بُنْسَ الْإِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ : İman ettikten sonra Yahudi ve Hristiyan nâmı almak ne kötüdür.

كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ : Delilsiz bir şekilde.

وَلَا تَجَسَّسُوا : Tecessüs, Müslümanların ayıplarını ve kusurlarını araştırmaktır.

وَلَا يَغْتَابُ بَعْضُكُمُ بَعْضًا : Gıybet, bir Müslümanın diğeri bir Müslüman kardeşi hakkında o yanında değilken hoş karşılamadığı bir şey konuşmaktır.

أُحِبُّ أَحَدَكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا : Yanında olmayan bir kişi hakkında onun hoşlanmadığı bir şeyi söylemen, o hissiz bir ölü iken etini yeme derecesindedir.

فَكَرِهْتُمُوهُ : Ölü eti yemekten tiksindiğiniz gibi, onun gibi olan gıybetten niye tiksiniyorsunuz.¹⁵⁹

Örnek 2:

Müellif “Evlenilen bir kadının cimadan sonra boşanılması halinde kadına gereken iddetin ne kadar olduğı” ile alakalı konunun başında aşağıda verdiğimiz Talak sûresinin 1-6. ayetlerini zikrederek kısmen tefsirini yapar. Biz sadece 1. ayetin tefsirini vereceğiz.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا

إِذَا طَلَّقْتُمُ : Hanımlarını boşayacak olan erkeklere şunu söyle.

لِعَدَّتِهِنَّ : Hanımlarınızın iddet zamanını dikkate alın ki o da temizlik halleridir.

وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ : İddetlerini hesaplayın. İddetlerini hesaplamanın faydası, üç talak hakkını kullanmak isteyen bir erkeğin bu hakkını hanımının temizlik hallerine yaymasıdır. Bu şekilde talak hakkını kullanan kişi, üç talakı bir anda kullanan kişiden daha güzel bir hareket yapmış sayılır.

لَا تُخْرِجُوهُنَّ : Hanımını boşayan bir erkeğin, boşadığı hanımını iddet içerisinde daha önce beraber yaşadığı evden çıkarması caiz değildir.

¹⁵⁹ Dihlevî, el-Müsevva, II/ 398.

وَلَا يَخْرُجَنَّ : Kocası tarafından boşanan bir kadının da iddet içerisindeyken zaruret halleri dışında evden dışarı çıkması caiz değildir. Gece veya gündüz farketmez kadın evinden çıkarsa günah işlemiş olur.

إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ : Ayette geçen “فَاحِشَةٍ” kelimesinin farklı anlamları vardır. Bunlar:

a) Zina manasındadır. Kadın zina yaparsa, kendisine had uygulanması için evinden çıkar.

b) Kadının iddet içinde evinden dışarı çıkmasıdır.

c) Geçimsizlik, karşı gelmek ve kötü ahlaktır. Geçimsizlik ve karşı gelme durumunda erkek, kadını evinden çıkarabilir.

لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثَ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا : Bu cümle üç talakın birden kullanılmayıp ayrı ayrı kullanılmasının güzel bir davranış olduğuna delalet eder.¹⁶⁰

1.2.3.3. Bazı Sebebi Nüzüllere Yer Vermesi

Şah Veliyyullah zikretmiş olduğu bazı ayetlerin sebebi nüzûlünü de zikreder. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Müellif “Davanın Değişmesi ve Davacının Davalıya Dönmesi” bab başlığı altında meâlen şu ayetleri zikreder:

“Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman, vasiyet sırasında aranızda şahitlik (edecek olanlar) sizden adaletli iki kişidir. Yahut; seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse, sizin dışınızdan başka iki kişi şahitlik eder. Eğer şüphe ederseniz, onları namazdan sonra alıkoyarsınız da Allah adına, “Akraba da olsa, şahitliğimizi hiçbir karşılığa değişmeyiz. Allah için yaptığımız şahitliği gizlemeyiz. Gizlediğimiz takdirde, şüphesiz günahkârlardan oluruz” diye yemin ederler. (Eğer sonradan) o iki kişinin günaha girdikleri (yalan söyledikleri) anlaşılırsa, o zaman, bu öncelikli şahitlerin zarar verdiği kimselerden olan başka iki adam, onların yerine geçer ve “Allah’a yemin ederiz ki, bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden elbette daha gerçektir. Biz hakkı da çiğneyip geçmedik. Çünkü o takdirde, biz elbette zalimlerden oluruz” diye yemin ederler.”¹⁶¹

Daha sonra ayetlerin iniş sebebini İbn Abbas’tan rivayetle şöyle açıklar:

¹⁶⁰ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 168. Şah Veliyyullah, buraya aldığımız örneklerin dışında şu yerlerde de ayetleri tefsir etmiştir: I/ 249; II/ 96; II/ 104; II/ 130; II/132; II/ 139; II/ 234; II/308; II/ 328; II/ 340.

¹⁶¹ Maide 5/ 106-107.

Sehm oğullarından bir adam, Temim ed-Dâri ve Adiyy İbn Beddâ ile bir yolculuğa çıktı ve Sehm oğullarından olan bu kişi yolda, hiçbir müslümanın bulunmadığı bir yerde öldü. Yol arkadaşları olan ve o esnada Hristiyan olan Temîm ve Adiyy'e vasiyette bulundu. Temim ve Adiy onun arkada bıraktığı mallarını getirip ailesine teslim ettiler. Ancak eşyaları arasında bulunan altın yapraklarla süslü bir gümüş kadehi kaybettiler. Resûlullah (s.a.v.) bu kadehin yerini bilmediklerine dair onlara yemin ettirdi. Bir süre sonra kadeh Mekke'de görülüp de kadehi elinde bulunduran kişi onu Temîm ed-Dârî ve Adiyy İbn Beddâ'dan satın aldığını söyleyince ölenin akrabaları gelip “Şehadetlerinin o iki kişinin şehadetlerinden daha doğru olduğuna ve Mekke'de buldukları kadehin ölen akrabalarına ait olduğuna” şahitlik etmişler ve bu olaydan sonra ilgili ayetler nazil olmuştur.¹⁶²

Örnek 2:

Müellif “Kafirleri Dost Edinmenin Yasaklanması” başlığı altında meâlen şu ayetleri zikreder:

“Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve hoşnutluğumu kazanmak üzere yola çıkmışsanız, benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr etmektedirler; üstelik rabbiniz Allah'a iman ettiniz diye peygamberi ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar. Ben sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bildiğim halde onlara gizliden gizliye sevgi besliyorsunuz. İçinizden kim bunu yaparsa bilsin ki doğru yoldan sapmış demektir.” “Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever.” “Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir.”¹⁶³

Müellif daha sonra “Mumtehine sûresinin ilk ayeti Hâtıb b. Ebî Beltea'nın kıssası hakkında inmiştir.¹⁶⁴ 7-8. ayetler ise Esmâ binti Ebî Bekr'in “Müşrik anneye yapılacak iyilik” hakkında sorduğu soru sebebiyle inmiştir.” ifadeleriyle sözlerine son verir.¹⁶⁵

¹⁶² Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 228.

¹⁶³ Mumtehine 60/ 1,7-8.

¹⁶⁴ Ayetin inişine sebep olan Hâtıb b. Ebî Beltea'nın kıssası şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'ye sefer için hazırlık yaparken hedefini gizli tutmuş, sadece sahâbeden belirli kişilere bir sır olarak bunu söylemişti. Bu hazırlık sürerken âzatlı bir câriye olan Sâre adlı bir kadın Mekke'den Medine'ye gelip maddî yardım için Resûlullah'a (s.a.v.) başvurdu. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona müslüman olarak mı yoksa sadece göçmen olarak mı geldiğini sordu. O, böyle bir sebeple değil, âzatlısı olduğu ailenin Medine'ye hicretinden sonra ihtiyaç içine düşmesinden dolayı geldiğini ve maddî yardıma muhtaç olduğunu ifade etti. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) onun âzatlısı olduğu Abdülmuttaliboğulları'nı yardıma teşvik etti. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisine Mekke fethi hazırlığıyla ilgili bilgi verdiği sahâbîlerden Hâtıb b. Ebû Beltea da bu kadına para ve giyecek yardımı yaptı, bu arada onunla Mekkeliler'e hitaben gizli bir mektup gönderdi. Kadın yola çıktıktan sonra Cebrâil (a.s.) durumu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bildirdi. Resûlullah (s.a.v.) aralarında Hz. Ali'nin (r.a.) de bulunduğu bir grup sahâbîyi görevlendirip ona yetişmelerini ve mektubu alıp getirmelerini emretti. Hz. Peygamber (s.a.v.) kadını Mekke istikametinde Medine'ye 12 mil mesafede bir yer

1.2.4. Sened Tahlili

Terim olarak sened veya isnad: “Rivayet için kullanılan lafızlarla râvi veya râvileri anarak hadis metnini ilk söyleyenine ulaştırmak, hadis metnini nakleden râvileri rivayet sırasına göre zikretmek” demektir.¹⁶⁶ Şah Veliyyullah, hadislerin senedini de incelemiş ve bir hata varsa bu hatayı tespit etmiştir. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Yahya → Ziyad → Malik → İbn Şihab → Amre binti Abdurrahman kanalıyla gelen bir rivayet şöyledir:

“Resûlullah (s.a.v.) itikâfa girmek istemişti. İtikâfa gireceği yere varınca baktı ki Hz. Âişe, Hz. Hafsa ve Hz. Zeyneb’in çadırları orada kurulu. Onları görünce bu çadırların kimin çadırları olduğunu sordu. Kendisine: “Hz. Aişe, Hafsa’nın ve Zeyneb’in çadırlarıdır!” denildi. Bunun üzerine Resûlullah (sav): “İyilik mi yaptık sanıyorsunuz?” buyurdu. Daha sonra da itikâfa girmeden dönüp gitti. Bunun yerine Şevval ayında on gün itikâf yaptı.”¹⁶⁷

ed-Dihlevî yukarıdaki rivayeti zikrettikten sonra “Bu rivayetin senedinde İbn Şihâb isminde bir hata var. Hafızlara göre senet şöyle olmalıdır: Ziyad → Malik → Yahya bin Saîd → Amre binti Abdurrahman. Buradaki hata Yahya’dan mı yoksa Ziyad’dan mı kaynaklanıyor bilinmemektedir.” şeklinde tahlil yapar.¹⁶⁸

olan Ravza-i hâh’a vardıklarında bir deve hevdeci içinde bulacaklarını bildirmişti. Atlarına binip süratle oraya ulaşan sahâbîler onu elleriyle koymuş gibi buldular. Kadın mektubu kolay bulunamayacak şekilde (bir rivayete göre saç bağının içine) saklamıştı. Önce direnmek istedi, fakat başka çaresinin olmadığını anlayınca mektubu sakladığı yerden çıkarıp verdi. Kadının getirilmesi veya cezalandırılması tâlimatı bulunmadığı için serbest bırakıldı. Mektup kendisine ulaşınca Hz. Peygamber (s.a.v.) Hâtıb’ı sorguladı. O, bunun imanındaki bir zaafı ilgili olmadığını ısrarla belirtip gerekçesini şöyle açıkladı: Yanınızdaki muhâcirlerin Kureysliler’le akrabalığı bulunduğu için Mekke’deki yakınları ve malları korunmaktadır. Ben ise aslen Kureysli değilim; onun için ben de yakınlarımın himayesini sağlamak üzere onlara bir jest yapmak istedim. Resûlullah (s.a.v.) “İşin doğrusunu apaçık söyledi” buyurdu. Gerçekten Hâtıb’ın annesi, oğulları ve kardeşleri Mekke’de bulunuyorlardı ve mektubun içeriği de bir münafıklık unsuru taşıyor, aksine Resûlullah’a olan güçlü inancını ifade ediyordu. Bir rivayete göre mektupta şöyle bir ifade vardı: “*Bilin ki Allah’ın (c.c.) peygamberi (s.a.v.) sel gibi akacak gece misali bir orduyla size doğru gelmeye hazırlanıyor. Allah’a (c.c.) yemin ederim ki o yalnız başına da gelecek olsa Allah (c.c.) onu size karşı muzaffer kılacaktır; çünkü Allah ona olan vaadini mutlaka yerine getirir.*” Bununla birlikte önemli bir sırrın böyle bir yolla düşmana haber verilmesi müslümana yaraşmayan bir davranış, büyük bir suç ve günah idi. Nitekim Hâtıb’ın cevabı üzerine Hz. Ömer (r.a.) onun idamını teklif etti. Ama Hz. Peygamber (s.a.v.) onun Bedir Savaşı’na katılanlardan olduğunu ve Allah’ın (c.c.) onlarla ilgili müjdelerini hatırlatıp buna müsaade etmedi. Buhârî, **Meğâzî**, 9; İzzeddin İbnü’l-Esîr, **Üsdü’l-Ğâbe fi Marifeti’s-Sahabe**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2012, s. 289.

¹⁶⁵ Ayetlerin inmesine sebep olan Esmâ binti Ebî Bekr’in sorusuyla alakalı rivayet şöyledir: “Esmâ binti Ebî Bekr anlatıyor: Annem, Kureys’in Hz. Peygamber (s.a.v.) ile yapmış olduğu muâhede döneminde beni arzu ederek bana gelmişti. Ona sıla-i rahimde bulunup bulunamayacağımı ve annemi bu durumda kabul edip edemeyeceğimi Allah’ın Resûlü’ne (s.a.v.) sordum. O da “Evet, kabul edebilirsiniz.” buyurdu. Buhârî, **Hibe**, 29; Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 306. Şah Veliyyullah, buraya aldığımız örneklerin dışında şurada da sebebi nüzûl zikreder: II/ 232.

¹⁶⁶ Raşit Küçük, “**İsnad**”, DİA, İstanbul 2001, XXIII/ 154.

¹⁶⁷ İmam Malik, **el-Muvatta**, Kazâu’l-İtikâf, 3.

¹⁶⁸ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 319.

Örnek 2:

Yahya → Malik → Ebubekir b. Amr → Saîd b. Yesar kanalıyla gelen bir rivayette Saîd der ki:

“Mekke yolunda Abdullah b. Ömer’le beraber gidiyordum. Şafak yaklaşınca indim, vitir namazını kıldım. Abdullah’a ulaşınca bana: “Neredeydin?” dedi. Ben de: “Şafak atmasından korktum, indim, vitir namazını kıldım.” dedim. O, “Resûlullah’a (s.a.v.) uymak istemez misin?” dedi. Ben: “Evet, vallahi uymak isterim” dedim. Bunun üzerine Abdullah: “Resûlullah (s.a.v.) vitir namazını devenin üzerinde kılardı.” dedi.¹⁶⁹

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayetin senedi hakkında “Asıl nüshamızda Ebûbekir b. Amr isminde yanlışlık bulunmaktadır. Doğrusu Ebûbekir b. Ömer’dir. Birçok âlim bu görüştedir.” ifadelerini kullanmıştır.¹⁷⁰

1.2.5. Hadisin Metnini Şerh Metodu

Hadis terimi olarak şerh, “Bir hadisin veya bir hadis kitabında yer alan rivayetlerin kelime ve kavramlarını açıklamak, anlaşılması zor yerlerini izah etmek, i’rabını belirtmek, hadisten çıkan hükümlere yer vermek” gibi anlamlarda kullanılır. Hadiste şerhin ilk türleri, Hz. Peygamber’in, sahabe tarafından kendisine iletilen sorulara verdiği cevap niteliğinde açıklamalardır.¹⁷¹

Şerh hususunda önemli gayretleri olan âlimlerimizden her biri, kendilerine has bir usul belirleyerek önemli gördükleri eserleri şerh etmişlerdir. Biz bu aşamada ed-Dihlevî’nin, *el-Muvatta*’da bulunan rivayetlerin metin kısımlarına yaptığı şerhlerin metodunu inceleyeceğiz. Onun izlediği metodun en önemli özellikleri şunlardır:

1.2.5.1. Ayetlerden Yararlanması

Şüphesiz bütün ilimlerin kaynağı Kur’an-ı Kerim’dir. O kaynağı rehber edinen hiçbir kimse yanlış yola sapmaz. Âlimlerimiz hadisleri şerh ederken, tartışılmaz birinci kaynak kabul edilen Kur’an-ı Kerim’den fazlaca yararlanmışlardır. Çünkü Hz. Peygamber’in sözlerini tefsir etmek ve hadislerdeki kapalılıkları kaldırıp onları izaha kavuşturmak için birinci kaynağa dönmek, gayet tabii bir durum olsa gerektir. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî de hadis metinlerini şerh ederken zaman zaman ayetlere başvurmuştur. Birkaç örnek şöyledir:

¹⁶⁹ İmam Malik, *el-Muvatta*, el-Emru bi’l-Vitr, 3.

¹⁷⁰ Dihlevî, *el-Müsevva*, I/ 210. Şah Veliyyullah, buraya aldığımız örneklerin dışında şu yerlerde de sened tahlili yapar: I/ 80; I/ 95; I/ 307; I/ 349.

¹⁷¹ Mehmet Efendioğlu, “Şerh; Hadis”, DİA, İstanbul 2010, XXXVIII/ 559.

Örnek 1:

رَأْسُ الْكُفْرِ نَحْوُ الْمَشْرِقِ وَالْفَخْرُ وَالْخَيْلَاءُ فِي أَهْلِ الْخَيْلِ وَالْإِبِلِ الْفَذَائِينَ أَهْلُ الْوَبَرِ وَالسَّكِينَةُ فِي أَهْلِ الْعَنَمِ

Yahya → Malik → Ebû Zinad → A'rac → Ebû Hureyre kanalıyla gelen bu rivayette Peygamberimiz (s.a.v.): “Küfrün başı doğu cihetindedir. Övünme ve çalım satma işi at, deve, sığır besleyenler, çadırdaki oturanlar arasındadır. Sükûnet de koyun besleyenlerdedir.” buyurmuştur.¹⁷²

ed-Dihlevî bu hadisi şerh ederken, Peygamberimiz'den (s.a.v.) rivayet edilen başka bir hadis olan “Dikkat edin fitne oradadır.”¹⁷³ hadisini söylerken parmağıyla doğu tarafını işaret etmesinden ve doğu cihetinde vuku bulan olaylardan yola çıkarak, bu hadisteki الكفر kelimesinin fitne manasında olduğunu belirtmiştir. Ayrıca fitnenin manasını “Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sınımsız sarılın, parçalanıp bölünmeyin”¹⁷⁴ mealindeki ayette geçen “parçalanıp-bölünmek” kelimeleri ile izah etmiş, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kastettiği mananın batıl mezheplerin ortaya çıkması olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵

Örnek 2:

Yahya → Malik → Hişam b. Urve → Babası Urve b. Zübeyr → Osman b. Affan'ın âzatlısı Humran kanalıyla gelen bir rivayet şöyledir:

Osman b. Affan (r.a.) hafifçe yüksek bir yerde oturuyordu. O sırada müezzin gelip, ikinci namazı vaktinin geldiğini haber verince, hemen su istedi, abdest aldı. Sonra: “Vallahi size bir hadis söyleyeceğim, eğer Allah'ın kitabında olmasa söylemezdim.” dedi. Daha sonra şöyle devam etti: “Resûlullah'ı (s.a.v.) işittim buyurdular ki: “Her kim azalarını iyice yıkayarak abdest alır ve namaz kılsa, o namazı ile sonraki kılacağı namazı arasında işlediği günahları mutlaka affolunur.”¹⁷⁶

ed-Dihlevî bu rivayette geçen “Günahları mutlaka affolunur.” cümlesinde geçen “günahları” ifâdesi ile kastedilenin, küçük günahlar olduğunu zikreder ve “Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız.”¹⁷⁷ ayet-i kerimesini delil olarak getirir.¹⁷⁸

¹⁷² İmam Malik, **el-Muvatta**, Ma Câe fi Emri'l-Ğanem, 1.

¹⁷³ Buhari, **Bed'ul-Halk**, 11.

¹⁷⁴ Ali İmran 2/ 103.

¹⁷⁵ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 469.

¹⁷⁶ İmam Malik, **el-Muvatta**, Câmiu'l-Vudûu, 7.

¹⁷⁷ Nisa 4/ 31.

¹⁷⁸ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 105.

Örnek 3:

Yahya → Malik → İbn Şihab → Saîd b. Müseyyeb kanalıyla gelen bir rivayette Saîd b. Müseyyeb der ki: “Kadınlardan muhsana olanlar, kocası olan evli kadınlardır. Bunlarla da evlenmek caiz değildir. Evlenince nikâh batıldır, zina sayılır. Zinayı ise Allah haram kılmıştır.”¹⁷⁹

Yahya → Malik → İbn Şihab belağ yoluyla¹⁸⁰ → Kasım b. Muhammed kanalıyla gelen rivayette Kasım b. Muhammed der ki: “Hür kimsenin nikahı altına alıp cinsel temasta bulunduğu cariye, artık muhsana sayılır.”¹⁸¹

Şah Veliyyullah “İhsan” terimini ve “Kimin muhsan sayıldığını”, ayet-i kerimeler ışığında şöyle açıklamaktadır:

“(الإِحْسَانُ)” ifadesi Arap dilinde yasaklamak demektir. Kur’an ve sünnette ise Müslüman olmak, hürriyet, iffetlilik ve evlilik manalarında geçer. Çünkü Müslümanlık, hürriyet, iffet ve evlilik kişiyi yasak olan şeyleri yapmaktan engeller. Allah (c.c.), Kur’an-ı Kerimde buyurduğu “Kadınlardan muhsan olanlar”¹⁸² ifadesi ile “evli olanları”, “İçinizden, imanlı muhsan kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan imanlı genç kızlarınız (sayılan) cariyelerinizden alsın.”¹⁸³ ifadesi ile “hür olanları”, “Muhsan kadınlara zina isnadında bulunup”¹⁸⁴ ifadesi ile “iffetli olanları”, “Namuslu olmak ve zina etmemek üzere”¹⁸⁵ ifadesi ile “evli olanları”, “Muhsan olduktan sonra zina yaparlarsa”¹⁸⁶ ifadesi ile ise “evlenirlerse” manalarını murad etmiştir.” Ayetlerden anlaşıldığına göre muhsan: Akıl, bulûğ, hürriyet ve sahih bir nikah şartlarını kendisinde toplayan kişidir.

Şah Veliyyullah bu aşamadan sonra konuyla ilgili mezheplerin görüşlerine yer vererek şunları söyler:

“İmam Ebu Hanife’ye göre İslam, muhsan olmanın şartı olduğundan kafir bir kişi zinadan ötürü recm edilmez. Sahih nikah gerçekleştirme şartının manası, cariye ile yapılan ilişki ve fasid bir nikahla gerçekleştirilen evliliğin kişiyi muhsan yapmamasıdır. İmam Şafii’ye göre ise, Müslüman bir erkek ehli kitap olan bir kadınla evlilik yapsa muhsan olur. Aynı şekilde eşlerinden biri hür diğeri köle olsa, hür olan yapılan sahih evlilik neticesinde muhsan olur. İmam Ebu Hanife’ye göre, eşlerinden biri mecnun diğeri köle olsa biri diğerini muhsana dönüştürmez. Aynı şekilde ehli kitap bir kadın, Müslüman bir erkeği muhsana dönüştürmez.”¹⁸⁷

¹⁷⁹ İmam Malik, **el-Muvatta**, Ma Câe fi’l-İhsan, 1.

¹⁸⁰ Belağ, İmam Mâlik’in *el-Muvatta*’sında sık rastlanan ve genelde “...Mâlik, ennehû belegahû” diye rivayet edilen bu hadis ve haberler, aksi sabit oluncaya kadar münkatı, dolayısıyla zayıf kabul edilir. Müellifinden bizzat rivayet edilmeyen bir hadis kitabı daha sonraları ele geçtiği, fakat eserin müellif hattı olup olmadığı kesinlik kazanmadığı zaman bu eserdeki hadisler rivayet edilirken de belâğ sigası kullanılabilir. Bu tabir ayrıca bir hadis kitabında kitabın hocadan nereye kadar işitildiğini veya hocaya nereye kadar okunacağını göstermek üzere konulan işareti ifade eder. Aydın, **age**, s. 40.

¹⁸¹ İmam Malik, **el-Muvatta**, Ma Câe fi’l-İhsan, 2.

¹⁸² Nisa 4/ 24.

¹⁸³ Nisa 4/ 25.

¹⁸⁴ Nur 24/ 4.

¹⁸⁵ Nisa 4/ 24.

¹⁸⁶ Nisa 4/ 25.

¹⁸⁷ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 280.

Şah Veliyyullah daha sonra kendi görüşlerini şöyle ifade eder:

“Muhsan olduktan sonra zina yaparlarsa” ayetinden dolayı rivayetlerde geçen muhsan kelimesinin manası, sahih nikahla evlilik gerçekleştirmektir. Akıl ve bülûğ şartını ise Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Hz. Aişe’den (r.anha) rivayet edilen “Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır. Uyuyan kişiden uyanıncaya kadar, mecnun kişiden akıllanıncaya kadar ve çocuktan büyüünceye kadar.”¹⁸⁸ hadisinden çıkarmışlardır. Hürriyet şartını ise, “Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı (uygulanır).”¹⁸⁹ ayetinden çıkarmışlardır. Bu ayetten kastedilen ve icma ile sabit olan ceza ise, elli sopanın vurulmasıdır.¹⁹⁰

1.2.5.2. Hadislerden Yararlanması

Ayetlerin birbirini açıklaması gibi, hadisler de birbirini açıklayabilir. Hadislerin birbirini açıklama metodlarını tespit eden ve bu metodları uygulayan hadis şârihleri, birçok metodun yanısıra hadisin açıklamasını aynı konudaki diğer hadisleri delil olarak gösterip bu deliller ışığında hadisleri açıklama metodunu da uygulamışlardır.¹⁹¹ Şüphesiz ed-Dihlevî’de bazı rivayetlerde bu metodu kullanmaktadır. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Yahya → Malik → Abdurrahman b. Kasım → Babası Kasım → Hz. Âişe kanalıyla gelen bir rivayette Hz. Aişe (r.anha) der ki: “Ben Resûlullah’ı (s.a.v.) ihrama girerken, ihramı için, bir de ihramı çıkarıp Kâbe’yi tavaf etmesinden önce, güzel koku ile kokulandırırdım.”¹⁹²

ed-Dihlevî bu hadisi açıklarken ilk olarak yine Hz. Aişe’den (r.anha) rivayet edilen “Resûlullah’ın (s.a.v.) ihramlı iken saçının ayırım çizgisindeki miskin parlaklığına (şu

¹⁸⁸ Ebu Davud, **Hudûd**, 17.

¹⁸⁹ Nisa 4/ 25.

¹⁹⁰ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 280. Şah Veliyyullah, buraya aldığımız örneklerin dışında şu yerlerde de ayetlerden yararlanarak rivayetleri açıklamıştır: I/ 249; II/ 190.

¹⁹¹ Şerhlerde genellikle şu metodlar uygulanmıştır: 1. Şerhedilen hadisi açıklayan bir âyet varsa bu âyetten yararlanmak. 2. Hadisin konusuyla ilgili diğer hadisleri derleyip şerhi bunların ışığında yapmak. 3. Hadisin sebeb-i vürûdu biliniyorsa bunu belirtmek. 4. Anlaşılması zor kelimelerin lûgat mânalarını vermek ve kelimelerin hangi kökten türediğini, nasıl kullanıldığını göstermek; hadisi eski Arap şiiiriyle istihsân ederek ve dil âlimlerinin görüşlerine başvurarak açıklamak. 5. Hadisin ihtiva ettiği itikadî veya amelî hükmü belirtmek yahut verilmek istenen mesaja işaret etmek; bunu yaparken sahâbe başta olmak üzere tâbiîn ve diğer âlimlerle mezhep imamlarının farklı görüşlerine yer vermek. 6. Birbirine zıt gibi görünen hadisleri muhaddislerin çokça kullandığı cem’, telif, nesh, tercih ve tevakkuf metotlarıyla açıklamak. 7. Hadiste mecazi anlatım varsa buna işaret etmek. 8. Te’vil edilecek yerleri te’vil etmek. 9. Rivayet ve nüsha farklarına işaret etmek. 10. Gereken yerlerde siyer ve tarihe dair bilgi vermek. 11. Senedlerde geçen râvilerle metinlerde geçen kişileri tanıtmak. 12. Şerhedilen veya delil olarak kullanılan hadislerin sıhhat derecesini belirtmek. 13. Bağlı bulunduğu mezhebin görüşlerini ön plana çıkarmak. 14. Daha önce yapılmış şerhlerden nakiller yapmak. 15. İçinde yaşanan döneme ait bazı olayları ve güncel meseleleri hadisin ışığında açıklamak. Ayrıntılı bilgi için bkz. Efendioğlu, “**agmd**”, XXXVIII/ 560.

¹⁹² İmam Malik, **el-Muvatta**, et-Tîbu fî’l-Hac, 1.

anda) bakar gibiyim.” hadisini zikreder, devamında ise ihramlı iken koku sürmenin fikhî hükmünü izah etmeye çalışır.¹⁹³

Örnek 2:

Malik belağ yoluyla rivayet etmiştir ki: Ömer b. Hattab, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mes’ud, Salim b. Abdullah, Kasım b. Muhammed, İbn Şihab ve Süleyman b. Yesar’ın görüşleri şöyleydi: “Evleneceği kadını boşayacağına yemin eden bir kişi, yeminini bozsa, evlendiği zaman o kadını boşaması gerekir.”¹⁹⁴

Malik belağ yoluyla rivayet etmiştir ki; Abdullah b. Mes’ud’un “Nikahlayacağım her kadın boş olsun” diyen bir kişi hakkında görüşü şöyleydi: “Belli bir kabile ya da belli bir kadın adı söylemezse bir şey lâzım gelmez.”¹⁹⁵

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayetleri Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Nikahtan önce talak yoktur.”¹⁹⁶ hadisi ile açıklar ve sözlerine şöyle devam eder:

“Alimlerin ittifakıyla bir kişinin nikahlanmadan önce bir kadını boşaması geçersizdir. Ayrıca boşamayı sahip olmadığı bir özelliğe bağlasa, daha sonra o özelliğe sahip olsa da yine boşaması geçersizdir. Ancak alimler boşamayı nikaha bağlayarak bir kadına “Seninle evlenirsem boşsun” diyen kişi hakkında farklı görüşler sundular. İmam Şafii böyle bir boşamanın geçersiz olduğuna hükmederken –ki sahabe ve tabiinden bir gruptan rivayet edilen görüş budur- İmam Ebu Hanife ise, söylediği kadınla nikahlanırsa boşamanın gerçekleşeceğine hükmetmiştir.”¹⁹⁷

Örnek 3:

İmam Malik’e “Kişi bineği için harem bölgesinden ot toplayabilir mi?” diye sorulduğunda İmam Malik, “Hayır, toplayamaz.” cevabını verdi.¹⁹⁸

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayeti izah ederken hadis kaynaklarımızda Mekke’nin harem bölgesi olması ile alakalı İbn Abbas’tan rivayet olunan, Peygamberimiz (s.a.v.): “Mekke’nin dikenli ağacı kesilmez, av hayvanı ürkütülmez, yitik eşyası ilân edecek kimseden başkasına (alıp kaldırması) helal olmaz, yeşil otu koparılmaz” buyurdu. Abbâs: Ya Resûlallah, ızhır bitkisi müstesna olsun, dedi. Resûlullah: “Izhır otu müstesnadır” buyurdu.”¹⁹⁹ hadisini zikreder. Şah Veliyyullah daha sonra sözlerine mezheplerin

¹⁹³ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 329.

¹⁹⁴ İmam Malik, **el-Muvatta**, Yemînu’r-Racül, 1.

¹⁹⁵ İmam Malik, **el-Muvatta**, Yemînu’r-Racül, 2.

¹⁹⁶ Tirmizî, **Talak**, 6.

¹⁹⁷ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 152.

¹⁹⁸ İmam Malik, **el-Muvatta**, Câmiu’l-Hac, 15.

¹⁹⁹ Buhari, **Lukata**, 2433.

görüşlerini zikrederek şöyle devam eder: “Şafii mezhebinde sahih olan görüş, ızdır otuna kıyasla hayvanların yemesi ve ilaç elde etmek için koparmanın caiz olduğudur. *el-Hidaye* adlı eserde, ızdır otu hariç harem bölgesinin otunun koparılamayacağı ve kesilemeyeceği geçer. Ebu Yusuf ise, çobanların ot koparabileceği görüşündedir.”²⁰⁰

Örnek 4:

Yahya → Malik → Yahya b. Saîd → Saîd b. Müseyyeb kanalıyla gelen bir rivayet şöyledir: “Bir erkek bir başkasından hamile olan cariyesiyle münasebette bulunamaz.”²⁰¹

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayeti şöyle izah eder:

“Bu rivayetin aslı Ebu Saîd el-Hudrî’den rivayet edilen Resûlullah’ın (s.a.v.) Evtas esirleri hakkında buyurduğu: “Gebe olan (esir) kadınla (çocuğunu) dünyaya getirinceye kadar cinsi münâsebette bulunulamaz. Gebe olmayan kadınla da bir defa hayız görünceye kadar cinsi münasebette bulunulamaz.”²⁰² hadisidir. İlim ehli bu görüştedir.”²⁰³

1.2.5.3. Garip Lafız, Kavram ve Cümleleri İzah Etmesi

Hadis usûlü ilminde karşımıza çıkan ve garip hadisle karıştırılmaması gereken Garîbü’l-Hadis kavramı, hadislerin herkes tarafından kolayca anlaşılamayan ancak Arap dilinde derinleşmiş âlimlerin anlayabilecekleri lafızlar manasındadır.²⁰⁴ Şah Veliyyullah bazı hadisleri şerh ederken, hadislerde geçen garip lafızların yanı sıra kapalı cümle ve kavramların da izahını yapmaktadır. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ أَوَاقٍ صَدَقَةٌ وَلَا فِيمَا دُونَ خَمْسِ دُرٍّ صَدَقَةٌ.
وَلَا فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ صَدَقَةٌ.

Şah Veliyyullah, Yahya → Malik → Amr b. Yahya el-Mâzini → Babası Yahya b. Ammare → Ebu Saîd el-Hudrî kanalıyla gelen bu rivayeti açıklarken altını çizdiğimiz ağırlık birimlerinin miktarlarını açıklamaktadır.²⁰⁵ Şöyle ki:

²⁰⁰ Dihlevî, *el-Müsevva*, I/ 411.

²⁰¹ İmam Malik, *el-Muvatta*, Ma La Yücmu Beynehu mine’n-Nisa, 1.

²⁰² Ebu Davud, *Nikah*, 45.

²⁰³ Dihlevî, *el-Müsevva*, II/ 189. Şah Veliyyullah, buraya aldığımız örneklerin dışında şu yerlerde de hadislerden yararlanarak rivayetleri açıklamıştır: I/ 143; I/ 284; I/ 386; I/ 402; I/ 412; II/ 48; II/ 66; II/ 68; II/ 125; II/ 336; II/ 345; II/ 366; II/ 403; II/ 407.

²⁰⁴ Uğur, *age*, s. 102.

²⁰⁵ Yukarıda Arapça metnini verdiğimiz hadisin manası şöyledir: Beş veski bulmadıkça hububat ile hurmada zekat yoktur. Beş zevd’den daha az olanda zekat yoktur. Beş ükiyye’den daha az olanda zekat yoktur. İmam Malik, *el-Muvatta*, Zekat, 1.

Vesk (وسق) : 60 sa'dır. Sa': İmam Şafi'ye göre bir sa', beş tam ve 1/3 Bağdat rıtlıdır.²⁰⁶ İmam Ebu Hanife'ye göre sekiz Bağdat rıtlıdır.²⁰⁷

Ukiyye (أوقية) : 40 dirhemdir. Her 10 dirhem 7 miskal ağırlığındadır.²⁰⁸

Zevd (ذود) : Deve için kullanılıp, İnsanların dillerinde topluluk manasındadır. Sadece dişi deve topluluğu için kullanılır.²⁰⁹

Örnek 2:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ حَرَجَ إِلَى الْمَقْبَرَةِ فَقَالَ : « السَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ، وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاجِقُونَ، وَدِدْتُ أَنِّي قَدْ رَأَيْتُ إِخْوَانَنَا ». فَقَالُوا : يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَسْنَا بِإِخْوَانِكَ ؟ قَالَ : « بَلْ أَنْتُمْ أَصْحَابِي، وَإِخْوَانُنَا الَّذِينَ لَمْ يَأْتُوا بَعْدُ، وَأَنَا فَرَطُهُمْ عَلَى الْحَوْضِ ». فَقَالُوا : يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ تَعْرِفُ مَنْ يَأْتِي بَعْدَكَ مِنْ أُمَّتِكَ ؟ قَالَ : « أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ لِرَجُلٍ خَيْلٌ غُرٌّ مُحَجَّلَةٌ، فِي خَيْلٍ دُهُمٌ بُهُمٌ، أَلَا يَعْرِفُ خَيْلَهُ ؟ ». قَالُوا : بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ : « فَإِنَّهُمْ يَأْتُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ غُرًّا مُحَجَّلِينَ مِنَ الْوُضُوءِ، وَأَنَا فَرَطُهُمْ عَلَى الْحَوْضِ، فَلَا يُدَادِنَنَّ رَجُلٌ عَنْ حَوْضِي، كَمَا يُدَادِنُ الْبُعِيرُ الضَّالُّ، أَنَادِيهِمْ أَلَا هَلَمْ، أَلَا هَلَمْ، أَلَا هَلَمْ، فَيَقَالَ : إِنَّهُمْ قَدْ بَدَلُوا بَعْدَكَ، فَأَقْرُولُ : فَسُحْقًا فَسُحْقًا فَسُحْقًا »

Malik → Ala b. Abdurrahman → Babası Abdurrahman b. Yakup → Ebû Hureyre kanalıyla gelen rivayeti inceleyelim.²¹⁰ ed-Dihlevî, bu rivayetteki bazı lafızları şöyle izah etmektedir:

الدار : Burada cemaat manasındadır.

الغرة : At'ın yüzündeki beyazlıktır.

مُحَجَّلَةٌ : لي ج ح ت ل kelimesinden gelmekte olup atın el ve ayaklarındaki beyazlıktır.

دُهُمٌ : ادهم kelimesinin cemisi olup kapkara manasındadır.

بُهُمٌ : بيهم kelimesinin çoğulu olup rengine başka bir renk karışmayan halis manasındadır.

فَلَا يُدَادِنَنَّ : Hiçbir kimse onu Havz'ımdan uzaklaştıramayacaktır.

²⁰⁶ Sıvı maddeler için kullanılan yüz otuz dirhemlik bir ölçek olup Sa'ın sekizde biridir. Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, s. 480.

²⁰⁷ Ebu Hanife'ye göre bir Bağdat rıtlı 130 dirhem ettiğinden bir sa', 130 x 8 = 1040 dirheme tekabül etmektedir. Bu hesaba göre beş vesk 1040 x 60 = 62400 dirhem eder.

²⁰⁸ Bir miskal yaklaşık 4,25 gramdır. Buna göre 7 miskal, 7 x 4,25 = 29,75 gramdır. Bir dirhem ise 2,97 gram ağırlığındadır. Buna göre 2,97 x 10 = 29,75 gramdır. Ukiyye ise dirhemden üst katlarından olup 40 dirheme tekabül etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Halil Salihlioğlu, **“Dirhem”**, DİA, İstanbul 1994, IX/ 369.

²⁰⁹ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 257.

²¹⁰ Arapça metnini verdiğimiz hadisin manası şöyledir: Resûlullah (s.a.v.) bir gün kabristana uğramış ve: “Selâm size ey mü'minler diyârının sâkinleri! İnşâallah bir gün biz de sizin yanınıza geleceğiz. Kardeşlerimizi görmeyi ne kadar da çok isterdim!” buyurmuştu. Ashâb-ı kirâm hemen: “Biz sizin kardeşleriniz değil miyiz, yâ Resûlallah?” diye sordular. Allah Resûlü (s.a.v.): “Sizler benim ashâbımsınız; kardeşlerimiz, henüz dünyaya gelmemiş olanlardır.” buyurdu. Bunun üzerine ashâb-ı kirâm: “Ümmetinizden henüz gelmemiş olanları nasıl tanıyacaksınız, ey Allâh'ın Resûlü?” diye sordular. Efendimiz de (s.a.v.) onlara: “Bir kişinin alnı ve ayakları beyaz olan bir atı olduğunu düşünün. O zât bu atını, hepsi de simsiyah olan bir at sürüsü içinde tanıyamaz mı?” diye sordu. Sahâbe-i kirâm: “Evet, tanır ey Allâh'ın Resûlü!” cevabını verdiler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “İşte kardeşlerimiz de abdestten dolayı yüzleri nurlu, el ve ayakları parlak olarak geleceklerdir. Ben, önceden gidip havuzumun başında ikram etmek için onları bekleyeceğim. Dikkat edin! Birtakım kimseler, yabancı devenin sürüden kovulup uzaklaştırıldığı gibi benim havuzumdan (melekler tarafından) kovulacaklardır. Ben onlara “Buraya gelin!” diye nidâ edeceğim. Bana: “Onlar Sen'den sonra hâllerini değiştirdiler.” denilecek. Bunun üzerine ben de: “Uzak olsunlar, uzak olsunlar, uzak olsunlar!” diyeceğim.” İmam Malik, **el-Muvatta**, Câmiu'l-Vudûu, 2.

هَلُمَّ: Geliniz.

سَحَقًا : Uzak olun manasındadır. Onlara yapılan bir bedduadır. Kastedilen kişiler, Hz. Ebubekir (r.a.) zamanında dinden çıkmış olan mürted kavimdir. İbn Abdilber'e göre ise bu kişiler, Hariciler, Rafiziler ve Hevasına uyanlar gibi din konularında yeni şeyler (bid'atlar) çıkaran kişilerdir.²¹¹

Örnek 3:

Yahya → Malik → Yahya b. Saîd → Muhammed b. İbrahim b. Haris et-Temimi → Ebi Seleme b. Abdurrahman → Ebu Saîd el-Hudrî kanalıyla gelen bir rivayette Ebu Saîd der ki: Ben Hz. Peygamber'i (s.a.v.) şöyle derken işittim:

“Sizin içinizde öyle bir zümre çıkacak ki siz onların namazları yanında kendi namazlarınızı, onların oruçları yanında kendi oruçlarınızı, salih amelleri yanında kendi salih amellerinizi küçük göreceksiniz! Onlar Kur'an okuyacaklar, ancak Kur'an onların gırtlaklarından öteye geçmeyecek! Onlar okun avdan (delip) çıktığı gibi dinden çıkacaklar. Ok demirine bakarsın, kan izi göremezsin, okun gövdesine bakarsın bir şey göremezsin. Okun yelesine (tüyüne) bakarsın, orada da bir iz bulamazsın. Böylece okun gezine (ucuna) kan bulaşıp bulaşmadığında şüphe edersin.”²¹²

Şimdi de ed-Dihlevî'nin bu rivayetdeki kapalı cümleleri nasıl açıkladığına bakalım.

- “Sizin içinizde öyle bir zümre çıkacak ki” cümlesindeki zümre: Hz. Ali (r.a.) zamanında ortaya çıkan ve Hz Ali'nin (r.a.) kendileriyle savaşıp köklerini kazımak istediği Haricilerdir.
- “Kur'an onların gırtlaklarından öteye geçmeyecek” cümlesi: “Onların yapmış oldukları salih ameller kabul edilmeyecek” manasındadır.
- “Dinden çıkacaklar” cümlesi: Onların inkar ettiklerine ve kanlarının helal olduğuna dair hüküm vermektir. Bundan daha açık bir şekilde gelen ve müttetekun aleyh olan başka bir rivayette “Onları karşılaştığınız yerde öldürün. Çünkü onları öldüren kişiye, öldürdüğüne karşılık sevap vardır.”²¹³ geçmektedir.
- “Avdan çıktığı gibi” cümlesinde geçen “av” kelimesi “Avlama niyetiyle ok attığın şey” demektir.
- “Ok demirine bakarsın, kan izi göremezsin” cümlesi ile devamındaki cümlelerin manası: “Avdan o kadar hızlı çıkar ki o avda hiçbir kan ve pislik kalmaz.”dır.

ed-Dihlevi bu açıklamalardan sonra şu şekilde bir değerlendirme yapar: “İşte bu zümrenin imana girip çıkması da böyledir. Onlar herhangi bir şeyle imana sarılmazlar.”²¹⁴

Örnek 4:

فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَاتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ، لَا يَخْسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ، فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ، فَادْكُرُوا اللَّهَ» قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، رَأَيْنَاكَ تَنَاولْتَ شَيْئًا فِي مَقَامِكَ ثُمَّ رَأَيْنَاكَ تَكْعَكَتُ؟ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

²¹¹ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 471-472.

²¹² Manasını verdiğimiz hadisin Arapça metni şöyledir:

يُخْرَجُ فِيكُمْ قَوْمٌ تَحْقِرُونَ صَلَاتَكُمْ مَعَ صَلَاتِهِمْ، وَصِيَامَكُمْ مَعَ صِيَامِهِمْ، وَأَعْمَالَكُمْ مَعَ أَعْمَالِهِمْ، يَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ وَلَا يُجَاوِزُ حَنَاجِرَهُمْ، يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ، تَنْظُرُ فِي النَّصْلِ فَلَا تَرَى شَيْئًا؛ ثُمَّ تَنْظُرُ فِي الْقِدْحِ فَلَا تَرَى شَيْئًا؛ ثُمَّ تَنْظُرُ فِي الرَّيشِ فَلَا تَرَى شَيْئًا، وَتَتَمَارَى فِي الْفُوقِ

İmam Malik, **el-Muvatta**, Mâ Câe fi'l-Kur'ân, 6.

²¹³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II/ 52.

²¹⁴ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 267.

وَسَلَّمَ: «إِنِّي رَأَيْتُ الْجَنَّةَ، فَتَنَّاوَلْتُ عَنْقُودًا، وَلَوْ أَصْبَبْتُه لَأَكَلْتُ مِنْهُ مَا بَقِيََتِ الدُّنْيَا، وَأَرَيْتُ النَّارَ، فَلَمْ أَرِ مَنْظَرًا كَالْيَوْمِ قَطُّ أَفْطَعَ، وَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ» قَالُوا: بِمَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «يَكْفُرُ هُنَّ» قِيلَ: يَكْفُرْنَ بِاللَّهِ؟ قَالَ: " يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ، لَوْ أَحْسَنْتُ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ كُلَّهُ، ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا، قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ

أَرَانِي اللَّيْلَةَ عِنْدَ الْكَعْبَةِ، فَرَأَيْتُ رَجُلًا آدَمَ، كَأَحْسَنِ مَا أَنْتَ رَأَيْتَ مِنْ أَهْلِ الرِّجَالِ، لَهُ لِمَّةٌ كَأَحْسَنِ مَا أَنْتَ رَأَيْتَ مِنَ اللَّيْلِ، قَدْ رَجَلَهَا، تَقْطُرُ مَاءً، مُتَكِنًا عَلَى رَجُلَيْنِ أَوْ عَلَى عَوَاتِقِ رَجُلَيْنِ، يَطُوفُ بِالْبَيْتِ، فَسَأَلْتُ: مَنْ هَذَا؟ فَقِيلَ: الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ، ثُمَّ إِذَا أَنَا بِرَجُلٍ جَعْدٍ قَطِيطٍ، أَغْوَرَ الْعَيْنَ الْيُمْنَى، كَأَنَّهَا عَيْنَةُ طَافِيَةٍ، فَسَأَلْتُ: مَنْ هَذَا؟ فَقِيلَ: الْمَسِيحُ الدَّجَالُ

İlk naklettiğimiz rivayet, Yahya → Malik → Zeyd b. Eslem → Ata b. Yesar → Abdullah b. Abbas kanalıyla gelmekte olup güneş tutulması namazı ile ilgili rivayetin devamında geçmektedir.²¹⁵ *el-Müsevva*'da müellif daha önce tümünü aktardığı ve incelenecek rivayette tümünü aktarmadığından burada aktarılmayacak olup sadece altı çizili kelimelerin manası, müellifin açıklamaları çerçevesinde serdedilecektir.

تَكَعَّبْتُ: Çekinmek – Geç kalmak manasındadır.

أَفْطَعَ: Fazlasıyla çirkin olan demektir.

العشيرة: Evlilik – Koca manasındadır.

İkinci olarak naklettiğimiz rivayet, Yahya → Malik → Nafi' → Abdullah b. Ömer kanalıyla gelen bir rivayet olup,²¹⁶ müellif iki rivayetinde farklı konular da olmasına rağmen daha önce naklettiği ilk rivayeti, bu babta tekrar zikrederek iki rivayeti aynı bab içinde değerlendirmiştir. Yapılan değerlendirmeler şöyledir:

أَرَانِي: Uyku esnasında görülen rüyayı ifade eder.

²¹⁵ Arapça metnini verdiğimiz ilk rivayetin manası şöyledir: “Güneş ve Ay, Allah Teâlâ’nın kuvvet ve kudretinin delillerinden iki tanesidir. Tutulmaları ne bir kimsenin ölümü yüzündendir, ne de bir kimsenin doğumu sebebiyledir. Onun için tutulduklarını gördüğünüz zaman Allah’ı (c.c.) zikrediniz.” Bunun üzerine cemaat: Ya Resûlallah! Senin yerinde bir şeyi tutar gibi yaptığımı, sonra da çekindiğini gördük ne oldu? diye sordu. Peygamberimiz (s.a.v.) şu cevabı verdi: “Cenneti gördüm, ondan salkım almaya çalıştım. Eğer tutup alsaydım dünya durduğu müddetçe ondan yerdiniz. Cehennemi de gördüm, bugün gördüğüm korkunç manzara kadarını daha görmemiştim. Cehennemdekilerin ekserisi kadınlardı.” Niçin ya Resûlallah? diye sorulduğu zaman: “Nankörlüklerinden dolayı!” buyurdu. Allah’a (c.c.) mı nankörlük diyorlar? dendiği zaman: “Kocalarına karşı nankörlüklerinden ve onların iyiliklerini inkârlarından dolayı. Birine ömür boyu iyilik yapsan, senden tek bir kötülük görse, hiç iyilik mi gördüm zaten, der.” buyurdu. İmam Malik, **el-Muvatta**, el-Amelu fi Salâti Küsûf, 2.

²¹⁶ Arapça metnini verdiğimiz ikinci rivayetin manası şöyledir: “Rüyamda Kabe’yi tavaf ediyorum. Kıvrıkcık (dalgalı) uzun saçlı esmer bir adam, iki kişi arasında salınarak yürüyordu. Başından su damlıyordu veya başı su akıtıyordu. Bu kimdir? dedim. Dediler ki: “Meryemoğlu İsa’dır.” Yürüyüp gittim. Birden bire kırmızı ve cüsseli bir adam, başı kıvrıkcık, sağ gözü kör. Sanki gözü üzüm salkımı (gibi sarkmış) Dedim ki “Bu kimdir? Dediler ki: “Bu Deccaldır.” İmam Malik, **el-Muvatta**, Câmiu’l-Vudû, 7.

أَدَمَ : Esmer kişi manasındadır.

لِمَّةٌ : Şaçın, omuz hizasını geçmeyecek şekilde kulak yumuşaklarına kadar uzamasını ifade eder.

فَطَاطٍ : Kırırcık, dalgalı saç manasındadır.

طَافِيَّةٌ : Açık seçik, başkasının yanında iken fark edilen manasındadır.²¹⁷

Konumuzla alakalı değinmek istediğimiz bir mesele daha vardır. O da, müellifin bazı rivayetlerde geçen kelimelerin açıklamalarını (قيل) ifadesiyle ve isim vermeden izah ettiğini görmekteyiz.

Örnek 5:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَأَى حُلَّةً سَيَّرَاءَ ثُبَاغٍ عِنْدَ بَابِ الْمَسْجِدِ ، فَقَالَ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ، لَوْ اشْتَرَيْتَ هَذِهِ الْحُلَّةَ فَلَبِسْتَهَا يَوْمَ الْجُمُعَةِ ، وَلِلْوُفْدِ إِذَا قَدِمُوا عَلَيْكَ ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : إِنَّمَا يَلْبَسُ هَذِهِ مَنْ لَا خَلَقَ لَهُ فِي الْأَخِرَةِ ، ثُمَّ جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهَا حُلٌّ ، فَأَعْطَى عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ مِنْهَا حُلَّةً ، فَقَالَ عُمَرُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ، أَكَسَوْتَنِيهَا وَقَدْ قُلْتَ فِي حُلَّةٍ عَطَارِدٍ مَا قُلْتَ ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : لَمْ أَكْسُهَا لِتَلْبَسَهَا ، فَكَسَاهَا عُمَرُ أَحَا لَهُ مُشْرِكًا بِمَكَّةَ

نَهَى رَسُولُ اللَّهِ عَنْ لُبْسِ الْقَسِيِّ وَعَنْ تَخْنَمِ الذَّهَبِ وَعَنْ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ فِي الرُّكُوعِ

Malik → Nafi' → Abdullah b. Ömer kanalıyla gelen ilk rivayette²¹⁸ Şah Veliyyullah, altını çizdiğimiz kelimelerin manalarını şöyle açıklar:

حِلَّةٌ سَيَّرَاءَ : Üzerinde adeta kayış gibi çizgiler olan, ya tamamen ipekten ya da bir kısmı ipekten olan bir giysidir.

Şah Veliyyullah, Malik → İbrahim b. Abdullah b. Hanin → Babası Abdullah → Ali b. Ebî Talib kanalıyla gelen ikinci rivayette²¹⁹ altı çizili kelimeyi şöyle açıklamaktadır:

²¹⁷ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 482-483.

²¹⁸ Arapça metnini verdiğimiz ilk rivayetin manası şöyledir: Ömer b. el-Hattâb, Mescidin kapısı önünde (saf ipekten dokunmuş) çizgili bir elbisenin satılmakta olduğunu görmüş ve: "Ey Allah'ın Resûlü, şu elbiseyi sen satın alsan da cuma günleri ve elçiler geldiği vakit giysen" demiş. Resûlullah (s.a.v.): "Bunu ancak ahirette nasibi olmayan kimseler giyer" buyurmuş. (Bir süre) sonra Resûlullah'a (s.a.v.) (bu elbiselerden bâzı elbiseler gelmiş ve onlardan birini Ömer b. Hattab'a vermiş. Hz. Ömer de: "Ey Allah'ın Resûlü! Sen bu elbiseyi bana giydirdin. Halbuki (geçenlerde mescidin önünde satılmakta olan) Utarid'in elbisesi hakkında söyleyeceğini söylemiştin" deyince Resûlullah (s.a.v.): "Ben onu sana giyesin diye giydirmedim" buyurdu. Ömer b. Hattab da onu Mekke'de bulunan bir müşrik kardeşine giydirmiştir. İmam Malik, **el-Muvatta**, Lübsü's-Siyâb, 2.

²¹⁹ Arapça metnini verdiğimiz ikinci rivayetin manası şöyledir: Resûlullah (s.a.v.), İpek elbise giymeyi, altın yüzük takınmayı ve rükûda Kur'an okumayı yasaklamıştır. İmam Malik, **el-Muvatta**, el-Amelu fi'l-Kirâat, 1.

القسي : Seyrek dokunmuş ipek bir elbisedir. Denildi ki; deniz kenarında bulunan (قس) adında bir köye nisbetle böyle söylenmiştir. Yine denildi ki; (قر) adında bir köye nisbetle söylenmiş olup kelimenin sonundaki (ز) harfi, (س) harfine çevrilmiştir.²²⁰

Örnek 6:

لِي خَمْسَةُ أَسْمَاءٍ : أَنَا مُحَمَّدٌ ، وَأَنَا أَحْمَدُ ، وَأَنَا الْمَاجِي الَّذِي يَمْحُو اللَّهُ بِي الْكُفْرَ ، وَأَنَا الْحَاشِرُ الَّذِي يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى قَدَمَيَّ ، وَأَنَا الْعَاقِبُ

Şah Veliyyullah, Malik → İbn Şihâb → Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im kanalıyla gelen bu rivayetteki²²¹ altı çizili kelimeleri şöyle açıklar:

على قدمي : “İnsanlar mahşer gününde şefaât talebi ile Allah Resûlü'nün (s.a.v.) önünde toplanacaklar” manasındadır. Denildi ki; mahşer günü yeryüzü ilk olarak Allah Resûlü'nün (s.a.v.) çıkması için yarılacak. Sonra diğer insanlar için yarılacak ve çıkacaklar.

العاقب : Allah Resûlü'nün (s.a.v.), kendisinden sonra peygamber gelmeyecek olan son peygamber olduğunu ifade eder.²²²

1.2.5.4. Hikmet (Makasîd) Yönünden İncelemesi

Makasîd, genelde dînin, özelde ibadetler ve hukuk alanındaki dinî hükümlerin gayeleri anlamında bir tabirdir.²²³ Şah Veliyyullah, makasîd konusuyla uğraşan ve bu konuda eser telif eden âlimlerden birisidir.²²⁴ Bu bağlamda o, bazı rivayetleri makasîd yönünden incelemektedir. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Yahya → Malik → Sa'd b. Ebi Vakkas'ın azatlısı Eyüp b. Habib → Ebu'l-Müsenna el-Cüheni kanalıyla gelen bir rivayette Ebu'l-Müsenna el-Cüheni demiştir ki:

“Ben Mervan b. Hakem'in yanında idim. Mervan'ın yanına Ebû Saîd el-Hudri girince, Mervan O'na: “Resûlullah'ın (s.a.v.) içeceğe üfürmeyi yasak ettiğini duydun mu?” diye sordu. Ebû Said ona: “Evet” diye cevap verdi. Bir adam Resûlullah'a (s.a.v.): “Ya Resûlallah, ben bir

²²⁰ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 357.

²²¹ Arapça metnini verdiğimiz hadisin manası şöyledir: Benim beş ismim var: Ben Muhammed'im, ben Ahmed'im, ben Allah'ın benimle küfrü mahvedeceği el-Mâhi (mahvedici)yim. Ben Hâşir (toplayıcı)yım, insanlar benim arkamda haşredilecektir. Ben Âkîb (sondan gelen)im, benden sonra peygamber gelmeyecektir. İmam Malik, **el-Muvatta**, Esmâu'n-Nebi, 1.

²²² Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 473. Şah Veliyyullah, buraya aldığımız örneklerin dışında şu yerlerde de garip lafız, kapalı kavram ve cümleleri açıklamıştır: I/ 130; I/ 133; I/ 237; I/ 259; I/ 279; I/ 330; II/ 17; II/ 70; II/ 315; II/ 438; II/ 500.

²²³ Ertuğrul Boynukalın, “**Makasîdu's-Şerîa**”, DİA, İstanbul 2003, XXVII/ 423.

²²⁴ **Huccetullâhi'l-Bâliğa** adlı eseri bu konudaki eserlerinden biridir. Bu eser islam dünyasında kabul görmüş bir eserdir.

nefeste içemiyorum” deyince Resûlullah (s.a.v.) ona: “Bardağı ağzından ayır, sonra nefes al.” buyurdu. Adam dedi ki: “(Bardağın) içinde çöp benzeri bir şey görürsem (ne yapayım)?” Resûlullah (s.a.v.): “Onu akıt (dök)” buyurdu.²²⁵

Şah Veliyyullah bu rivayeti şöyle açıklamaktadır:

“İlim ehli bu görüştedir. Burada kabın içine nefes vermenin yasaklanması, nefes veren kişiden tükürük veya burun salgısı çıkar da suyun içine düşer korkusundandır. Bazen de o kaptan su içen kişinin ağız kokusu değişik olur da kapta bulunan suyun inceliğinden dolayı ağız kokusu o kaba sirayet eder. Ayrıca kabın içine nefes vermek hayvanların yaptığı işlerdendir ki onlar kapların içine eğilip içer ve o kabın içine nefes verdikten sonra da dönüp o suyu içerler. Edeben en güzel olan, ağız kaptan tamamen ayırıp sonra nefes vermektir.” Hadiste geçen “Nefh” kelimesi şu iki manadan biri içindir: İçecek sıcaksa soğuyuncaya kadar sabret, ama içindeki çer çöpten dolayı ise o çöprü, ya parmaklarınla ya da kürdan gibi bir şeyle al. Almak mümkün değilse hadiste de geçtiği gibi onu akıt.²²⁶

Örnek 2:

Yahya → Malik → Yezid b. Abdullah b. Had → Muhammed b. İbrahim b. Haris et-Teymi → Ebû Seleme b. Abdurrahman → Ebû Hureyre kanalıyla gelen bir rivayette Ebû Hureyre:

“Resûlullah (s.a.v.) doğru söylemiş” dedi. Ebû Hureyre sözlerine şöyle devam etti:

“Oradan ayrıldıktan sonra Basra b. Ebi Basra el-Gifârî’ye rastladım. Bana: “Nereden geliyorsun” dedi. Ben de: “Tûr’dan” dedim. Bunu duyunca: “Oraya gitmeden önce sana rastlasaydım gitmezdin. Resûlullah (s.a.v.) “Üç mescitten başka yere (ziyaret maksadiyle) sefer yapılmaz: Mescid-i Haram, bu mescidime ve İlyiya mescidine (Mescidi Aksa) veya Beyti’l-Makdis’e.” buyurdu.²²⁷

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayeti şöyle açıklar: “Bu hadisteki hikmet, arapların kendi düşüncelerine göre bir mekâna ta’zim göstermek için yeni yerler icad etmelerinin önüne geçmektir. Ancak âlimlerin bu hadisle alakalı ayrıntılı açıklamalarını bulamadım. Allah (c.c.) en iyisini bilir.”²²⁸

1.2.5.5. Dilsel Açıdan İncelemesi

Şah Veliyyullah bazı rivayetleri dil bilgisi (Sarf ve Nahiv) açısından tahlil eder. Birkaç örnek şöyledir:

²²⁵ İmam Malik, **el-Muvatta**, en-Nehyü ani’ş-Şürbi fi Aniyeti’l-Fidda, 2.

²²⁶ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 355.

²²⁷ Manasını verdiğimiz rivayetin Arapça metni şöyledir:

قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَلَقِيتُ بَصْرَةَ بْنَ أَبِي بَصْرَةَ الْغِفَارِيَّ، فَقَالَ: مِنْ أَيْنَ أَقْبَلْتَ؟ فَقُلْتُ: مِنَ الطُّورِ، فَقَالَ: لَوْ أَدْرَكَكَ قَبْلَ أَنْ تَخْرُجَ إِلَيْهِ مَا خَرَجْتَ إِلَيْهِ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «لَا تَعْمَلُ الْمَطْيُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ: إِلَى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِلَى مَسْجِدِي هَذَا، وَإِلَى مَسْجِدِ إِبِلْيَاءَ، أَوْ مَسْجِدِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ»

Rivayetin sonunda geçen İlyiya mescidi ile Beytü’l-Makdis aynı mekan olmalarına rağmen her ikisinde zikredilmesi ravinin şüphesinden kaynaklanmaktadır. Bu şüpheyi –ya da- manasına gelen “أو” edatından anlamaktayız. İmam Malik, **el-Muvatta**, es-Sâatü fi Yevmi’l-Cum’a, 2.

²²⁸ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 125.

Örnek 1:

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّهَا قَالَتْ: أَتَيْتُ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ خَسَفَتِ الشَّمْسُ، فَإِذَا النَّاسُ قِيَامٌ يُصَلُّونَ وَإِذَا هِيَ قَائِمَةٌ تُصَلِّي، فَقُلْتُ: مَا لِلنَّاسِ، فَأَشَارَتْ بِيَدِهَا إِلَى السَّمَاءِ، وَقَالَتْ: سُبْحَانَ اللَّهِ، فَقُلْتُ: آيَةٌ؟ فَأَشَارَتْ: أَيْ نَعَمْ، قَالَتْ: فَقُمْتُ حَتَّى تَجَلَّيَ الْعَشِيُّ، فَجَعَلْتُ أَصْبُ فَوْقَ رَأْسِي الْمَاءَ، فَلَمَّا انْصَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: " مَا مِنْ شَيْءٍ كُنْتُ لَمْ أَرَهُ إِلَّا قَدْ رَأَيْتُهُ فِي مَقَامِي هَذَا، حَتَّى الْجَنَّةَ وَالنَّارَ، وَلَقَدْ أُوجِيَ إِلَيَّ أَنْكُمْ تُفْتَنُونَ فِي الْقُبُورِ مِثْلٌ - أَوْ قَرِيبًا مِنْ - فِتْنَةِ الدَّجَالِ - لَا أَدْرِي أَيَّتَهُمَا قَالَتْ أَسْمَاءُ - يُؤْتَى أَحَدُكُمْ، فَيُقَالُ لَهُ: مَا عَلِمَكَ بِهَذَا الرَّجُلِ؟ فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ - أَوْ الْمُؤَقِنُ، لَا أَدْرِي أَيُّ ذَلِكَ قَالَتْ أَسْمَاءُ فَيَقُولُ: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَاءَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى، فَأَجَبْنَا وَأَمَنَّا وَاتَّبَعْنَا، فَيُقَالُ لَهُ: نَحْ صَالِحًا، فَقَدْ عَلِمْنَا إِنْ كُنْتَ لَمُؤْمِنًا، وَأَمَّا الْمُنَافِقُ - أَوْ الْمُزْنَابُ لَا أَدْرِي أَيَّتَهُمَا قَالَتْ أَسْمَاءُ - فَيَقُولُ: لَا أَدْرِي، سَمِعْتُ النَّاسَ يَقُولُونَ شَيْئًا فَقُلْتُ "

Yahya → Malik → Hişam b. Urve → Fatıma binti Münzir → Esmâ binti Ebu Bekir kanalıyla gelen rivayeti²²⁹ ele alan Şah Velıyyullah, altlarını çizdiğimiz kelimeleri hem sarf ve hemde nahiv yönünden incelemeye tabi tutar. Şöyle ki:

(ا) harflerinden birisi (ل) iken (تجلني) kelimenin aslı تَجَلَّيَ harfine çevrildi.

(ش) harfi ise şeddesiz okunur. Ayrıca (ش) harfi kesre ile (ي) harfi ise şeddeli de okunur. Her iki halde de mana aynı olup “Bir çeşit bayılma” manasını ifade etmektedir.

حَتَّى الْجَنَّةِ وَالنَّارِ : Üç hareke (zamme- fetha- kesre) ile hareketlenmiştir.

تُفْتَنُونَ : İmtihana tabi tutulacaksınız manasındadır.

مِثْلٌ : Tenvinsiz okunur. Çünkü (مثل فتنة) takdirindedir. Ayrıca muzafun ileyh hazfedilmiş, muzaf ise haziften önceki hali üzere kalmıştır. Bu durumda mana, “Deccal fitnesi gibi bir fitne” olmakla birlikte aralarındaki benzetme yönü “Şiddet ve Korku” olmaktadır.

نَحْ صَالِحًا : Korkacağın bir şey yoktur manasındadır.

إِنْ كُنْتَ لَمُؤْمِنًا (إِنْ) (اِنْ) den tahfifletilmiştir. (ل) ise, karışıklığı önlemek için ayrıcalık (Farika) ifade eder.²³⁰

²²⁹ Arapça metnini verdiğimiz rivayetin manası şöyledir: Esmâ bintu Ebî Bekr (r.anha) şöyle demiştir: Güneş tutulduğu vakitte ben, Peygamber’in zevcesi Âişe’nin yanına geldim. Bir de gördüm ki, insanlar hep ayaktalar; namaz kılıyorlar. Âişe de ayakta, namaz kılıyor. İnsanlara ne oluyor? dedim. Âişe, eliyle gökyüzüne doğru işaret etti de: Subhânallâhi dedi. Ben: Bu bir âyet mi? diye sordum. Âişe başı ile evet diye işaret etti. Esmâ dedi ki: Bunun üzerine ben de namaza durdum. Nihayet üzerine baygınlık geldi. Ben başımın üstüne su dökmeye başladım. Resûlullah namazdan çıkınca Allah’a hamd ve sena ettikten sonra, şöyle buyurdu: “Cennet ve cehennem kadar evvelce bana gösterilmemiş hiçbir şey kalmadı ki, bu makamımda görmüş olmayayım. Bana vahy olundu ki, sizler kabirlerde Mesih Deccâl (yüzünden çekilecek) fitnelere benzer, yâhud ona yakın bir imtihana uğratılacaksınız.” -Aradaki râvî: Esmâ bu tabîrlerin hangisini söyledi, bilmiyorum, dedi.- “(Kabre girdikten sonra) her birinize gelinecek de kendisine: Bu zât hakkındaki (yânî Muhammed hakkındaki) bilgin nedir? diye sorulacak. Mü’min yâhud yakın sahibi olan kimse -Râvî: Esmâ’nın hangi sözü söylediğini bilmiyorum, dedi:- O, Muhammed’dir. O, Allah’ın Resûlü’dür. Bize beyyineler ile hidâyet getirdi. Biz de davetine icabet edip îmân ettik ve ona uyduk, diyecek. Bu cevâb üzerine o şahsa: Yat da iyice rahat et; biz senin kesin olarak inanıcı olduğunu bildik, denilecek. Kabirdeki kimse münafık yâhud kalbinde şübhe olan biri ise -Râvî yine, Esmâ’nın bu sözlerden hangisini söylediğini bilmiyorum, dedi- o soruya karşılık: Ben bilmiyorum. İşittim. İnsanlar birşeyler söylüyorlardı, ben de onu söyledim, diye cevap verecektir.” İmam Malik, **el-Muvatta**, Salâtü’l-Küsûf, 1.

Örnek 2:

عن أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهَا خُلِبَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَاةٌ دَاجِنٌ وَهِيَ فِي دَارِ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ وَشَيْبَ لَبَنُهَا بِمَاءٍ مِنْ الْيَنْبُرِ الَّتِي فِي دَارِ أَنَسٍ فَأَعْطَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْقَدَحَ فَشَرِبَ مِنْهُ حَتَّى إِذَا نَزَعَ الْقَدَحَ مِنْ فِيهِ وَعَلَى يَسَارِهِ أَبُو بَكْرٍ وَعَنْ يَمِينِهِ أَعْرَابِيٌّ فَأَعْطَاهُ الْأَعْرَابِيُّ الَّذِي عَلَى يَمِينِهِ ثُمَّ قَالَ الْإِيْمَنُ فَالْإِيْمَنُ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى بِشَرَابٍ فَشَرِبَ مِنْهُ، وَعَنْ يَمِينِهِ غُلَامٌ، وَعَنْ يَسَارِهِ الْأَشْيَاخُ، فَقَالَ لِلْغُلَامِ: «أَتَأْتُنِي لِي أَنْ أُعْطِيَ هَؤُلَاءِ؟» فَقَالَ الْغُلَامُ: وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَا أُؤْتِرُ بِنَصِيْبِي مِنْكَ أَحَدًا، قَالَ: فَتَلَّاهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي يَدِهِ

Şah Veliyyullah, Yahya → Malik → İbn Şihab → Enes b. Malik kanalıyla gelen ilk rivayette²³¹ altı çizili cümlelerin nahvi olarak tahlilini yapmıştır. Şöyle ki:

“Evvela sağa, sonra onun sağına” manasına gelen (الأيمن فالأيمن) lafızlarının iki türlü i’rabı vardır. Birinci i’rab (الأيمن) kelimesinin nun’u, kendisi üzerine takdim etmiş olan gizli bir fiille veya yine gizli olan (عليك) kelimesi ile nasb olmuştur. İkinci i’rab ise (الأيمن) kelimesinin nun’u, ibtida manası üzere ref olmuştur. Yani (الأيمن أولى) şeklindedir.

Yahya → Malik → Ebû Hazim b. Dinar → Sehl b. Sa’d el-Ensari kanalıyla gelen ikinci rivayette ise²³² altını çizdiğimiz kelimenin sarfı tahlilini şöyle yapmıştır: (فَتَلَّاهُ) kelimesi “Onun eline bıraktı, ona verdi” manasına gelmektedir. Kelimenin aslı ise (الْإِلْفَاءُ) kelimesidir. Ayrıca (تَلَّ) kelimesi “Yatırdı, yere attı” manasına da gelmektedir.

Şah Veliyyullah ikinci manaya örnek olarak (وَتَلَّاهُ لِلْحَبِيبِ) ayetini²³³ getirmiştir.²³⁴

1.2.5.6. Edebi Sanatlara Yer Vermesi

Etkili, güzel söz söyleme sanatı olan edebiyatta, dilin gerçek ve sembolik anlamlarına başvurmak, az sözle çok şey ifade etmek, anlam ilgisi kurmak yoluyla yapılan sanatların büyük bir yeri vardır. Bu sanatlara “edebî sanatlar” adı verilir. Arapça da çok fazla kendisine yer bulan edebî sanatlar, okuyucular tarafından ilgi ve merak uyandırmıştır. Arap

²³⁰ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 466.

²³¹ Arapça metnini verdiğimiz ilk rivayetin manası şöyledir: Enes (r.a.) anlatıyor. Peygamberimiz bir gün evime geldi. Koyundan kendisine süt sağdık, sütün kıvamını ayarlamak için kendi kuyumuzdan kaynağı temiz biraz su kattık ve efendimize ikram ettik. Efendimizin sağında bir bedevi oturuyordu. Solunda Hz. Ebu Bekir (r.a.), önünde ise Hz. Ömer (r.a.) oturuyordu. Allah Resûlu kendisine ikram edilen sütü içtikten sonra sütü bedeviye verdi ve şöyle söyledi ve tekrarladı: “Önce sağdakiler, sağdakiler.” İmam Malik, **el-Muvatta**, es-Sünnetü fi’ş-Şûrb, 1.

²³² Arapça metnini verdiğimiz ikinci rivayetin manası şöyledir: Sehl b. Sa’d anlatıyor: Hz. Peygamber’e (s.a.v.) bir su getirildi. Ondaki içti sağında bir çocuk oturuyordu, solunda da yaşlı insanlar vardı. Çocuğa dedi ki: “Önce bunlara vermeme izin verir misin?” Çocuk şöyle dedi: “Ey Allah’ın Resûlü! Vallahi senden sonra kimseyi kendime tercih etmem.” Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v.) maşrapayı onun eline bıraktı.” İmam Malik, **el-Muvatta**, es-Sünnetü fi’ş-Şûrb, 2.

²³³ Saffat 37/ 103.

²³⁴ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 356. Şah Veliyyullah, buraya aldığımız örneklerin dışında şu yerlerde de rivayetleri dilsel açıdan incelemiştir: II/ 324; II/ 342; II/ 471.

dilinde eserler telif eden müellifler, mukaddimeler başta olmak üzere telif ettikleri eserlerin bazı yerlerinde bu sanatı icra etmişlerdir. Şah Veliyyullah da bazı yerlerde edebi sanatları icra etmiştir. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Yahya → Malik → Ebu'z-Zinad → A'rec → Ebû Hureyre kanalıyla gelen bir rivayette Efendimiz (s.a.v.):

“Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, oruçlunun ağız kokusu Allah (c.c.) katında misk kokusundan daha hoştur. Allah (c.c.) buyurur ki: Oruçlu yemesini, içmesini ve şehvetini benim rızam için terk eder, oruç benim içindir, onun karşılığını ben veririm, iyiliğin karşılığı on katıyladır.”²³⁵ buyurmuştur.

Şah Veliyyullah bu rivayeti şöyle açıklar:

“Yukarıdaki rivayette geçmekte olan “Allah katında daha hoştur.” cümlesinin manasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Çünkü bir kokunun Allah’a (c.c.) hoş gelmesi düşünülemez. Bu konuda söylenen en uygun şu görüştür: “Allah katında daha hoştur” cümlesinde mecaz bulunmaktadır. Çünkü âdeten güzel koku bize yaklaştırılır ve o kokuyu hoş bulan da insan olarak biz oluruz. Bu cümle, orucu Allah’a (c.c.) yaklaştırmak ve onun bu orucu kabul etmesinden istiâre olarak alınmıştır.²³⁶ Çünkü oruç sebebiyle ağız kokusu güzel koku konumunda oluyor. Farklı bir görüş olarak ise, “Oruçlunun ağzının kokusunu hoş bulanlar, meleklerdir” denilmiştir.”²³⁷

Örnek 2:

Yahya → Malik → Nafi’ → Abdullah b. Ömer kanalıyla gelen bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Sakın herhangi biriniz, bir adamın izni olmaksızın mâşiyesinin (koyun, keçi, inek, manda ve deve) sütünü sağmasın. Birinizin kilerine gidilip kapısı kınılarak zahiresinin çıkarılması onun hoşuna gider mi? (Bu da böyledir.) Çünkü onların (süt veren) hayvanlarının memeleri şüphesiz onlar için (kiler gibi) gıda maddelerini saklar. Bu itibarla, sakın herhangi biriniz, bir adamın izni olmaksızın mâşiyesinin (hayvanının) sütünü sağmasın.”²³⁸

Şah Veliyyullah bu rivayeti şöyle açıklar:

“Âlimlerin çoğunluğu sahibinin izni olmaksızın bir hayvanın sütünün sağılmasının caiz olmadığı görüşündedirler. Ancak bir şahıs aklıktan dolayı zaruret halinde ise ve sahibi de hayvanın yanında değilse, o şahıs hayvanın sütünü sağarak içer ve hayvanın sahibine içtiği

²³⁵ Manasını verdiğimiz rivayetin Arapça metni şöyledir:

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَخُلُوفٌ فِيمَ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى مِنْ رِيحِ الْمَسْكِ، يَنْزُكُ طَعَامُهُ وَشَرَابُهُ وَشَهْوَتُهُ مِنْ أَجْلِي، الصَّيَّامُ لِي، وَأَنَا أَجْزِي بِهِ، وَالْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا

İmam Malik, **el-Muvatta**, Câmiu’s-Sıyâm, 3.

²³⁶ Açık bir ifadeyle istiâre, bir şeyi diğer bir şeye benzetmek isterken açık bir şekilde benzetme yerine kapalı bir biçimde benzetme yapmaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Durmuş- İskender Pala, “İstiâre”, DİA, İstanbul 2001, XXIII/ 315-318.

²³⁷ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 442.

²³⁸ Manasını verdiğimiz rivayetin Arapça metni şöyledir:

لَا يَخْلِبَنَّ أَحَدٌ مَاشِيَةً بِغَيْرِ إِذْنِهِ أُجِبْتُ أَنْ تُؤْتَى مَشْرَبَتُهُ فَتُكْسَرَ بَابُ خَزَائِنِهِ فَيَنْتَقِلَ طَعَامُهُ، وَإِنَّمَا تَخْزُنُ لَهُمْ صُرُوعَ مَوَاشِيهِمْ أَطْعَمَاتِهِمْ، فَلَا يَخْلِبُ أَحَدٌ مَاشِيَةً لِمَرِيٍّ بِغَيْرِ إِذْنِهِ

İmam Malik, **el-Muvatta**, Ma Câe fi Emri’l-Ğanem, 3.

sütün kıymetini öder. Diğer yiyecekler de ve ağaç üzerinde bulunan meyvelerde de bu hüküm geçerlidir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.), malı muhafaza etme hususunda hayvanların memelerini, insanların eşyalarını muhafaza için koydukları kilerlere benzetmiştir.”²³⁹

1.2.5.7. Hadisin Farklı Açıklama ve Vecihlerine Yer Vermesi

Arap dilinde kullanılan bazı kelimeler birden fazla manaya gelebilmektedir. Şah Veliyyullah bazı rivayetlerde, bu şekildeki müşterek lafızların manalarını açıklamaya çalışır. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Yahya → Malik → Saîd b. Ebû Saîd → Ebû Şurah el-Ka’bi kanalıyla gelen ve Şah Veliyyullah’ın muhtasar olarak naklettiği bir rivayette Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah’a (c.c.) ve âhiret gününe imân eden kimse misafirine ikramda bulunsun. Onun caizesi bir gün ve bir gecedir. Ziyafet üç gündür. Bundan fazlası ise sadakadır. Artık misafire, ev sahibine sıkıntı ve ağırlık verecek kadar onun yanında eyleşip kalması helâl olmaz.”²⁴⁰

Şah Veliyyullah hadiste geçen ve genel itibariyle “hediye - ikram” manasında kullanılan “Câize” kelimesi hakkında iki açıklama olduğunu söyler. Şöyle ki:

“Birinci açıklama: Kişi, misafirine ilk gün elinden geleni yaparak âdetinde olmayan şekilde ikramda bulunur. İkinci ve üçüncü günler de âdeti üzere ne hazırladıysa onu ikram eder. Üçüncü günden sonra ise yaptığı ikram sadaka yerine geçmekte olup isterse ikramda bulunma konusunda serbesttir.

İkinci açıklama: Misafirin câizesi, sadece birgün ve bir gece olmak üzere ev sahibinin, misafirinin istediği şeyi kendisine ikram etmesidir.”²⁴¹

Örnek 2:

Yahya → Malik → Hişam b. Urve → Fatıma binti Münzir kanalıyla gelen bir rivayette Esmâ binti Ebûbekir’e (r.anha) sıtma hastalığına tutulmuş bir kadın getirildiğinde ona dua eder ve bir miktar su alıp onun yakasının içinden dökerdi ve: “Allah Resûlü (s.a.v.) bize sıtmaya tutulan kişiyi su ile soğutup rahatlatmamızı emrederdi.” derdi.

²³⁹ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 264. Şah Veliyyullah, buraya aldığımız örneklerin dışında şu iki yerde de edebî sanatları yer vermiştir: I/ 151; II/ 397.

²⁴⁰ Manasını verdiğimiz rivayetin Arapça metni şöyledir:

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ جَائِزَتَهُ قَالَ : وَمَا جَائِزَتُهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ ؟ قَالَ : يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ ، وَالضَّيْفَةُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ ، فَمَا كَانَ وَرَاءَ ذَلِكَ فَهُوَ صَدَقَةٌ عَلَيْهِ

İmam Malik, **el-Muvatta**, Câmiu mâ Câe fi’t-Taâm, 4.

²⁴¹ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 350.

Yahya → Malik → Hişam b. Urve → Babası Urve kanalıyla gelen bir rivayette Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Sıtma hastalığı, cehennemin galeyâna gelmesi gibi çok şiddetli bir hastalık olup su ile soğutarak hastayı rahatlatın.”²⁴²

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayetleri naklettikten sonra bu rivayetler hakkında iki açıklama olduğunu söyler. Şöyle ki:

“Birinci açıklama: Buradaki hitap, çoğunlukla gerçekleşen bir olay üzerine yapılan bir hitaptır. Çünkü Hicaz, çok sıcak bir belde olup sıtma hastalığı çok olan bir beldedir. Sıtma hastalığına yakalanan birisini soğuk su ile serinletmek fayda veren bir uygulamadır.

İkinci açıklama: Soğuk su ile serinletme uygulaması bir tıp kuralı değildir. Bilakis sıtma, iç yüzü Allah (c.c.) tarafından bilinen bir hastalıktır.”²⁴³

Örnek 3:

Malik → İbn Şihab → Ebu Seleme b. Abdurrahman → Ebu Hureyre kanalıyla gelen bir rivayette Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Namazın herhangi bir rekatına yetişen kimse, namaza yetişmiş olur.”²⁴⁴

Şah Veliyyullah bu rivayetin bir takım vecihlere ihtimali olduğunu söyleyerek bu vecihleri şöyle açıklar:

Birinci vecih: Bir kimse bir vakit namazının herhangi bir rekatına yetişse, bütün rekatlar eda menzilesinde sayılır ve o kimse namaza yetişmiş sayılır. Bu görüş İmam Şafii’nin en sahih görüşüdür. İmam Ebu Hanife ise, bu hükmün sadece ikinci namazında geçerli olduğu görüşündedir.

İkinci vecih: Şer’an özürlü olan bir kişi namazın bir rekatını kılmaya yetecek kadar namaz vaktine yetişebilirse, o kişinin o vaktin namazını kılması gerekir. Bu görüş İmam Ebu Hanife ile İmam Şafii’nin görüşüdür.

Üçüncü vecih: Cemaatle kılınan namazda, namazın bir rekatına yetişen kimse cemaate yetişmiş sayılır. Bu görüş İmam Şafii’nin görüşüdür. İmam Ebu Hanife’nin görüşüne göre ise, son teşehhüde yetişen kişi namaza yetişmiş sayılır.²⁴⁵

Müellifin bu açıklamalarından sonra, şerhleri karşılaştırma maksadıyla Celaleddin es-Suyûtî’nin bu hadise dair açıklamalarına bakalım.

“Âlimler, hadiste geçen “Namaza yetişmiş olur” ifadesinde farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler şunlardır:

²⁴² Manasını verdiğimiz rivayetlerin Arapça metinleri şöyledir:

أَنَّ أَسْمَاءَ بِنْتَ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: كَانَتْ إِذَا أَتَيْتُ بِالْمَرْأَةِ قَدْ حَمَتُ تَدْعُو لَهَا، أَخَذْتُ الْمَاءَ، فَصَبَّيْتُ بَيْنَهَا وَبَيْنَ جَنْبِهَا، قَالَتْ: «وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْمُرُنَا أَنْ نَبْرِدَهَا بِالْمَاءِ

الْحُمَّى مِنْ قَيْحِ جَهَنَّمَ فَأَبْرَدُوهَا بِالْمَاءِ

İmam Malik, **el-Muvatta**, el-Ğaslü bi’l-Mâi mine’l-Humma, 1-2.

²⁴³ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 377.

²⁴⁴ Manasını verdiğimiz rivayetin Arapça metni şöyledir:

İmam Malik, **el-Muvatta**, Men Edreke Rek’aten mine’s-Salâh, 1.

²⁴⁵ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 181.

مَنْ أَدْرَكَ رَكْعَةً مِنَ الصَّلَاةِ، فَقَدْ أَدْرَكَ الصَّلَاةَ

- Namazın vaktine yetişmiştir. Bu görüş sahipleri yukarıdaki rivayeti, bir önceki rivayette geçen “Sabah namazının rekatına yetişmiştir.” rivayetiyle beraber ele alıp böyle hüküm vermişlerdir. Halbuki her ikisi de ayrı rivayetlerdir.

- Cemaatle namazın faziletine erişmiş olur. Yukarıdaki rivayetten kast olunan namaz, cemaatle kılınan namazdır. Yani cemaat sevabı almış olur.

- Namazın faziletine erişmiş olur. Eğer namazın bir rekatına yetişmekle namaz tamam olsaydı, yetişilemeyen rekatların namazın sonunda tamamlanması gerekmezdi.

Bu hadisin hükmüne Cuma namazı da girmektedir. Eğer bir kimse imamla birlikte sadece bir rekata yetişmişse diğer rekatları namazın sonunda tamamlar. Eğer hiçbir rekata yetişemezse, sonradan dört rekat olarak kılar. Zühri’ye Cuma günü hutbeye yetişemeyip namaza yetişen kişinin durumu sorulduğunda yukarıdaki hadisi okumuştur.²⁴⁶

1.2.5.8. Bazı Rivayetlerdeki Hükümlere Karşı Deliller Sunması

Şah Veliyyullah *Muvatta*’da geçen bazı hüküm ve iddialara, aleyhinde olan şer’i bir delille veya âlimlerin görüşleriyle karşılık vererek o hükmü veya iddiayı çürütmekte ve reddetmektedir. Müellifin bu metodu fazlaca uyguladığını görürüz. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Yahya → Malik kanalıyla gelen bir rivayette Belağ yoluyla İmam Malik’e ulaştı ki; Abdullah bin Ömer’e bir kimsenin başka bir kimse yerine namaz kılıp oruç tutabilir mi? diye sorulduğunda o, “Hiç kimse bir başkası yerine ne namaz kılabilir, ne de oruç tutabilir!” cevabını verdi.²⁴⁷

Şah Veliyyullah hadiste geçen hüküm hakkında Hz. Aişe’den (r.anha) rivayet edilen “Üzerinde oruç borcu olarak ölenin orucunu velisi tutsun!”²⁴⁸ hadisini karşı bir delil olarak zikreder ve yukarıdaki rivayeti reddeder. Daha sonra bu konu hakkındaki mezhep görüşlerini şöyle serdedir:

“İmam Şâfiî’nin, ramazan ayından oruç kazası olan bir kimse hakkında kavli kadim (eski) ve kavli cedid (yeni) olmak üzere iki görüş belirttiğini görürüz.²⁴⁹ Kavli kadime göre velisi, ölenin üzerinde kaza olarak kalan orucu tutar. İmam Nevevi’de bu görüşü seçmiştir. Kavli cedide göre ise velisi, ölünün terikesinden her gün için birer müd²⁵⁰ buğday çıkarıp verir. el-

²⁴⁶ Celaleddin es-Suyûtî, **Tenviru’l-Havâlik**, Daru’l-Kütübül İlmiyye, Beyrut 1997, s. 28. Ayrıca bu eser hakkında daha önce işaret ettiğimiz gibi bir Yüksek Lisans Tezi çalışması yapılmıştır.

²⁴⁷ Manasını verdiğimiz rivayetin Arapça metni şöyledir:

هَلْ يَصُومُ أَحَدٌ عَنْ أَحَدٍ؟ أَوْ يُصَلِّي أَحَدٌ عَنْ أَحَدٍ؟ لَا يَصُومُ أَحَدٌ عَنْ أَحَدٍ، وَلَا يُصَلِّي أَحَدٌ عَنْ أَحَدٍ

İmam Malik, **el-Muvatta**, en-Nezru fi’s-Sıyâm, 4.

²⁴⁸ Buhari, **Savm**, 42.

²⁴⁹ Kavli kadim Şâfiî’nin Irak dönemine ait, kavli cedid ise Mısır’a gittikten sonraki görüşünü ifade eder. Şâfiî’nin çoğu zaman bir meselede, hatta kadim veya cedid grubu içinde bile birden fazla kavli bulunabilir ve bazan bunlar arasında tercih imkânı olmayabilir. Şâfiî’nin, hakkında hem kadim hem cedid kavli bulunan meselelerde cedid çerçevesindeki görüşü geçerli sayılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Aybakan, “**Şâfiî Mezhebi**”, DİA, İstanbul 2010, XXXVIII/ 242.

²⁵⁰ Müd: Eski bir hacim ölçüsüdür. Çoğunlukla hububat ve bakliyat gibi kuru besinlerin ölçümünde kullanılan ölçü de müd adı verilir. Bir müd, bir sâ’nin dörtte birine eşittir. Erdoğan, **age**, s. 412.

Mahalli'ye göre üzerinde oruç kazası olan ölünün yerine oruç tutulması da fakire yemek yedirilmesi de caizdir. Abdullah b. Ömer'in sözünün kavlı-i kadime göre tevili, hayatta olan iki kişinin birbiri namına oruç tutamayacağı ve namaz kılamayacağıdır. İmam Ebu Hanife'ye göre, üzerinde oruç borcu kalan ölünün namına fitır sadakası gibi her gün için fakirin yedirilmesi gerekir. Hz. Âişe'nin (r.anha) hadisinde geçen "Velisi onun orucunu tutsun" ifadesinin İmam Ebu Hanife'ye göre tevili, söz konusu ifadenin manası "Velisi onun yerine yedirsın" demek olup yedirme işi orucun yerine geçtiği için mecazen oruç olarak ifade edilmiştir.²⁵¹

Örnek 2:

Yahya b. Yahya demiştir ki: Ben İmam Malik'ten şunu işittim; "Hiçbir âlimin, fakihin ve kendilerine uyulan imamların cuma günü oruç tutmayı yasak ettiğini görmedim. Cuma günü oruç tutmak iyidir. Ben bazı âlimlerin tuttuğunu gördüm. Öyleki onlar o gün oruç tutmak için âdeta beklerlerdi."²⁵²

ed-Dihlevî bu rivayeti, ilk olarak *Buhari*'de geçen: "Sizden biriniz bir gün önce veya bir gün sonrasında tutmadan (sadece) cuma günü oruç tutmasın."²⁵³ hadisi ile reddeder. Ayrıca Şah Veliyyullah devamla, İmam Şafii'nin tek cuma günü tutulan orucun mekruh olduğu görüşünde olduğunu söyler. Son olarak *el-Alemgiriyye* adlı eserden "Tek başına cuma günü oruç tutmanın müstehab olduğu" görüşünü nakleder.²⁵⁴

Örnek 3:

Yahya b. Yahya demiştir ki:

"İmam Malik'ten şunu işittim: Unutarak veya sehven yemek- içmek suretiyle nafîle orucunu bozan kimseye kaza lâzım gelmez. Fakat nasıl olsa orucum bozuldu diye yemeye içmeye devam etmemeli, o gün akşama kadar orucu tamamlamalıdır. Nafîle oruç tutan kimsenin başına orucunu bozmaya mecbur edecek bir hal gelse, ona da kaza lâzım gelmez. Ancak bu durumdaki kimsenin asıl maksadı orucunu bozmak olmamalıdır. Orucunu bozuş sebebi başına gelen özür olmalıdır. Nafîle olarak kılınan namaz da böyledir. Şayet namazda elinde olmayan bir sebepten abdesti bozursa ve tekrar abdest almak imkânsız olsa o namazın kazası gerekmez."²⁵⁵

Şah Veliyyullah bu rivayeti zikrettikten sonra, *Müslim*'de geçen "Biriniz oruçlu iken unutarak bir şey yiyip içer, sonra da hatırlarsa orucunu bozmayıp tamamlasın. Çünkü ona

²⁵¹ Dihlevî, *el-Müsevva*, I/ 301.

²⁵² Manasını verdiğimiz rivayetin Arapça metni şöyledir:

لَمْ أَسْمَعْ أَحَدًا مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ وَالْفَقْهِ، وَمَنْ يُقْتَدَى بِهِ، يَنْهَى عَنْ صِيَامِ يَوْمِ الْجُمُعَةِ، وَصِيَامِهِ حَسَنٌ، وَقَدْ رَأَيْتُ بَعْضَ أَهْلِ الْعِلْمِ يَصُومُهُ وَأَرَاهُ كَانَ يَنْحَرُّهُ

İmam Malik, *el-Muvatta*, Câmiu's-Sıyâm, 7.

²⁵³ Buhari, *Savm*, 26.

²⁵⁴ Dihlevî, *el-Müsevva*, I/ 309.

²⁵⁵ Manasını verdiğimiz rivayetin Arapça metni şöyledir:

مَنْ أَكَلَ أَوْ شَرِبَ سَاهِيًا أَوْ نَاسِيًا فِي صِيَامِ تَطَوُّعٍ، فَلَيْسَ عَلَيْهِ قَضَاءٌ، وَلَيْتَمَ يَوْمَهُ الَّذِي أَكَلَ فِيهِ أَوْ شَرِبَ، وَهُوَ مُتَطَوِّعٌ وَلَا يُفْطِرُهُ، وَلَيْسَ عَلَى مَنْ أَصَابَهُ أَمْرٌ يَقْطَعُ صِيَامَهُ، وَهُوَ مُتَطَوِّعٌ قَضَاءٌ، إِذَا كَانَ إِنَّمَا أَفْطَرَ مِنْ غَيْرِ مُتَعَمِّدٍ لِلْفِطْرِ، وَلَا أَرَى عَلَيْهِ قَضَاءَ صَلَاةٍ نَافِلَةٍ، إِذَا هُوَ قَطَعَهَا مِنْ حَدَثٍ لَا يَسْتَطِيعُ حَبْسَهُ، مِمَّا يَحْتَاجُ فِيهِ إِلَى الْوُضوءِ

İmam Malik, *el-Muvatta*, Kazâu't-Tetavvu', 2.

Allah yedirmiş ve içirmiştir.”²⁵⁶ hadisini zikreder ve unutarak veya sehven yemek içmekle farz orucun bozulacağı rivayetini reddeder. Ayrıca âlimlerin, ister farz ister de nafil oruç tutan kişinin unutarak yiyip içmesinin orucunu bozmayacağı görüşünde olduğunu ancak İmam Malik’in, bu hükmün sadece nafil oruçlarda geçerli olduğunu söylediğini nakleder.²⁵⁷

1.2.5.9. Soru İhdas Ederek Cevabını Vermesi

Şah Veliyyullah’ın kullandığı metodlardan birisi de, bazı rivayetleri açıklarken soru sorup, cevabını bulmaya çalışmasıdır. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Yahya → Malik → Abdullah b. Ebubekir → Abbad b. Temim → Ebû Beşir el-Ensari kanalıyla gelen bir rivayette Ebû Beşir şöyle der: “Ben Allah Resûlü (s.a.v.) ile bir yolculuğunda beraberdim. Gördüğü her devenin boynunda halka, boncuk veya bunun gibi ne varsa koparması için bir elçi gönderdi.”

Yahya der ki: “Ben İmam Malik’ten, bunun sebebinin nazardan dolayı olduğunu işittim.”²⁵⁸

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayeti şöyle açıklar:

“İmam Malik halkaların kesilmesini, nazar değmesine bağlayarak bu uygulamayı tevil etmiştir. Araplar halkalara, boncuklara ve muskalara çok önem veriyorlar ve felaketlerden koruması için develere muska takıyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu uygulamayı yasaklayıp muskaların Allah’ın (c.c.) takdir ettiği bir şeyi engelleyemeyeceğini bildirmiştir. Burada açıklanması gereken hükümler vardır. Çünkü nazardan sığınmak, şeriatte meşru olan bir şeydir. Muska takmak da daha önce söylediğimiz gibi şeriatte doğru karşılanan bir uygulamadır. Eğer, “Nazardan korunmak ve okunmak, nazar değmeden önce değil değdikten sonradır. Yasaklanan şey ise, nazar değmeden önce muska takılmasıdır.” diye sorulursa şöyle cevap veririz: Bir böcek sokup da zehirlemeden önce o böcekten sığınıp korunmak dinimizde meşrûdur. Neticesi göz önüne alındığında göz değmesi ile böcek zehirlemesi aynıdır. Bize göre en doğru görüş, muskaların kesilmesi emri ile kastedilen mananın, içerisinde şirk barındıran muskaların kesilmesi olduğudur. Çünkü Cahiliye döneminde takılan muskalar şirk barındırmakta olup, Allah Resûlü (s.a.v.) bu muskaların koparılmasını emretmiştir. Yukarıdaki rivayetteki durum, daha önce de geçmiş olan okunmanın emredilip, nehyedilmesinde uyguladığımız cem yoludur.”²⁵⁹

²⁵⁶ Buhari, **Savm**, 63.

²⁵⁷ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 305. Şah Veliyyullah, buraya aldığımız örneklerin dışında şu yerlerde de karşı deliller sunmuştur: I/ 308; I/ 344; I/ 405.

²⁵⁸ Manasını verdiğimiz rivayetin Arapça metni şöyledir:

أَنَّهُ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ ، قَالَ : فَأَرْسَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَسُولًا ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ : " وَالنَّاسُ فِي مَبِيتِهِمْ لَا يَنْتَقِينَ فِي رَقَبَةٍ بَعِيرٍ قِلَادَةً مِنْ وَتَرٍ أَوْ قِلَادَةً إِلَّا قَطَعَتْ " قَالَ مَالِكٌ : أَرَى ذَلِكَ مِنَ الْعَيْنِ

İmam Malik, **el-Muvatta**, Ma Câe fi Nezi’l-Meâlîk, 1.

²⁵⁹ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 413.

Örnek 2:

Yahya → İmam Malik kanalıyla gelen ve İmam Malik'e belağ yoluyla ulaşan bir rivayette Saîd b. Müseyyeb şöyle der di: “Bir adam, hanımının nafakasını karşılamaya güç yetiremezse hanımıyla arası ayrılır.” İmam Malik ise “Ben beldemizdeki âlimlerden de bu şekilde işittim.” demiştir.²⁶⁰

Şah Veliyyullah bu rivayeti açıklarken ilk olarak soru ihdâs ederek cevabını mezhep âlimlerinin görüşlerine göre serdedir. Şöyle ki:

“Bir koca, hanımının nafakasını karşılayamadığı durumda hanımının boşanma (fesh) hakkı var mıdır? İmam Şafii'ye göre kadının hakkı vardır. İmam Ebu Hanife'ye göre ise kadının hakkı yoktur. Aynı ihtilaf ve görüşler erkeğin mehre güç yetirip, yetirememesi konusunda da vardır. Ancak İmam Şafii'ye göre, nafakaya güç yetirilememesi durumunda kadın bir kere razı olup, daha sonra razı olmazsa yine kadının boşanma hakkı vardır. Mehre güç yetirememe durumunda ise kadın bir kere razı olmuşsa, boşanma (fesh) hakkını düşürmüş olur.”²⁶¹

1.2.5.10. Hadisin Farklı Rivayetlerini Vermesi

Hadis şerh edebiyatında yaygın olarak kullanılan metotlardan birisi de hadisi farklı rivayet ile şerh etmektir. Bu işlemi yapan şarih, hadisin “şahid” veya “mütabi” ini zikreder. “Şâhid” ve “mütâbî” arama çalışmasına ise “i'tibar” adı verilir.

1.2.5.10.1. Hadisin Şâhidini Vermesi

Hadis terimi olarak “şâhid”, bir râvinin rivayet ettiği hadisin başka bir sahâbi tarafından da lafız ve mana olarak veya sadece mana olarak rivayet edilmiş olmasıdır.²⁶² Şah Veliyyullah, zaman zaman şerh edeceği rivayetin başında o rivayetin şahidini zikreder. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Yahya → Malik → Hişam b. Urve → Urve b. Zübeyr b. Avvam kanalıyla gelen bir rivayet şöyledir: Resûlullah (s.a.v), Zu'lhuleyfe'de iki rekat namaz kılar, sonra devesi kendisini kaldırarak doğrulttuğunda telbiye yapardı.²⁶³

²⁶⁰ Manasını verdiğimiz rivayetin Arapça metni şöyledir:

İmam Malik, **el-Muvatta**, Câmiu't-Talâk, 8.

²⁶¹ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 138.

²⁶² İbn Hacer el-Askalâni, **Nüzhetü'n-Nazar fi Tavzihi Nuhbeti'l-Fiker**, thk. Nureddin Itr, Matbaatü's-Sabah, Dimeşk 2000, s. 75.

²⁶³ Manasını verdiğimiz rivayetin Arapça metni şöyledir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ كَانَ يُصَلِّي فِي مَسْجِدِ ذِي الْحَلِيفَةِ رَكْعَتَيْنِ، فَإِذَا اسْتَوَتْ بِهِ رَأْسُهُ أَهْلًا
İmam Malik, **el-Muvatta**, el-Amelu fi'l-İhlâl, 2.

ed-Dihlevî bu rivayeti şerh ederken, “şâhid” bağlamında İbn Abbas’tan rivayet edilen “Resûlullah (s.a.v.) iki rekat namaz kıldıktan sonra hac niyetiyle telbiye yapardı”²⁶⁴ rivayetini zikretmiştir.²⁶⁵

Örnek 2:

Yahya → Malik → Ebû Zübeyr el-Mekki → Tavus el-Yemani → Abdullah b. Abbas’tan gelen rivayet şöyledir: Resûlullah (s.a.v.) sahabeye Kur’an-ı Kerimden bir sure öğretir gibi şu duayı öğretirdi: “Allah’ım, ben cehennem azabından sana sığınırım. Kabir azabından da sana sığınırım. Mesih Deccal fitnesinden de sana sığınırım. Hayat ve ölüm fitnesinden de sana sığınırım.”²⁶⁶

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayeti zikrettikten sonra, Ebû Davud’un Ebû Hureyre’den tahric ettiği şu rivayeti şahid olarak: “Sizden biriniz, son teşehhüdü tamamladığı zaman, dört şeyden Allah’a sığınsın.”²⁶⁷ rivayetini nakletmiş ve yukarıdaki rivayette geçen Peygamberimiz’in (s.a.v.) sığındığı dört şeyi zikretmiştir.²⁶⁸

1.2.5.10.2. Hadisin Mütabi’ini Vermesi

Hadis terimi olarak “mütabi”, “Bir râvinin rivayet ettiği hadisin, başka bir ravi tarafından lafız ve mana olarak ilk râvinin ya hocasından veya hocasının hocasından rivayet ettiği hadistir.”²⁶⁹ Şah Veliyyullah bazı rivayetleri açıklarken o rivayeti güçlendirme gayesi ile mütabiini zikretmektedir. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Yahya → Malik → İbn Şihab → Ebu Seleme b. Abdurrahman → Cabir b. Abdullah el-Ensari kanalıyla gelen bir rivayette Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Herhangi bir kişiye ve çocuklarına bir mal Umra olarak hibe edilirse,²⁷⁰ bu mal hibe edilen kişinin olur. Umra,

²⁶⁴ Ebu Davud, **Menasik**, 21.

²⁶⁵ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 325.

²⁶⁶ Manasını verdiğimiz rivayetin Arapça metni şöyledir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يُعَلِّمُهُمْ هَذَا الدُّعَاءَ كَمَا يُعَلِّمُهُمُ السُّورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ يَقُولُ : (قُولُوا : اللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ جَهَنَّمَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ)

İmam Malik, **el-Muvatta**, Ma Câe fi’ d-Dua, 8.

²⁶⁷ Ebu Davud, **Salat**, 180.

²⁶⁸ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 158.

²⁶⁹ Nureddin İtr, **Menhecü’n-Nakd fi Ulumi’l-Hadis**, Daru’l-Fikr, Dimeşk 2009, s. 418.

²⁷⁰ Fıkıh terimi olarak Umra: Bağışlayanın veya lehine bağışta bulunulan kişinin hayatıyla sınırlı olarak yapılan hibe türünü ifade eden fıkıh terimidir. Bu tür hibede bağışlayan hibeyi kendisinin veya bağışta bulunanın hayatta bulunacağı süre ile sınırlandırmayı amaçlamakta ve mevhub lehin ölmesi durumunda o malın kendisine veya vârislerine dönmelerini istemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hacı Mehmet Günay, **“Rukba”**, DİA, İstanbul 2008, XXXV/ 218-219.

hiç bir zaman hibe eden kişiye geri dönmez. Çünkü hibe edenin hibesi, miras hükümlerinin geçerli olduğu bir hibedir.”²⁷¹

Şah Veliyyullah yukarıdaki hadisi izah ederken ona mütabi olarak Buhari ve Müslim’in tahriş ettiği, Ebu Seleme → Cabir b. Abdullah kanalıyla gelen “Allah Resûlü (s.a.v.) umra(nın sahîhliği) ile ve umra’nın hibe edilen kimseye âid olacağına hükmetti.”²⁷² hadisini ve Cabir b. Abdullah kanalıyla gelen: “Rukba ve umra modeliyle mal vermeyiniz. Kime, rukba²⁷³ ve umra yoluyla bir şey verilirse o mal verilen kişinin varislerine aittir.”²⁷⁴ hadisini zikreder. Daha sonra ise mezhep görüşleriyle şöyle devam eder:

“İmam Şafii ve İmam Ebu Hanife bu hadisin hükmünü benimsemişlerdir. *Şerhu’s-Sünne* adlı eserde bu konu hakkında şu hükümler geçer: Bir kimse başka bir kimseye “Ben bu evi sana sen hayatta olduğun sürece umra olarak verdim.” dese ve bu söz söylenir söylenmez o ev hibe yapılan kişinin eline geçerse artık o mal hibe edilen kimsenin olur ve onda tasarruf hakkına sahip olur. Ayrıca hibe edilen şahıs ölse, kendisine “Bu ev hem sana, hem senin geride bıraktığın kişilere ve hem de mirasçılara aittir.” diye söylense de söylenmese de, o evde o kişiye mirasçı olunur. İmam Şafii ve İmam Ebu Hanife’nin görüşü de budur. İmam Malik’e göre ise, hibe edilen şahsa “Bu senin geride bıraktıklarına aittir.” diye söylenmezse söz konusu olan mal ilk sahibine geri döner.”²⁷⁵

1.2.6. Fıkḥî Hükümleri İşleme Metodu

Araştırmamızın kaynağı *el-Müsevva*’nın asıl metni olan *el-Muvatta*’nın müellifi İmam Malik, muhaddis olmanın yanı sıra aynı zamanda fakih bir alimdir. *el-Muvatta*’yı fıkḥî konulara göre telif etmiş, bazı hadislerin hemen akabinde “Bize göre hüküm şöyledir” diyerek o hadislere ait bir takım fıkḥî hükümleri serdetmiştir. Bu bağlamda *el-Muvatta*’ya, Maliki mezhebinin hadis ve fıkḥ kaynağı diyebiliriz. İmam Malik’in *el-Muvatta*’sını şerh eden âlimler bu fıkḥî hükümleri daha da genişleterek diğer mezheplerin görüşlerini de zikretmişlerdir. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî de *el-Muvatta*’yı şerh ederken belirli bir metodu takip ederek fıkḥî konuları işlemiştir. Bu metod, başlıklar halinde ve örneklerle incelemeye tabi tutulacaktır.

1.2.6.1. Mezheplerin Görüş ve Delillerine Yer Vermesi

Şah Veliyyullah, naklettiği rivayetlerin altında bazı mezheplerin görüşüne yer vermektedir. ed-Dihlevî, bu metodu mukaddimede “Her babın altında genellikle günümüzde en büyük

²⁷¹ İmam Malik, *el-Muvatta*, el-Kazâu fi’l-Umra, 1.

²⁷² Buhari, *Hibe*, 31; Müslim, *Hibât*, 4.

²⁷³ Fıkḥ terimi olarak Rukba: Bir kimsenin, bağışta bulunulan tarafın (mevhûb leh) daha önce ölmesi halinde bağış konusu malın kendisine dönmesi şartıyla hibede bulunmasını ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. Günay, “*agmd*”, XXXV/ 218-219.

²⁷⁴ Nesai, *Umra*, 2.

²⁷⁵ Dihlevî, *el-Müsevva*, II/ 68.

mezhepler olan Hanefi ve Şafii mezheplerinin görüşlerine yer verdim.” şeklinde ifade eder.²⁷⁶

Mukaddimede ifade etmemiş olsa da müellifin bu iki mezhebin dışındaki mezheplere de kısmen yer verdiğini görmekteyiz. Ayrıca müellifin bazı yerlerde, görüşlerine ağırlıklı yer verdiği mezhepler olan Hanefi ve Şafii mezheplerinin dayanak olarak kullandıkları delillerine de yer verdiğini görmekteyiz. Söz konusu görüşler ve deliller misallerle incelemeye tabi tutulacaktır.

1.2.6.1.1. Mezheplerin Görüşlerine Yer Vermesi

Örnek 1:

Yahya → Malik → İbn Şihab → Enes b. Malik kanalıyla gelen bir rivayet şöyledir: Mekke’nin fethedildiği sene Mekke’ye girdiğinde Hz. Peygamber’in (s.a.v) başında miğfer vardı. Miğferi çıkarınca bir adam kendisine gelerek: “Ya Resûlallah! İbn Hatal, Kabe’nin perdeleri arasına sığınmış!” deyince Peygamberimiz (s.a.v.): “Onu öldürün!” buyurdu. İmam Malik der ki: O gün Resûlullah ihramlı değildi.²⁷⁷

Benzer bir rivayet, Yahya → Malik → Nafi’ kanalıyla şöyle gelmiştir: Abdullah b. Ömer Mekke’den yola çıktı. Kudeyd’e gelince kendisine Medine’den bir haber geldi. Bunun üzerine hemen ihramsız olarak Mekke’ye döndü. İbn Şihab’tan buna benzer bir rivayet gelmiştir.²⁷⁸

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayetleri açıklarken, mezheplerin bu rivayetlerden çıkardıkları fıkhi hükümlere temas etmektedir. Şöyle ki:

“İmam Şafii’ye göre bir kimse Hac edası niyetiyle mikat mahalline ulaşırsa, mikat mahallini ihramsız geçmesi uygun değildir. Hac edası niyetinin dışında bir niyetle mikat mahalline ulaşırsa ihramsız geçebilir. İmam Ebu Hanife’ye göre ise, Mikat mahallerini geçip de Mekke’ye girmek isteyen bir kimsenin, Hac veya Umre sebebiyle ihrama girmesi gerekmektedir. Peygamberimiz’in (s.a.v.) o esnada ihramsız girmesi bir zaruret sebebiyledir. Bundan dolayı da Peygamberimiz (s.a.v.) Umre yapmıştır. Ayrıca ed-Dihlevî diğer rivayette geçen “Kudeyd” kelimesinin mikat mahalleri ile Mekke arasında bir yer ismi olduğunu açıklamaktadır.²⁷⁹

²⁷⁶ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 63.

²⁷⁷ İmam Malik, **el-Muvatta**, Câmiu’l-Hac, 6.

²⁷⁸ İmam Malik, **el-Muvatta**, Câmiu’l-Hac, 7.

²⁷⁹ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 406.

Örnek 2:

Yahya → Malik → Eyüp b. Ebi Temime es-Sehteyani → Muhammed b. Sirin → Ebû Hureyre kanalıyla gelen bir rivayet şöyledir: “Resûlullah (s.a.v.) ikinci namazını kılarken ikinci rekâtta selâm verdi. Bunun üzerine Zü’lyedeyn kalktı: “Ya Resûlallah! Namaz mı kısaldı, yoksa unuttun da mı iki rekâtta selâm verdin?” deyince, Resûlullah “Bunların hiç biri olmadı” buyurdu. Zü’lyedeyn bu sefer; “Ya Resûlallah! Mutlaka biri olmuştur” deyince Resûlullah (s.a.v.) cemaate dönerek: “Zülyedeyn doğru mu söyledi?” dedi. Ashab-ı Kiram; “Evet” deyince Resûlullah (s.a.v.) yerine dönüp kalan iki rekâtı kıldırды, sonra selâm verdi, tekbir aldı ve her zamanki secdesi gibi veya ondan daha uzun secde yapıp başını kaldırdı, tekrar tekbir aldı ve normal secdesi gibi veya ondan daha uzunca bir secde daha yaptı, sonra başını kaldırdı ve tekbir aldı.”²⁸⁰

Örnek 3:

Yahya → Malik → İbn Şihab → Ebubekir b. Süleyman b. Ebî Hasme kanalıyla gelen bu rivayette, Resûlullah (s.a.v.) gündüz namazlarından öğle yahut ikinci namazında ikinci rekâtta selâm verince, Zü’şşimâleyn: “Ya Resûlallah! Namaz mı kısaldı, yoksa unuttun mu?” dedi. Resûlullah, “Ne namaz kısaldı, ne de unuttum” deyince Zü’şşimâleyn: “Mutlaka bunun biri oldu, ya Resûlallah” dedi. Bunun üzerine Resûlullah cemaate dönerek, “Zü’şşimâleyn doğru mu söylüyor?” dedi. Onlar da: “Evet, Ya Resûlallah!” deyince Resûlullah (s.a.v.) kalan rekâtları tamamlayıp, (sehv secdesi yaptıktan) sonra selâm verdi.²⁸¹

Şah Veliyyullah bu rivayetlerden çıkan mezhep görüşlerini şöyle izah eder:

“Hanefi ve Şafii mezheplerine göre, bir kimse yanlışlıkla ikinci rekatta selam verse namazını tamamlar ve sehv secdesi yapar. Hanefi mezhebine göre bu hüküm, dördüncü rekât zannederek selam vermiş olan kişi içindir. Şayet Cuma namazı kıldığını veya yolcu olduğunu zannederek selam vermiş olsa namazına yeniden döner. Ayrıca mezhepler sehv secdesinin yeri konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaflar şöyledir: İmam Şafii’ye göre, daima son teşehhüd ile selam arasındır. İmam Ebu Hanife’ye göre, daima selamdan sonradır. İmam Malik’e göre, eğer yapılan bir eksiklikten dolayı yanlış olmuştur selamdan önce, yapılan fazlalıktan dolayı olmuşsa selamdan sonra yapılır. İmam Ahmed bin Hanbel’e göre ise, sehv secdesi hakkında gelen rivayetlerin hepsi, geldiği yerde kullanılır. Yani kişi birinci teşehhüdü terk etmişse selamdan önce secde yapar. Şayet öğle namazını beş rekât kılmuşsa veya ikinci rekâtında selam vermişse selamdan sonra secde yapar.”²⁸²

²⁸⁰ İmam Malik, **el-Muvatta**, Ma Yefa’lu men Selleme Sâhiyen, 1.

²⁸¹ İmam Malik, **el-Muvatta**, Ma Yefa’lu men Selleme Sâhiyen, 2.

²⁸² Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 162.

Müellifin bu konudaki izahlarından sonra, *Muvatta*'nın iki şerhini birbiriyle karşılaştırma maksadıyla İbn Abdilberr'in "*et-Temhîd*" adlı eserinden bu rivayetle ilgili yaptığı açıklamaların bir kısmı aktarılacaktır.

"Söz konusu hadiste, hem fıkhi açıdan hem de ilmi açıdan bir takım açıklamalar vardır. Açıklamalardan birisi, ister peygamber olsun isterse olmasın her insanda unutmama özelliği bulunmaktadır. Diğer açıklama ise, kesin olarak inanılan birşeyin, hakkında şüpheyi giderecek kesin bir bilgi gelene kadar şüpheden dolayı terk edilmesi gerekmez. Görmez misin ki Zü'lyedeyn'in, rivayette geçtiği üzere kılmış oldukları yatsı namazının farzının dört rekat olduğuna dair şüphesi yoktur. Allah Resûlü'nün (s.a.v.) namazını eksik eda etmesi, "ya kendisine gelen bir vahyin neticesi ya da yaptığı hatanın neticesidir." düşüncesi mümkün oluyor. Dolayısıyla şüpheyi giderip, onu kesin bilgiye dönüştürmek için soru sormak gerekli oluyor. Bu olaydaki şüphe, doğru sözlü bir kişinin haberiyle birlikte kesin bilgiye dönmüş oluyor. Ayrıca bu hadisten şu hüküm çıkmaktadır: Bir kimse namaz kılarken yanlışlıkla selam verse, bu selam o kişinin namazına zarar vermez. O kimse selam verdikten sonra namazına devam ederek, namazının sonunda sehiv secdesi yapar."²⁸³

Örnek 4:

Yahya → Malik → İbn Şihab → Haram b. Saîd b. Muhayyisa'dan gelen bir rivayet şöyledir: "Bera b. Azîb'in devesi bir adamın bahçesine girdi ve ona zarar verdi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle hükmetti: "Bahçe sahipleri gündüz vakti bahçelerini koruyacaklardır. Geceleri hayvanların zarar verdikleri şeyler hayvan sahipleri tarafından ödenecektir."²⁸⁴

Şah Veliyyullah bu rivayetle ilgili mezheplerin görüşlerini şöyle açıklar:

"İmam Şafii'ye göre, hayvanın sahibi yanında yok ise ve gündüz vaktinde bir başkasının malını telef etse, o hayvanın sahibinin telefi karşılaması gerekmez. Çünkü örfe göre, bahçe sahipleri gündüz vaktinde bahçelerini korurlar. Hayvanların sahipleri ise hayvanlarını gündüz vakti dışarıya salar, gece vakti ahırlarına geri getirirler. Bu örfe riayet etmeyen kişi koruma örfünden telef etme sınırına çıkmış olur. Ancak hayvanın sahibi yanında ise ister ona binsin, ister onu sürsün, ister de yanlarında dursun hayvan da ister eliyle, ister ayağıyla, ister de ağzıyla telef etmiş olsun sahibi o telef ettiği şeyi ödemekle yükümlüdür." İmam Ebu Hanife ise şöyle demiştir: "Efendimiz'in (s.a.v.), "Hayvanın telef ettiği şey hederdir" hadisinden dolayı ister gece ister de gündüz olsun sahibi yanında yok ise, sahibinin hayvanın telef ettiği şeyi ödemesi gerekmez. Sahibi yanında ise ve hayvanı sürüyorsa her halükarda telefi karşılaması gerekir. Eğer ona binmiş ise hayvanın eliyle ve ağzıyla telef ettiği şeyi karşılar. Ancak ayağı ile telef ettiğini karşılamaz."²⁸⁵

Örnek 5:

Yahya → Malik → İbn Şihab → Sehl b. Sa'd es-Saidi kanalıyla gelen bir rivayette Sehl bin Sa'd anlatıyor:

"Uveymir el-Aclanî, Asım b. Adiyy el-Ensârî'ye gelip şöyle dedi: "Ne dersin, bir adam karısını başka bir erkekle bulursa onu (adamı) öldürür mü? Siz onu öldürür müsünüz? Yahut nasıl

²⁸³ İbn Abdilberr, *age*, I/ 288-289.

²⁸⁴ İmam Malik, *el-Muvatta*, el-Kadâu fi'l-Harîse, 1.

²⁸⁵ Dihlevî, *el-Müsevva*, II/ 262.

yapar acaba? Bunu Allah Resûlü'ne (s.a.v.) bir sorsanız?" Âsım gitti ve ona sordu. Allah Resûlü (s.a.v.) hoş karşılamadı, üstelik bu tür sorulardan dolayı onu ayıpladı. Allah Resûlü'nden (s.a.v.) duydukları Âsım'ın ağırına gitti ve doğru Uveymir'in yanına gitti. Uveymir: "Allah Resûlü (s.a.v.) ne cevap verdi?" diye sorunca: "Bana hayırla gelmedin. Çünkü bu soruları Hz. Peygamber (s.a.v.) hoş karşılamadı." dedi. Bunun üzerine "Vallahi ben ona gidip mutlaka bu soruyu soracağım" dedi ve gitti. İnsanların ortasında soruyu yöneltti: "Ey Allah'ın Resûlü! Bir adam karısının yanında bir adam bulursa, onu öldürür mü? Siz onu öldürür müsünüz, yoksa ne yapmalıdır?" Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Senin ve eşinin hakkında âyet inmiştir. Haydi git eşini getir!" Sehl dedi ki: "Ben Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında insanlarla beraber duruyorken o ikisi (karı-koca) lânetleştiler (mülâane yaptılar). Lânetleşmeyi bitirdiklerinde, Uveymir: "Ey Allah'ın Resûlü! Eğer ben onu (evimde) tutarsam yalan söylemiş ve iftira etmiş olurum." dedi ve Allah Resûlü (s.a.v.) ona bunu emretmeden, kadını üç talâkla boşadı. İbn Şihâb ez-Zührî dedi ki: "İşte bu boşanma, karşılıklı lânetleşenlerin sünneti (âdeti) oldu."²⁸⁶

Şah Veliyyullah yukarıdaki hadisi liân²⁸⁷ babında zikretmiş ve babın başına şu ayeti kerimleri eklemiştir: "Eşlerine zina isnat edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair, Allah adına dört defa yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defada da; eğer yalancılardan ise, Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını ifade etmesiyle yerine gelir. Kocasının yalancılardan olduğuna dair Allah'ı dört defa şahit getirmesi (Allah adına yemin etmesi), beşinci defada da eğer kocası doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi, kadından cezayı kaldırır."²⁸⁸

Şah Veliyyullah yukarıdaki hadisin açıklamasını yaparken, hadisten çıkarılan hükümleri şöyle ifade eder:

- a. Şafi mezhebine göre, ister yabancı ister kendi hanımı olsun bir kimse evli bir kişiye zina iftirası atsa o kimseye had cezası vurulması gerekir.²⁸⁹ Ancak o kimsenin yabancidan dolayı gereken haddenden kurtulması ya zina iddiası atılanın ikrar etmesiyle, ya zina yapıldığına dair dört şahit getirmekle veya liân ile mümkündür.²⁹⁰ Kocanın liânı ile alakalı beş hüküm vardır ki bunlar: Kocadan hadd-i kazfin²⁹¹ kalkması, koca kadının zina yaptığına delil getirirse kadına zina haddinin vacip olması, boşamanın gerçekleşmesi, ebedi haramlılık ve nesebin reddidir. Koca delil getirirse, sadece kendisinden hadd-i kazfin düşmesi ve kadına zina haddinin vacipliği mümkün olur. Kocanın liân yapmasından sonra

²⁸⁶ İmam Malik, **el-Muvatta**, Liân, 1.

²⁸⁷ Fıkıh terimi olarak Liân: Müslüman, hür, âkil, bâliğ ve hadd-i kazif cezası almamış karı koca arasında cereyan eden ve kocanın karısına yaptığı zina iddiası sonucunda yapılan beş defa yapılan bir yeminleşmedir. Beşinci yemin lanet okuma ile yapıldığından Lian adı verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Es'ad Muhammed Sa'id Sağırıcı, **el-Fikhul-Hanefiyye ve Edilletuhu**, Daru'l-Kelime't-Tayyib, Dimeşk 2000, II/ 230-240.

²⁸⁸ Nur 24/ 6-9.

²⁸⁹ Had: Bizzat Şari' tarafından belirlenmiş miktarı belli cezalardır. Bunlar, suçu işleyen için ukubet, diğer insanlar için de caydırıcı bir mahiyet arzeder. Erdoğan, **age**, s. 166.

²⁹⁰ Şafi mezhebinin kaynak fıkıh kitaplarına baktığımızda, yabancı bir kadınla lian caiz görülmemektedir. Kanaatimize göre burada geçmekte olan lian kaydıyla şu kastedilmektedir: Bir kişinin yabancı bir kadına zina iddiasında bulunması ve sonrasında o kadının kocası tarafından da aynı iddianın ortaya atılması sonucunda kadının kocasıyla yaptığı liandır.

²⁹¹ Hadd-i Kazif, Müslüman, hür ve iffetli olan bir kimseye namus ve şerefine dil uzatma ve küfür kasdıyla zina isnad eden mükellef bir şahıs hakkında uygulanacak cezadır ki hürler hakkında seksen, köleler hakkında kırk sopa olarak belirlenmiştir. Erdoğan, **age**, s. 167

kadın kendisinden zina haddinin düşmesini isterse lanetleşir. Kadının liânı ile sadece kendisinden zina haddi düşer. Erkek delil getirirse lian yapmakla had düşmez. Liân ile gerçekleşen ayrılık fesh olup kadın iddet ve barınma nafakasına hak kazanamaz.²⁹² Liân yapmaya ehil kişi, yemine ehil olan kişidir.

b. İmam Ebu Hanife'ye göre, hanımına zina iddiasında bulunan bir kişiye had değil liân gerekir. Kadın ise kocanın yaptığı liân sebebiyle hadden kurtulur. Eğer koca kendini yalanlarsa yeni bir akdin haramlılığı ve liân, kendisine veya kadına had uygulama derecesine yükselir. Liân sebebiyle gerçekleşen ayrılık talak-ı bayindir.²⁹³ Liân yapmaya ehil olan kişi, şahitlik yapmaya ehil olan kişidir.

c. Nur suresi 6. ayette geçen “Kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği” ifadesi, liân'ın zina iddiasında bulunan kişinin doğru söylediğine aynı şahit getirdiğinde olduğu gibi delil sayılır. İmam Şafî'nin görüşü budur. İmam Ebu Hanife'ye göre liân, şahitlik derecesinde olmayıp had derecesindedir.

d. Nur Suresi 8. ayette geçen “Kadından azabı kaldırır.” ifadesinde geçen azaptan maksat, had cezasıdır. Ayrıca bu ifade, liândan kaçındığı taktirde kadına had cezasının uygulanmasının gerekli olduğuna delildir. İmam Şafii bu görüştedir. İmam Ebu Hanife'ye göre, bu durumda had gerekmez.

e. Yukarıdaki hadisin ravilerinden olan Sehl'in, “Üç talakla boşadı.” şeklindeki kaydı, üç talakın bir arada kullanılmasının bid'i talak olmadığına delildir.²⁹⁴ Her ne kadar söz konusu olayda liânla ayrılık gerçekleştiğinden üç talak gerçekleşmemiş olsa da, eğer bidat olsaydı Peygamberimiz (s.a.v.) onu hoş görmezdi. İmam Şafii bu görüştedir. İmam Ebu Hanife'ye göre ise, aynı anda üç talakla boşama bid'i talaktır.

f. Bize göre yukarıdaki çıkarımda dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır. Çünkü kadın, talaktan dolayı değil de liândan dolayı erkeğe haram olmuştur. Ayrıca erkeğin boşama lafzını söylemesi de bir anlam ifade etmez. Binaenaleyh Peygamberimiz (s.a.v.), erkeğin boşama sözü bir anlam ifade etmediğinden ve boşama sayılmadığından, onun üç talakı toplamasını reddetmemiştir.

g. Hadisin sonunda geçen İbn Şihab'ın “İşte bu boşama, karşılıklı lanetleşenlerin âdeti oldu.” kaydı, liân yapıldıktan sonra kadının, kocanın nikahında bulunmasının yasaklığına işaretidir. İlim ehli bu görüştedir.²⁹⁵

1.2.6.1.2. Mezheplerin Delillerine Yer Vermesi

Şah Veliyyullah bazı rivayetleri izah ederken mezhep görüşlerinin yanısıra, onların gerekçe olarak sunduğu delillerini de zikreder. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Yahya → Malik → Abdullah b. Ebubekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm → Urve b. Zübeyr kanalıyla gelen bir rivayette Urve şöyle anlatıyor: “Mervan b. el-Hakem'in yanına girdim. Onunla abdesti bozan şeyleri konuştuk. Bu arada Mervan: “Cinsel organına

²⁹² Fesh: Evlenme akdi sırasında mevcut olan veya sonradan meydana gelen bir eksiklik veya bozukluk nedeniyle evlilik akdini bozmaktır. Hamdi Döndüren, **Delilleriyle Aile İlmihali**, Erkam Yayınları, İstanbul 2015, s. 342.

²⁹³ Kesin boşama anlamına gelen Talak-ı Bayin: “Boşama sırasında evliliği sona erdiren ve yeni nikah akdi olmadan evliliğin devam etmesine imkan vermeyen boşamadır.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Vehbe ez-Zuhayli, **el-Fikhu'l-İslamiyye ve Edilletuhu**, Daru'l-Fikr, Dimeşk 2004, IX/ 6955-6966.

²⁹⁴ Bid'i Talak: Bir kocanın karısını bir lafızla üç defa, temizlik döneminin üç defa birden ve hayızlı iken cinsel ilişkiden sonra boşamasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zuhayli, **age**, IX/ 6949-6954.

²⁹⁵ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 145.

dokunanın abdesti bozulur.” deyince: “Bunu bilmiyorum.” dedim. Mervan: “Bunu bana Safvan’ın kızı Büsre söyledi. O da, Resûlullah’ı (s.a.v.): “Herhangi biriniz cinsel organına dokunursa abdest alsın!” buyururken duymuş dedi.

Yahya → Malik → İsmail b. Muhammed b. Sa’d b. Ebî Vakkas → Mus’ab b. Sa’d b. Ebî Vakkas kanalıyla gelen bir rivayette Mus’ab şöyle anlatıyor: Babam Sa’d’a mushafi tutuyordum. Bir ara kaşındım. Bunu gören Sa’d: “Yoksa cinsel uzvuna mı dokundun?” dedi. Ben de: “Evet” dedim. Bunun üzerine Sa’d: “Kalk abdest al!” dedi. Ben de kalktım abdest alıp geldim.

Yahya → Malik → Nafi’ kanalıyla gelen bir rivayette Abdullah b. Ömer, “Sizden biri cinsel uzvuna dokunduğunda abdest alması (abdestini yenilemesi) vacip olur.” demiştir.

Yahya → Malik → Hişam b. Urve → Urve kanalıyla gelen bir rivayette Urve “Kim cinsel uzvuna dokunursa, abdest alması vacip olur.” demiştir.²⁹⁶

Şah Veliyyullah rivayetleri naklettikten sonra mezheplerin bu rivayetlerden çıkardığı hükümleri delilleri ile şöyle izah eder:

“İmam Şafii’ye göre avuç içi ve parmakların iç kısmıyla dokunmak şartıyla cinsi uzva dokunmaktan dolayı abdest almak vacip olur. İmam Ebu Hanife’ye göre ise, cinsi uzva dokunmak abdesti bozmaz. Delili: Talk b. Ali’den rivayet edilen: “Resûlullah’ın (s.a.v.) yanına geldik. (Biz huzurlarında iken) bir adam geldi. Sanki o bir bedevi idi. “Ey Allah’ın Resûlü! Kişi abdest aldıktan sonra zekerine değerse ne gerekir? (abdesti bozulur mu, bozulmaz mı?)” diye sordu. Resûlullah (s.a.v.) şu cevabı verdi: “O, kendisinden bir parça değil midir?”²⁹⁷ hadisidir.”²⁹⁸

Örnek 2:

Yahya → Malik → İbn Şihâb → Salim b. Abdullah → Abdullah b. Ömer kanalıyla gelen bir rivayette Abdullah şöyle demiştir: “Erkeğin hanımını öpmesi ve eliyle ona dokunması (mulânese) den sayılır. Bu yüzden kim hanımını öper, yahut eliyle ona dokunursa abdest alması gerekir.”

Yahya → Malik Belağ yoluyla → Abdullah b. Mes’ud kanalıyla gelen bir rivayette Abdullah, “Erkeğin karısını öpmesi abdesti bozar.” derdi.

²⁹⁶ İmam Malik, **el-Muvatta**, el-Vudûu min Messi’l-Ferc, 1-6.

²⁹⁷ Ebu Davud, **Taharet**, 70.

²⁹⁸ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 73.

Yahya → Malik → İbn Şihâb kanalıyla gelen bir rivayette İbn Şihâb şöyle derdi: “Erkeğin karısını öpmesi abdesti bozar.”²⁹⁹

Şah Veliyyullah yukarıda ki rivayetleri zikrettikten sonra da mezheplerin görüşlerini delileriyle şöyle izah eder:

“İmam Şafii’ye göre, bir adamın bir kadına dokunmasıyla hem kendisinin ve hem de kadının abdesti bozulur. İmam Ebu Hanife’ye göre ise, kadına dokunmakla abdest bozulmaz. İmam Ebu Hanife; Hz. Aişe’den (r.anha) rivayet edilen “Allah Resûlü (s.a.v.) kendisini öptüğü ve abdest almadığı”³⁰⁰ rivayetini ve Abdullah b. Ömer hadisindeki dokunmaktan (mülame) maksadın cima olduğunu delil olarak sunmuştur.”³⁰¹

Örnek 3:

Yahya b. Yahya demiştir ki: İmam Malik’e farz namazda dua yapılmasının hükmü sorulduğunda o, “Bir sakınca yoktur.” cevabını vermiştir.³⁰²

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayeti naklettikten sonra mezheplerin görüş ve deliline şöyle yer verir:

“İmam Şafii namaza başlama duası hakkında, Hz. Ali’nin (r.a.) Peygamberimiz’in (s.a.v.) (إِنِّي (وَجَّهْتُ وَجْهِيَ) duasını okuduğuna dair rivayetini delil olarak almıştır.³⁰³ İmam Ebu Hanife ise bu konuda Hz. Aişe’nin (r.anha), Peygamberimiz’in (s.a.v.) (سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ) duasını okuduğuna dair rivayetini delil olarak almıştır.³⁰⁴

Şah Veliyyullah mezheplerin delillerini aktardıktan sonra şöyle devam eder:

“Bize göre namaza başlama duası bağlayıcı bir sünnet değildir. Beğavî ve onun dışındaki bazı âlimler şunu vurgulamışlardır: Gerek namaza başlarken gerek rukû ve secde tesbihleri ve gerekse teşehhüdün sonundaki dualar olsun bütün bunlar imamlar arasında mübah sayılan çekişmelerdendir. Mezhep imamlarından her biri kendilerine en sahih gelen rivayetleri zikretmişler ve hiçbirisi de diğer imamın zikrettiği rivayeti inkar etmemiştir.”³⁰⁵

1.2.6.2. Hanefi Mezhebinden İmam Muhammed’in Görüşlerine Yer Vermesi

Şah Veliyyullah, Hanefi mezhebinin mezhep imamı olan İmam Ebu Hanife’nin yanı sıra bu mezhebin önemli âlimlerinden olan ve İmamı Muhammed ismiyle meşhur olan Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’nin (ö. 189/ 805) görüşlerine ayrıca yer vermektedir. eş-Şeybani, hadis alanında İmam Malik’ten, fıkıh alanında ise başta İmam Ebu Hanife olmak üzere bir çok seçkin hocadan ders almış ve bir çok eser telif etmiştir. Bu eserler Hanefi

²⁹⁹ İmam Malik, **el-Muvatta**, el-Vudûu min Kubleti’r-Racûl, 1-3.

³⁰⁰ Ebu Davud, **Taharet**, 68-69.

³⁰¹ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 73.

³⁰² İmam Malik, **el-Muvatta**, el-Amelu fi’-d-Dua, 3.

³⁰³ Ebu Davud, **Salat**, 118-119.

³⁰⁴ Ebu Davud, **Salat**, 120.

³⁰⁵ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 143.

mezhebinin ana omurgasını oluşturmuştur. Onun telif ettiği eserler arasında İmam Malik'ten rivayet ettiği hadisleri topladığı eser olan *Muvatta*'nında yer alması, onun fıkıhçı kimliğinin yanında hadisçi kimliğini de ortaya koymaktadır. Kanaatimizce Şah Veliyyullah'ın İmam Muhammed'in görüşlerine ayrıca yer vermesi, onun hem fıkıh ve hadis ilminde nasibinin olmasından ve hemde *Muvatta*'yı toplayan bir fakih olmasındandır. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Yahya → Malik → Zeyd b. Eslem → Saîd b. Müseyyeb kanalıyla gelen bir rivayette, Resûlullah'ın (s.a.v.) hayvanları et karşılığı satmayı yasakladığı rivayet olundu.

Yahya → Malik → Davud b. Husayn → Saîd b. Müseyyeb kanalıyla gelen bir rivayette Saîd b. Müseyyeb der ki: “Hayvanları et karşılığı, yahut iki koyunu bir koyun karşılığı satmak cahiliye halkının oynadığı kumarlardan biridir.”

Yahya → Malik → Ebu Zinad → Saîd b. Müseyyeb kanalıyla gelen bir rivayette Said b. Müseyyeb “Hayvanların et karşılığı satılması yasaklanmıştır.” derdi. Ebu Zinad diyor ki: Saîd b. Müseyyeb'e sordum: “Bir kimsenin on koyuna yaşlı bir dişi deve alması hakkında ne dersin?” dedim. O da, “Eğer onu kesmek için almış ise caiz değildir.” dedi. Ebû Zinad şöyle anlatıyor: “Yetişip görüştüğüm kimselerin hepsi de hayvanların et karşılığı satılmasını yasaklıyorlardı. Bu husus, Ebân b. Osman ve Hişam b. İsmail zamanlarında valilerin emirnamelerine yazılıyor, onlar da bunu yasaklıyorlardı.”³⁰⁶

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayetleri zikrettikten sonra ilk olarak İmam Şafii'nin de rivayette geçen hükmü benimsediğini söyler ve sözlerine şöyle devam eder:

“*el-Minhâc* adlı eserde³⁰⁷ şöyle geçer: İster aynı cinsten olsun ister olmasın veya ister yenilebilen ister de yenilemeyen bir şey olsun hayvanın et karşılığı satılması haramdır. *Şerhu's-Sünne* adlı eserde ise bu konuda görüş farklılıkları olduğu, sahabe ve tabiinden bir grubun haram olduğuna hükmettiği ve İmam Şafii'nin de bu görüşte olduğu geçer. Saîd b. Müseyyeb hadisi, her ne kadar mürsel hadis derecesinde olsa da sahabe uygulaması ile derecesi yükselmiştir.³⁰⁸ İmam Şafii, Saîd b. Müseyyeb'in mürselini güzel görmüştür. Bir grup âlim,

³⁰⁶ İmam Malik, **el-Muvatta**, Bey'u'l-Hayvân bi'l-Lahm, 1-3.

³⁰⁷ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) Şâfiî fıkına dair eseri. Eserin tam ismi **Minhacü't-Talibin**'dir. Kısaca el-Minhâc olarak da anılan ve müellifin **Ravzatü't-Tâlibîn**'i ile birlikte müteahhirîn dönemi âlimleri arasında büyük rağbet gören eser Şâfiî fakih Abdülkerîm er-Râfiî'nin el-Muharrer adlı kitabının muhtasarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Kamil Yaşaroğlu, “**Minhacü't-Talibin**”, DİA, İstanbul 2005, XXX/ 111.

³⁰⁸ Mürsel Hadis açık ve gizli olarak ikiye ayrılmakta olup gizli Mürsel: İsnadında, sahâbî olan râvisi veya diğer râvilerinden biri zikredilmeyen hadistir. Açık Mürsel ise: Tâbiünden bir râvinin, kendisiyle Hz. Peygamber arasındaki sahâbînin ismini atlayarak “Allah Resulu şöyle buyurdu” diyerek naklettiği hadistir.

canlı hayvanın et karşılığı satışını mübah görmüş ve hakkında bir hadis sabit olmadığından Müzenî de bu görüşü benimsemiştir. Yukarıda geçen sözler, sözü konusunda görüş farklılıkları olan birisinden sadır olmuştur. Mübah olduğu görüşünün gerekçesi şudur: “Bir hayvanın iki hayvan karşılığında satışının caiz olması deliliyle hayvanın bizzat kendisi, faizin gerçekleştiği bir mal değildir. Canlı hayvanın et karşılığında satışı ise faiz barındıran et ile faiz barındırmayan hayvanın satışı mesabesinde değerlendirilerek ve kıyas yapılarak bu satış caiz kabul edilmektedir. Ancak hakkında sabit olan bir hadis olması durumunda biz kıyası bırakıp hadisle amel ederiz.” *el-Vikâye* adlı eserde de söz konusu alış verişin caiz olduğu geçmektedir. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ise *Muvatta* adlı eserinde şunları söyler: “Biz bunu alıyoruz.”³⁰⁹ Kim koyun etini, canlı bir koyun karşılığında satarsa ve hangisinin ağırlığının fazla geldiği bilinmiyorsa bu alışveriş fasid ve mekruh bir alışverıştır. Bu alışveriş aynı müzâbene³¹⁰ ve muhâkale³¹¹ alışverişine benzer. Zeytinin zeytinyağı, susamın susamyağı karşılığında satışı da böyledir. *el-Vikâye*’nin şerhinde bu hükmün açıklaması şöyle geçmektedir: “Bir hayvanın kendi cinsinden bir hayvanın eti karşılığında satışı caiz olmaz. Ancak ayrılmış etin, canlı hayvanda bulunan etten fazla olması şartıyla ve o fazlalığın sakatat mukabilinde sayılmasıyla alışveriş caiz olur.”

Şah Veliyyullah hükümleri bu şekilde özet olarak aktardıktan sonra söze kendi görüşüyle şöyle devam eder:

“Bana göre yukarıdaki rivayetlerin manası, “bir şahıs bir kasabın yanına gelir ve ona: “Bu koyundan kaç kilo et çıkar?” diye sorar. Kasap, “Yirmi Rıtl!” cevabını verir. Daha sonra söz konusu şahıs kasaba: “Şu koyunu yirmi rıtlı değerinde olan et karşılığında benden al. Koyunun değeri fazla çıkarsa fazlalık senin, az çıkarsa o da senin kismetindir (yani aradaki eksikliği telafi etmem).” der. Söz konusu alışverişler kumar sayılmıştır.”³¹²

Müellifin yukarıdaki izahlarından sonra, Abdulhay el-Leknevî’nin bu rivayete dair yaptığı açıklamalara bakalım.

“Canlı bir hayvanın et karşılığında satışı, âlimler tarafından farklı görüşler sunulan bir uygulamadır. İmam Ebu Hanife, İmam Ebu Yusuf ve İmam Şafii’nin talebesi olan el-Müzenî, peşin olması şartıyla canlı hayvan ve ayrılmış etin, -ister aynı hayvan cinsinden olsun ister olmasın- -ister de eşit olsun ister olmasın- birbirleriyle satışını (takasını) caiz görmüşlerdir. Ancak canlı hayvan ile ayrılmış etin selem olarak satışının yasak olmasından dolayı birbirleriyle vadeli olarak satışını caiz görmemişlerdir. Bunların birbirleriyle satışının caiz olmasının sebebi, canlı hayvanın bazen kendisini ağırlaştırması bazende hafifletmesinden ötürü, adeten tartılabilen bir şey olmamasına karşılık ayrılmış etin tartılabilir olmasından dolayıdır. Dolayısıyla tartılabilen bir şey, tartılamayan bir şey karşılığında satılmış olmaktadır. Miktar birliğinin olmamasıyla beraber, cins birliğinin bulunması birinin fazla olmasının caiz olmasına engel olmaz. Ancak satışın vadeli olmasına engel olur. İmam Malik, İmam Şafii ve İmam Ahmed’e göre canlı hayvanın ayrılmış et karşılığında satışı eğer ikisi de aynı cinsten ise

Alimler arasında Mürsel hadisi mutlak olarak makbul ve hüccet sayanlar olduğu gibi, mutlak olarak makbul ve hüccet saymayanlarla bazı şartlar öne sürerek makbul ve hüccet sayanlar bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgiler için bkz. İbn Salah, **Ulûmü’l Hadis**, thk. Nureddin İtr, Daru’l Fikr, Dimeşk 1998, s. 289.

³⁰⁹ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’nin kullandığı “Biz bunu alıyoruz.” cümlesi onun, *Muvatta* eserindeki hadisleri şerh etme metodunu bize göstermektedir. Bu cümleyi kullandıktan sonra görüşlerini ve dayanaklarını ortaya koymaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Özşenel, **İlk Dönem Hadis- Rey Tartışmaları; Şeybani Örneği**, İFAV Yayınları, İstanbul 2015, s. 188.

³¹⁰ Müzâbene: Ağaç üzerindeki miktarı belli olmayan hurmanın, miktarı belli ve kuru hurma karşılığında satışdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu alışverişini aldanma riski bulunduğundan yasaklamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemaleddin İbn Hümmam, **Şerhu Fethu’l-Kadir**, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, VII/ 27.

³¹¹ Muhâkale: Buğdayı başağında iken, hasat edilmiş bulunan başka buğdayla tahmin üzere satmaktır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu alışverişini de aldanma riski bulunduğundan yasaklamıştır. Hamdi Döndüren, **Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi**, Erkam Yayınları, İstanbul 2016, s. 167.

³¹² Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 12-13.

asla caiz olmaz. Ancak ikisi ayrı cinslerden olursa, İmam Malik ve İmam Ahmed'e göre caiz olmakla birlikte İmam Şafii'nin en sahih görüşüne göre nehyin umumilik ifade etmesinden dolayı caiz değildir.”³¹³

Örnek 2:

Yahya → Malik → Davud b. Husayn → Ebû Katafan b. et-Tarif el-Meriy kanalıyla gelen bir rivayette Hz. Ömer (r.a.) şöyle der: “Bir kimse akrabalık dolayısıyla veya sadaka olarak bir hibede bulunsa, yapmış olduğu bu hibeden dönemez. Bir kimse de karşılık beklediğini söyleyerek bir hibede bulunsa, o kimse memnun edilmezse hibesinden dönebilir.”³¹⁴

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayeti izah etmeye “Ebu Hanife bu görüştedir.” sözüyle başlar. Sonra Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin görüşüyle şöyle devam eder:

“İmam Muhammed der ki: “Biz bunu alıyoruz. Bir kimse akrabalık bağı olan ve mahremi olan bir kimseye hibede veya sadakada bulunsa ve kendisine hibe edilen kimse o hibeyi teslim alsa, hibede bulunan kimse bir daha o yapmış olduğu hibeden dönemez. Ancak bir kimse akrabalık bağı bulunmayan ve mahremi olmayan birine hibede bulunsa ve hibede bulunulan şahıs o hibeyi teslim alsa, hibede bulunan kişi yaptığı hibesi karşılığında bir bedel almadıkça, hibede bulunduğu mal da bir artış meydana gelmedikçe ve hibe yapılan mal hibede bulunulan kişinin mülkünden çıkmadığı müddetçe hibesinden dönebilir. Bu görüş İmam Ebu Hanife ve Hanefi ulemâımızdan çoğunluğun görüşüdür.”

Şah Veliyyullah bu noktadan sonra *el-Minhâc* adlı eserden şu alıntıyı yapar:

“Bir kimse kendinden aşağı derecede olan birisine mutlak olarak hibede bulunursa bedelini geri isteyemez. Aynı şekilde en zahir görüşe göre kendinden üstün olana ve mezhep âlimlerince kabul edilen rivayete göre verilecek bedel hibenin kıymeti kadar olmalıdır. Hibeyi karşılıklı yapmışsa hibeden dönebilir. Bedeli belli bir şartla yapılan hibe akdi, en zahir kavle göre satış akdi olup sahih bir akittir. Belirsiz bedel şartıyla yapılan hibe akdi ise, mezhep âlimlerince kabul edilen rivayete göre geçersizdir.”³¹⁵

1.2.6.3. Bazı Mezheplerin Yaptığı Kıyaslara Yer Vermesi

İslam dininin dört ana kaynağından biri olan Kıyas: Kitap, Sünnet ve İcma'da hükmü bulunmayan meseleye aralarındaki illet birliği sebebiyle, bu kaynakların birinde yer alan meselenin hükmünü vermektir.³¹⁶ Daha açık ifadeyle Kıyas, hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak özelliğe veya benzerliğe dayanarak hükmü açıkça belirtilen meseleye göre belirlemektir. Şah Veliyyullah bazı hadisleri açıklarken mezhep âlimleri tarafından icra edilmiş olan kıyaslara yer vermektedir. Birkaç örnek şöyledir:

³¹³ Leknevî, *age*, III/ 227-228.

³¹⁴ İmam Malik, *el-Muvatta*, el-Kadâu fi'l-Hibe, 1.

³¹⁵ Dihlevî, *el-Müsevva*, II/ 67.

³¹⁶ Zekiyüddin Şa'ban, *Usulu'l-Fıkh el-İslami*, Metabiu' Dari'l-Kütüb, Beyrut 1971, s. 113.

Örnek 1:

Yahya → Malik → Ebû Zinad → A'rac → Ebû Hureyre kanalıyla gelen bir rivayette Resûlullah (s.a.v.): “Köpek herhangi birinizin kabından su içer veya bir şey yerse, o kabı yedi kez yıkasın.” buyurdu.³¹⁷

Şah Veliyyullah ilk olarak âlimlerin çoğunun bu görüşte olduğunu belirttikten sonra mezhep imamlarının görüşleriyle sözlerine şöyle devam eder:

“İmam Şafii'ye göre, köpek bir kaptan içtiğinde veya bedeni ıslak bir yere değdiğinde biri toprakla olmak üzere toplam yedi kez yıkanması gerekir. İmam Şafii hınzırı, köpeğe kıyas etmiştir. İmam Şafii'nin dışındaki âlimler, aralarındaki ayırıcı özellikten dolayı hınzırı köpeğe kıyas etmemişlerdir. Ayırıcı özellik, Arapların köpekleri eğitmesidir. Dolayısıyla köpeğin hükmü hınzırın hükmünün tersinedir. İmam Ebu Hanife'ye göre ise, ne köpeğin değdiği kabın yıkanmasında ne de onun toprağa sürülmesinde diğer necasetler gibi herhangi bir sayı yoktur.”³¹⁸

Müellifin bu izahlarından sonra, bir de İbn Abdilberr'in bu rivayete dair açıklamalarına kısaca bir göz atalım.

“Âlimler bu hadisin zahiri ile amel etme konusunda farklı görüşler söylemişlerdir. Şöyle ki:

- Sahabe ve Tabiin alimlerinin ve de onlardan sonra gelen alimlerin çoğuna göre köpeğin yaladığı kap, yedi defa su ile yıkanır.
- İbn Şihab ez-Zühri'ye köpeğin yaladığı kap sorulduğunda o, üç defa yıkanır demiştir.
- İmam Ebu Hanife ve arkadaşları, Sevri ve Leys bin Sa'd böyle bir kabın sınırsız olarak yıkanacağı görüşünü benimsemişlerdir.

Ayrıca âlimler, köpeğin artığı ve köpeğin yaladığı su ve yemeğin hükmü hakkında da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Şöyle ki:

- İmam Malik ve arkadaşları, köpeğin artığının temiz olduğunu ve yaladığı kabın yedi defa vacip olarak değil müstehap olarak yıkanacağı görüşündedirler.
- İmam Ebu Hanife ve arkadaşları, Sevri ve Leys b. Sa'd köpeğin artığının necis olduğunu ileri sürmüşler ancak, kabın yıkanmasıyla ilgili bir sınır belirtmemişlerdir.
- İmam Şafii, İmam Ahmed ve İshak b. Râhûye, köpeğin artığının necis olduğunu ileri sürmüşler ancak, kabın biri toprakla olmak üzere toplam yedi defa yıkanması gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. Ayrıca İmam Şafii ve arkadaşları, köpeği domuza kıyas ederek, ikisinde hem dirisinin hem de ölüsünün necis olduğu görüşüne varmışlardır.”³¹⁹

Örnek 2:

Yahya → Malik → Nafi' kanalıyla gelen rivayette Abdullah b. Ömer şöyle der di: “Bir kimse cenaze namazını ancak abdestli olarak kılabilir.”³²⁰

Şah Veliyyullah bu rivayeti şöyle izah eder:

³¹⁷ İmam Malik, **el-Muvatta**, Câmiu'l-Vudûu, 8.

³¹⁸ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 96.

³¹⁹ İbn Abdilberr, **age**, VII/ 263-267.

³²⁰ İmam Malik, **el-Muvatta**, Câmiu's-Salat ale'l-Cenaiz, 3.

“Âlimlerin çoğunluğu diğer şartları da abdest şartına kıyas etmiş ve şöyle demişlerdir: “Diğer namazlar için olduğu gibi cenaze namazı için de, hükmi ve hakiki temizlik, kıbleye yönelmek ve avret mahallini örtmek şarttır.” Ancak İmam Ebu Hanife’ye göre ölünün velisi dışındaki bir kimse, suyu aradığında namazı kaçıraraksa teyemmüm alıp namazını kılması caizdir.”³²¹

1.2.6.4. Önceki Âlimlerin Görüşlerini Zikretmesi

Şah Veliyyullah’ın eserlerine göz attığımızda sırf yeni şeyler söylemekle yetinmeyip, önceki âlimlerin görüş ve kitaplarından yararlandığını görmekteyiz. İncelemeye tabi tuttuğumuz bu eserinde de rivayetleri açıklarken birçok âlim ve eserden nakiller yapmıştır. Onun nakil yaptığı âlimlerden birisi, Tirmizi’dir.³²² Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Yahya → Malik → Hişam b. Urve → Urve kanalıyla gelen bir rivayette Urve şöyle demiştir, “Ebûbekir (r.a.) sabah namazını kıldı, iki rekâtta da Bakara sûresini okudu.”

Yahya → Malik → Hişam b. Urve → Urve → Abdullah b. Âmir b. Rebia kanalıyla gelen bir rivayette Urve, Abdullah b. Amir’in şöyle söylediğini nakleder; “Hz. Ömer’in (r.a.) arkasında sabah namazını kıldık, namazda ağır ağır Yûsuf sûresi ve Hâc sûresini okudu. Urve der ki: “Abdullah’a: “O halde Ömer şafak atınca kalkıyordu” dedim. O da, “Evet” dedi.”

Yahya → Malik → Nafi’ kanalıyla gelen bir rivayette Nâfi’ şöyle demiştir: “Hz. Ömer’in (r.a.) oğlu Abdullah, seferde sabah namazında mufassal sûrelerin ilk onundan okuyor, her rekâtta fatiha ile bir sûre okuyordu.”³²³

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayetleri şöyle açıklamaktadır:

“Tirmizi, Hz. Peygamber’in ashabının kıraat konusunda genişlik olduğu görüşünde olduklarını söyler. En güzel uygulama şudur: Bir topluluğa uzun süre okumak ağır geliyorsa Hz. Ömer’den (r.a.) gelen rivayet gereğince Mufassal surelerin okunmasıdır.³²⁴ İlim ehli bu görüştedir. Nafi’den gelen rivayette yer alan “Seferde sabah namazında okuyordu” ifadesindeki “sefer” kaydının ittifak edilen bir kayıt olduğunu savunuyoruz. Zira İbn Ömer namaz kılariken mukim ise mescid imamlarına uyardı.³²⁵

³²¹ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 232. Şah Veliyyullah, buraya aldığımız örneklerin dışında şu yerlerde de kıyaslara yer vermiştir: I/ 163; II/ 202; II/ 262.

³²² Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892) Kütüb-i Sitte’den **el-Camiu’s-Sahih** adlı eserin müellifi, muhaddis.

³²³ İmam Malik, **el-Muvatta**, el-Kırâetü fi’s-Subh, 1-4.

³²⁴ Mufassal Sureler, Kur’ân-ı Kerîm’de Kâf sûresiyle başlayıp Nâs ile biten kısa sûrelerin ortak adıdır. Araları besmele ile sık sık ayrıldığı ya da içlerinde mensuh âyetlerin az bulunduğu için mufassal diye anılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Celaleddin Suyûtî, **el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’an**, Dar-u İbn Kesir, Dimeşk 2002, I/ 199.

³²⁵ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 148.

Örnek 2:

Yahya → Malik → İbn Şihab → Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im → Babası Cübeyr b. Mut'im kanalıyla gelen bir rivayette Cübeyr b. Mut'im: "Ben Resûlullah'ın (s.a.v.) akşam namazında Tûr sûresini okuduğunu işittim." dedi.

Yahya → Malik → İbn Şihab → Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ud → Abdullah b. Abbas kanalıyla gelen bir rivayette Abdullah b. Abbas: "Vel Murselati Urfen" (Mürselat) sûresini okuyordum. Bunu işiten annem -Haris kızı ümmül Fadl-: "Oğlum! Bu sûreyi okumakla bana Resûlullah'ın (s.a.v.) akşam namazında okuduğunu son işittiğim sûreyi hatırlattın!" dedi.

Yahya → Malik → Yahya b. Sa'id → Adiy b. Sabit el-Ensari - Berâ b. Âzib kanalıyla gelen bir rivayette Bera b. Âzib: "Resûlullah (s.a.v.) ile beraber yatsı namazını kıldım, namazda Tîn sûresini okudu." dedi.³²⁶

Şah Veliyullah, ilim ehlinin çoğunun sabah ve öğle namazlarında mufassal sûrelerin, ikindi ve yatsı namazlarında orta sûrelerin, akşam namazında ise kısa surelerin okunmasının sünnet olduğu görüşünde olduğunu ifade ettikten sonra "Tirmizi, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Ashabının söz konusu sûrelerden azını veya çoğunu okuduklarını ve onlara göre kıraat meselesinin geniş olduğunu rivayet eder. İmam Şafii ise, Akşam namazında Tûr ve Murselât sûresi gibi sûrelerin okunmasının mekruh olmayıp müstehab olduğu görüşündedir." şeklinde sözlerine devam eder.³²⁷

Örnek 3:

Yahya → Ziyad → Malik → Ebû Nadr Mevla Ömer b. Ubeydullah → Abdullah b. Üneys el-Cühenî kanalıyla gelen bir rivayette Abdullah b. Üneys der ki: "Hz. Peygamber'e (s.a.v.), "Ey Allah'ın Resûlü, benim çölde bir evim var. Orada bulunuyorum ve Allah'a şükür namazı da orada kılıyorum. Bana bir gece söyle de o gece Medine'de bulunan şu mescide ineyim." dedim. O cevap olarak, "23. gece in!" buyurdu.³²⁸

Yahya → Ziyad → Malik belağ yoluyla gelen bir rivayet şöyledir: Bir grup sahâbî, rüyalarında Kadir Gecesi'nin Ramazan ayının son yedi gecesinde olduğunu görmüşler. Bu rüyayı Allah Resulü'ne (s.a.v.) anlattıklarında Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Kadir

³²⁶ İmam Malik, **el-Muvatta**, el-Kırâetü fi'l-Mağrib, 1-5.

³²⁷ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 148.

³²⁸ İmam Malik, **el-Muvatta**, Leyletü'l-Kadr, 4.

gecesi ile ilgili rüyalarınızın, ramazanın son yedi gecesi üzerinde toplandığını görüyorum. O halde Kadir Gecesi’ni arayan kişi onu ramazanın son yedi gecesinde arasın!”³²⁹

Şah Veliyyullah bu rivayetleri izah ederken ilk olarak el-Mahalli, el-Müzeni ve İbn Huzeyme’nin bu rivayet hakkındaki “Rivayetlerde geçen süreler cem edilerek Kadir Gecesi’nin her sene farklı gece olduğu” görüşlerine yer vermektedir. Daha sonra mezheplerin görüşleri çerçevesinde rivayetleri incelemektedir.³³⁰

1.2.6.5. Bazı Hadis ve Fıkıh Kitaplarından Alıntı Yapması

el-Müsevva’yı incelediğimizde ed-Dihlevî’nin, özellikle fıkhi izahlarda değişik fıkıh ve hadis eserlerinden alıntı yaptığını görürüz. Bunun yanısıra onun, *el-Muvatta* üzerine yapılmış olan şerhlerden alıntı yaptığını da göremeyiz. Alıntı yapmamasının sebebinin, şerhin uzamaması olduğunu düşünüyoruz. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Yahya → Malik → İbn Şihâb → Saîd b. Müseyyeb kanalıyla gelen bir rivayet şöyledir: Resûlullah (s.a.v.) Hayber’i fethettiği gün Hayber Yahudilerine, “Aziz ve Celil olan Allah’ın sizi burada ikamet ettirdiği gibi, bahçelerinizin mahsulü olan meyveler sizinle aramızda müşterek olmak üzere ben de sizi yerinizde bırakıyorum.” dedi.

Said b. Müseyyeb diyor ki: Resûlullah (s.a.v.), Abdullah b. Ravâha’yı gönderirdi. O da ağaçlardaki yaş hurmanın miktarını tahmin eder, sonra onlara, “İsterseniz size kalsın (bize düşen hissenin parasını verirsiniz), isterseniz (bize düşeni) hurma olarak alırım.” derdi. Onlar da o hurmaları alırlardı.³³¹

Şah Veliyyullah bu hadisi şerh ederken *Şerhu’s-Sünne* adlı eserden³³² alıntıda bulunmuştur. Şöyle ki:

“Musâkât, bir şahsın başka bir şahsa hurma ağacı veya üzüm bağıını hem ağacın hem de meyvelerinin bakımını yapması ve çıkacak meyvenin üçte biri, dörtte biri veya yarısının bakım yapan şahsa verilmesi şartıyla yapılan bir alışveriştir. İmam Ebu Hanife hariç ehli ilim bu alışveriş akdine cevaz vermişlerdir. İmam Ebu Hanife ise, bu akdin batıl olduğunu söyler.

³²⁹ İmam Malik, **el-Muvatta**, Leyletü’l-Kadr, 6.

³³⁰ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 313. Şah Veliyyullah, buraya aldığımız örneklerin dışında şu yerlerde de âlimlerin görüşlerine yer vermiştir: I/ 184; I/ 201; I/ 288; I/ 302; I/ 307.

³³¹ İmam Malik, **el-Muvatta**, Musâkât, 1.

³³² Ebu Muhammed el-Hüseyn bin Mes’ud el-Ferra el-Begavî (ö. 516/ 1122) tarafından, zamanında yaşayan insanların fıkıh kitaplarına aşırı düşkünlük göstermeleri sebebiyle, fıkıhın ikinci kaynağı Sünnet’e dikkat çekmek üzere hadis kitaplarından seçilmiş sünnet belgelerinin şerhidir. *Şerhu’s-Sünne* eseri ilk kez 1970-1980’de Şuayb Arnavut’un tahkikiyle Dimeşk’te basılmıştır. İ. Lütfi Çakan, **Hadis Edebiyatı**, İFAV yayınları, İstanbul 2008, s. 191.

Ancak arkadaşları İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed ehli ilmin görüşüne katılarak caiz olduğunu söylerler. Müzâraa ise, tohumu arazi sahibinden çalışması ekene ait olup, elde edilen mahsulü belli oranda paylaşmak şartıyla yapılan alışveriştir. Müzâraa akdinin hükmü konusunda âlimler ihtilaf etmiş ve sahabe ve tabiinin çoğu caiz olduğuna hükmetmişlerdir. Ayrıca İmam Ahmed bin Hanbel, İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed de aynı görüştedir. Ancak İmam Ebu Hanife ve İmam Malik caiz olmadığına hükmetmişlerdir. İmam Şafi ise, hurmanın dış kısmının beyaz olması durumunda beyaz kısmın sulanması üzerine yapılan müsâkât alışverişine benzeterek caiz olduğu hükmünü vermiştir. Ayrıca *el-Vikâye* adlı eserde ise,³³³ müzâraa akdinin İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre caiz olduğu ve tercih edilen fetvanın da bu fetva olduğu geçmektedir.

Örnek 2:

Yahya → Malik → Amir b. Abdullah b. Zübeyr → Amr b. Selim ez-Zürâki → Ebû Katade el-Ensari kanalıyla gelen bir rivayet şöyledir: “Peygamberimiz (s.a.v), kızı Zeynep ve Ebu'l As b. Rebîa'dan olma kızı (torunu) Umâme'yi kucağında taşıdığı halde namaz kılıyordu. Secdeye vardığında Umâme'yi yere bırakıyor, secdeden kalkınca tekrar kucağına alıyordu.”³³⁴

Yahya → Malik → Ebu Nadr Mevla Ömer b. Ubeydullah → Ebu Seleme b. Abdurrahman → Hz. Âişe (r.anha) kanalıyla gelen bir rivayette Hz. Aişe (r.anha) şöyle der; “Ben Resûlullah'ın (s.a.v.) ön tarafında (kible tarafındaki yatakta) uyuyordum. Ayaklarım onun kıblesinin cihetine düşüyordu. Bu sebeple secde ettiği zaman bana dokunuyordu, ben de ayaklarımı topluyordum. Ayağa kalkınca tekrar ayaklarımı uzatırdım. O devirde evlerde lamba yoktu.”³³⁵

Şah Veliyyullah yukarıdaki hadislerle aynı babta birkaç rivayet daha zikrettikten sonra ilk olarak namazda iken az hareket (Amel-i kalîl) yapsa o kişinin namazının bozulamayacağına dair mezheplerin ittifakından bahseder ve şöyle devam eder:

“*el-Alemgiriyye* adlı eserde³³⁶ şöyle geçer: Bir kimse namaz kılarken omuzunda çocuk veya elbise taşısa o kimsenin namazı bozulmaz. Ancak taşımakta zorlanıyorsa namazı bozulur. *el-Minhâc* adlı eserde ise şöyle geçer: Bir hareketin az veya çok olması örfi göre belirlenen bir

³³³ Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî'nin (VII-VIII./XIII-XIV. yüzyıl) Haneî mezhebinin temel metinlerinden biri olan eseridir. Kısaca **el-Vikâye** olarak bilinen **Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâilî'l-Hidâye**, Haneî mezhebinde “mütûn-i erbaa” veya “mütûn-i selâse” diye anılan özlü fıkıh metinleri arasında yer alır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murteza Bedir, “**Vikâyetü'r-Rivâye**”, DİA, İstanbul 2010, XLIII/ 108.

³³⁴ İmam Malik, **el-Muvatta**, Câmiu's-Salat, 1.

³³⁵ İmam Malik, **el-Muvatta**, Salâtü'l-Leyl, 2.

³³⁶ Haneî mezhebinin görüşlerini toplayan ve Hindistan dışında daha çok el-Fetâva'l-Hindiyeye adıyla tanınan Arapça fetva kitabıdır. Şah Cihan'ın Hindistan'da elli yıl kadar saltanat süren üçüncü oğlu Sultan Evrengîz Âlemgîr'in (1658-1707) emriyle telif edilmiştir. Evrengîz adaletin tevziinde etkinliği artırmak için, fıkıh kitaplarında dağınık halde bulunan kuvvetli görüşlerin kazâ ve fetvaya esas olacak şekilde tasnif edilerek düzenlenmesini emretmiş ve bu maksatla bir heyet oluşturulmuştur. Ayrıca Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin babası da oluşturulan söz konusu heyette yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özel, “**agmd**”, II/ 365.

şey olup iki adım atmak az hareket, üç adım atmak çok hareket sayılmaktadır. Sahih görüşe göre aşırı esneme namazı bozmakta, tesbih çekerken parmakları hareket ettirmek veya parmakları ovalamak gibi arka arkaya yapılan az hareketler namazı bozmaz. *el-Alemgiriyye* adlı eserde yine şöyle geçer: Bir kimse cemaatle namaz kılarken imamın dışında bir kişiye Fatiha suresi okusa namazı bozulur. Ancak okuyuş amacı öğretmenin dışında sadece okumak kıraati yerine getirmek maksatlı olursa namazı bozulmaz. Ayrıca bir kimse uyduğu imama okursa - *el-Minhâc* adlı eserde de geçtiği gibi- hiçbir halde namazı bozulmaz. Bir kimse anlatma maksadıyla Kur'an ayetlerinden birisini okursa, eğer kıraati yerine getirmek maksatlı okursa namazı bozulmaz. Ancak başka maksatla okusa namazı bozulur.”³³⁷

Örnek 3:

Yahya → Malik → Abdullah b. Dinar → Abdullah b. Ömer kanalıyla gelen bir rivayette, bir gün bir adam Efendimiz'e (s.a.v.) gelerek alışverişlerinde aldandığını söyledi. Peygamberimiz (s.a.v) ona, “Alışveriş yapacağın zaman “لا خَلَاةَ” (Aldatma yoktur) diye söyle buyurdu. Bu adam artık alışveriş yapacağı zaman “Aldatma yoktur” derdi.”³³⁸

Şah Veliyyullah âlimlerin bu hadisi açıklamada ihtilaf ettiklerini söyledikten sonra şöyle devam eder:

“*Ravzâ* adlı eserde³³⁹ geçtiğine göre Celaleddin el-Mahalli,³⁴⁰ “لا خَلَاةَ” lafzı, üç gün muhayyerliğin şart koşulmasından ibarettir.” der ve Beyhaki ve İbn Mace'nin rivayetinde yukarıdaki hadisin devamında Efendimiz'in (s.a.v) söz konusu adama “Sen “لا خَلَاةَ” dedikten sonra satın aldığın malda üç gün muhayyersin.” buyurduğunu zikreder. Hanefi mezhebi âlimlerinden İmam Muhammed ise, bu muhayyerlik hakkı devamlı geçerli olan bir uygulama olmayıp, aldanma muhayyerliği isteyen adama has olan bir uygulamadır. *Şerhu's-Sünne* adlı eserde, İmam Ahmed bin Hanbel'den rivayetle şöyle geçmektedir: Buradaki muhayyerlik hükmü bütün insanlar hakkında umumi bir hükümdür. Bir kimse alışveriş yaparken “Aldatma yok” kelimesini söylese ve alışverişte aldatılsa, aldığı eşyayı satıcıya geri verme hakkı vardır. Muhayyerliğin oluşma yolu da alışverişte muhayyerliği şart koşturur. *el-Minhac* adlı eserde ise şöyle geçer: Alıcının ve satıcının muhayyerliği şart koşturma hakkı vardır. Muhayyerlik ise üç günü geçmeyecek şekilde belirlenmiş zaman içerisinde caizdir. *el-Vikâye* adlı eserde de şöyle geçer: Alıcı ve satıcı için üç gün veya daha az bir sürede şart muhayyerliği hakkı vardır. Muhayyerlik hakkının süresi üç günden fazla olamaz. Alıcı ve satıcının anlaştığı sürenin üç günden fazla olması durumunda ancak üç gün içinde muhayyerlik hakkı kullanılırsa geçerli olur.”³⁴¹

1.2.6.6. Bazı Fıkhî İstılahları İzah Etmesi

Şah Veliyyullah rivayetleri şerh ederken zaman zaman rivayette geçen fıkhî istılahları ve bu istılahların uygulama biçimini kendi görüşleri ve mezhep görüşleri çerçevesinde açıklamaktadır. Birkaç örnek şöyledir:

³³⁷ Dihlevî, *el-Müsevva*, I/ 166-167.

³³⁸ İmam Malik, *el-Muvatta*, Câmiu'l-Büyû, 1.

³³⁹ Ebu Zekeriya en-Nevevi'ye ait Şafii mezhebine ait fetvalar barındırın bir eser olup asıl ismi Ravzatu't-Talibin ve Umdetu'l-Müftin'dir. En son baskısı el-Mektebetü'l-İslamiyye tarafından 1991 yılında yapılmıştır.

³⁴⁰ Asıl ismi Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mahallî (ö. 864/1459) olup Şâfiî fakihi ve müfessirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şükrü Arslan, “**Mahalli**”, DİA, İstanbul 2003, XXVII/ 326.

³⁴¹ Dihlevî, *el-Müsevva*, II/ 38.

Örnek 1:

Zihar babında geçen bir rivayete bakalım. Şah Veliyyullah ilk olarak zihar hakkındaki şu ayetleri zikreder: “Karılarını zihar yoluyla boşamak isteyip, sonra sözlerinden dönenlerin, ailesiyle temas etmeden bir köle azad etmeleri gerekir. Size bu hususta böylece öğüt verilmektedir. Allah, işlediklerinizden haberdardır.”

“Azad edecek köle bulamayanın, ailesiyle temastan önce iki ay birbirini peşinden oruç tutması gerekir. Buna gücü yetmeyen, altmış düşkünün doyurur. Bu kolaylık, Allah’a ve Peygamberine inanmış olmanızdan ötürüdür; bunlar, Allah’ın koyduğu sınırlardır; inkar edenler için can yakıcı azap vardır”³⁴²

Daha sonra İmam Malik’in bu ayet hakkındaki şu açıklamalarına yer verir: “Ayette geçen “Karılarını zihar yoluyla boşamak isteyip, sonra sözlerinden dönenlerin” ifadesinin tefsirini şöyle işittim: “Bir kimse, kendi annesinden zihar yapıp karısını nikahında tutmaya ve cima yapmaya karar verirse kefareti ödemesi gerekir. Ancak zihar yaptıktan sonra karısını boşayıp nikahında tutmamaya ve cima yapmamaya karar verirse kefareti gerekmez. Ayrıca bir kimse annesinden zihar yapsa ve kefareti ödemediği karısına dokunsa o kimseye tek bir kefareti gerekir. Kefareti ödeyinceye kadar karısına yaklaşmaz ve Allah’tan bağışlanmayı ister.” İmam Malik, sözlerini bitirirken yukarıda zikrettiğimiz görüşün duyduğu en güzel görüş olduğunu söyler.³⁴³

Şah Veliyyullah İmam Malik’ten yapmış olduğu bu nakillerden sonra zihar hakkında şu açıklamaları yapmaktadır:

“Zihar, bir kimsenin hanımına “Sen bana annemin sırtı gibisin.” demesidir. Eğer o kimse sözünden dönerse kefareti ödemesi gerekir ve ödemedikçe hanımına yaklaşması caiz değildir. Kefareti ise İmam Şafii’ye göre bir mü’min köle azadı, imkanı yoksa iki ay peşpeşe oruç, ona da imkanı yoksa altmış fakiri doyurmaktır. Ebu Hanife’ye göre ise Müslüman olmayan bir köle azadı yeterlidir. Ayette geçen “Sonra sözlerinden dönenlerin” ifadesi “sözlerini bozmaları” manasındadır. İmam Şafii’ye göre ayette geçen “dönmek” ifadesinin manası, hanımını zihar işleminden sonra ayrılmaya imkan veren bir süre kadar daha tutmasıdır. Eğer zihar işleminden hemen sonra boşarsa veya o an erkek veya kadından biri ölürse o zaman kefarete gerek yoktur. Ebu Hanife’ye göre ise, erkek cima yapmaya karar verdiğinden kadın ölse bile kefareti gerekir.”³⁴⁴

³⁴² Mücadele 84/ 3-4.

³⁴³ İmam Malik, **el-Muvatta**, Zihâru’l-Hür, 5-6.

³⁴⁴ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 142.

Örnek 2:

Yahya → Malik → Muhammed b. Yahya b. Hibbân → Ebu Zinâd → A'rac → Ebu Hureyre kanalıyla gelen bir rivayet şöyledir; Resûlullah (s.a.v) mulânese ve münâbeze alışverişlerini yasakladı.

İmam Malik'e göre "Mülânese": Dürülmüş bir kumaşı açıp içine bakmadan eliyle dışından yoklayarak veyahut içinde ne olduğunu bilmeden geceleyin karanlıkta satın almaktır. Münâbeze ise, satıcı ve müşteriden her birinin düşünüp taşınmadan kendi kumaşını diğerine atarak, bunu şu kumaş karşılığında satıyorum demeleri suretiyle yapılan alış verıştır. İşte yasaklanan mülânese ve münâbeze alışverişi budur.³⁴⁵

Şah Veliyyullah bu rivayetleri şerh ederken ilk olarak ehli ilmin rivayetlerde geçen hükümleri benimsediklerini söyler. Daha sonra rivayette geçen Mülânese ve Müzâbene alışverişlerini yaptığı nakillerle şu şekilde açıklar:

"*el-Minhâc* adlı eserde şöyle geçmektedir: Hz. Peygamber, (s.a.v) dürülmüş bir kumaşa dokunarak muhayyerlik hakkı olmama şartıyla veya müşteri dokunur dokunmaz bayinin "Ben sana onu sattım" demesi ile yapılan mülânese alışverişini yasaklamıştır. Münâbeze, alışveriş amacıyla bir şeyi atmaktır." Mahalli ise, "Söz konusu alışverişlerin geçerli olmayışı ya görmenin olmaması, ya akid sığasının olmaması veya fasid şart olması sebebiyledir" demiştir. *el-Vikaye* adlı eserde de şöyle geçmektedir: Mülânese alışverişi ve taş atmakla yapılan alışveriş caiz değildir. Münâbeze ise, bir eşya üzerinde pazarlık yapıp müşteri o eşyaya dokunur dokunmaz veya eşyanın üzerine taş konulmasıyla veya bayinin o eşyayı müşteriye atmasıyla bağlayıcı olan bir alışverştir."

Şah Veliyyullah bu açıklamaların sonunda "Şarih dedi ki" ibaresini ekleyerek "İşte bu alışverişler, alışverişin gerçekleşmesi söz konusu fiillere bağlı olduğundan fasittir ve kumar gibidir." şeklindeki kendi görüşüyle sözlerine son verir.³⁴⁶

1.2.6.7. Kendi Görüşlerini Zikretmesi

Yaşadığı dönemin sayılı âlimlerinden olan Şah Veliyyullah, hadisleri izah ederken kendi ilim ve tecrübesinden yola çıkarak, gerekli gördüğü kadarıyla kendi görüşlerini de serdedir. Bu metodu icra ederken bazı delillerle görüşünü destekler. Bu bölümde Müellifin kendi görüşleri örnekler çerçevesinde detaylı bir şekilde incelemeye tabi tutulacaktır. Birkaç örnek şöyledir:

³⁴⁵ İmam Malik, **el-Muvatta**, Mülânese, 1.

³⁴⁶ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 30. Şah Veliyyullah, buraya aldığımız örneklerin dışında şu yerlerde de fikhî istılahları izah etmiştir: I/ 191; I/ 284; II/ 44; II/ 138.

Örnek 1:

Yahya → Malik kanalıyla belağ yoluyla kendisine ulaştı ki: Bir kişi Abdullah b. Abbas'a: "Ben karımı yüz talak ile boşadım. Hakkımdaki görüşün nedir?" deyince İbn Abbas ona: "Kadın senden üç talak ile boş oldu. (Geri kalan) doksan yedi talakla da Allah'ın âyetlerini alaya almış oldun!" dedi.

Yahya → Malik kanalıyla belağ yoluyla kendisine ulaştı ki: Bir adam Abdullah b. Mes'ud'a gelerek: "Karımı sekiz talak ile boşadım." deyince İbn Mes'ud: "Sana nasıl fetva verildi?" diye sordu. O da: "Karın üç talakla boş olmuş denildi" diye cevap verdi. İbn Mes'ud devamla şöyle dedi: "Doğru söylemişler, kim Allah'ın emrine uygun olarak boşarsa Allah (bu boşamanın hükmünü) açıklamıştır. Bir kimse de kendi aleyhine gevezelik yaparsa, bu hatası kendine aittir. Kendi aleyhinize muğalata yapıp da bizi uğraştırmayın. Hüküm, onların dediği gibidir. (Yani karın senden üç talak ile boştur)"³⁴⁷

Şah Velîyyullah ilim ehlinin çoğunun bu görüşte olduğunu söyler ve şu açıklamalarda bulunur:

"İbn Mes'ud'un yukarıdaki görüşü açıklamaya ihtiyaç duyacak şekilde kapalı bir görüştür. Bize göre, helal ve haram olanlar bellidir. Aralarında ise şüpheliler vardır. Söz konusu kimse eğer üç talakla ayrı ayrı boşamışsa hükmü açıktır. Aynı şekilde bir talakla boşamışsa da hükmü açıktır. Eğer üç talak veya daha fazlasını tek bir sözde kullanırsa hükmü iki görüş arasında çelişir. Birinci görüş, "Talak ikidir" ayetinden hareketle talak kelimesini bir defa kullandığından hanımı bir ric'i talakla boş olur. İkinci görüş ise, hanımına "sen üç talakla boşsun" demekle bir sözünde üç talakı birden toplamış ve sahip olduğu talak haklarını kısa yoldan kullanmıştır. Zikrettiğimiz ikinci görüş, başka bir rivayette geçmekte olan İbn Abbas'ın, "Sen sahip olduğun üç talakı kullanmakla elindeki nimeti kaçırdın. Sen ancak başka bir erkekle hülle yaptıktan sonra kocana helal olabilirsin." sözünün manasıdır. Zira bu, kendi aleyhine yaptığı bir gevezeliktir. Ayrıca biz yukarıdaki görüşlerde yapılan kıyaslara baktığımızda ikinci kıyasta sözün daha açık, daha anlamlı ve daha isabetli olduğunu görürüz ve uzak tevile gitmeyi terk ederiz. Söylenen söze bakarız ve o sözü üç talak olarak değerlendiririz ki bu da İbn Mes'ud'un "Hüküm, onların dediği gibidir." sözünü ifade eder. Ayrıca İbn Mes'ud "Kendi aleyhinize muğalata yapıp da bizi uğraştırmayın!" sözü ile kastedilen mana, "Uzak tevile gitmek fetva veren kişi için güzel olmayacağıdır" ki uzak tevile gitmek onların İbn Mes'ud'a yükleyip uğraştıracakları şeydir. Allah (c.c.) en iyisini bilir."³⁴⁸

Örnek 2:

Yahya → Malik → Yahya b. Saîd → Saîd b. Müseyyeb kanalıyla gelen bir rivayet şöyledir: Ömer b. Hattab şöyle dedi: "Kocasını kaybeden ve onun nerede olduğunu bilmeyen her hangi bir kadın dört sene bekler, sonra da dört ay, on gün iddet bekler, bundan sonra evlenmesi helal olur."

³⁴⁷ İmam Malik, **el-Muvatta**, Talak, 1-2.

³⁴⁸ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 156.

İmam Malik der ki: Eğer kadın, iddeti bittikten sonra evlenirse, kocası ister birleşsin, isterse birleşmesin, ilk kocası onunla evlenemez. Bu hüküm bize göre böyledir. Eğer kocası, kadın daha evlenmeden yetişirse onunla evlenmeye daha layıktır. Bazı kimselerin Ömer b. el-Hattab'ın şu fetvası hakkındaki itirazları ulema tarafından hoş görülmedi: “İlk kocası geldiğinde isterse mehrini verir, dilerse karısına sahip olur.”³⁴⁹

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayetleri şöyle izah eder:

“Hz. Ömer'in (r.a.) bu fetvası İmam Şafii'nin kadim(eski) görüşüdür. Şöyle ki, bir kadının kocası kaybolursa ve haber alınmazsa hakim o kadına dört sene bekleme süresi koyar. Kadın dört seneden sonra hem nikah ve hem de ölüm iddeti bekler. Kadın başka biriyle evlense ve daha sonra kadının ilk kocası çıkıp gelse, o kocanın kadın üzerinde bir hak talebi yoktur. İmam Şafii, sonraları ehli ilmin çoğunluğunun “Kadın kocasının ölümüne veya boşamasına dair kesin bir bilgi gelene kadar bir başkası ile evlenemez.” görüşünü benimsemiştir. Mahalli'ye göre İmam Şafii eski görüşünden Kıyası celfe aykırı olduğundan dönmüştür. Çünkü o, mirasının taksimi ve cariyesinden doğan çocuğun azadı meselelerinde kesinlikle kocanın ölümüne hükmetmez ve bu meselelerle nikah ayrılığını birbirinden ayırmaz. Bize göre; Bilakis İmam Şafii'nin görüşü kıyasa aykırı değildir. Çünkü kayıp kişinin iki durumu vardır; ya ölü kabul edilir ve kadın ölüm iddeti bekler ya da diridir ve kadını güzellikle tutmayıp salıverir ve dolayısıyla ayrılmaları gerekir. Eğer koca boşamaz ve gerekeni yapmazsa tıpkı borcunu parası olduğu halde ödemeyen kişinin malını satmada hakimin borçlunun yerine geçmesi gibi hakim kocanın yerine geçer ve de ayırır. Biz o kadına iki iddeti de beklemesini gerekli gördük ve ihtiyaten şeriatıta boşanan kadın için belirlenmiş en fazla iddet olan ve aynı zamanda İmam Şafii'ye göre hamilelik süresinin en fazlası olan dört sene iddet beklemesini ona emrettik. Ayrıca kocanın ölümünden sonra hakimin kadın için verdiği dört sene bekleme hükmünü, ayrılıktan dolayı hükmettiği süreyle aynı derecede saydık ve bu meselede istenen şey en uzun bekleme süresi olduğundan iki iddeti birbirine karıştırmadık. Yukarıda zikredilen kıyasa cevabımız nikah ile nikahın dışındakiler arasındaki fark olduğudur. Çünkü cariyeye veya üvey olmaması halinde kadının, kocasında erkeklik uzvu kesiklik veya cinsel iktidarsızlık gibi bir hastalık olması durumunda ayrılmayı seçme hakkı vardır. Ayrıca varisler miras bırakacak olan kişiden miras paylarını isteyemezler. Çünkü miras payı, miras bırakacak kişinin ölümünden sonra varislerine kalan zorunlu bir haktır. Kadın ise kocasından nafaka, barınacak yer ve cima isteyebilir. Böylelikle ikisi arasındaki açık fark ortaya çıkmış oldu. Allah (c.c.) en iyisini bilir.”³⁵⁰

Örnek 3:

Yahya → Malik → Ebû Zinad → A'rac → Ebû Hureyre kanalıyla gelen bir rivayette Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurdular: “Mü'min bir mideyle (bir kişilik) yer, kâfir ise yedi mideyle (yedi kişilik) yer.”

Yahya → Malik → Süheyl b. Ebû Salih → Babası Ebû Salih → Ebû Hureyre kanalıyla gelen bir rivayette Ebû Hureyre şöyle anlatıyor: “Resûlullah (s.a.v.) kâfir bir misafir ağırlamıştı. Derhal onun için bir keçinin sağılmasını emretti. Keçi sağıldı. Misafir sütünü içti. Sonra diğer bir keçinin daha sağılmasını emretti. (Adam doymadı). Bu suretle tam yedi keçinin sütünü içti. Adam yatıp, sabah olunca müslüman oldu. Resûlullah (s.a.v.) bir

³⁴⁹ İmam Malik, **el-Muvatta**, İddetü'lletî Tefkudu Zevceha, 1-4.

³⁵⁰ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 182.

keçi sağılmasını emretti. Adam sütünü içti, sonra ikinci bir keçi daha sağıldı. Fakat bunun sütünü tamamen içemedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) “Mü’min bir mideye içer, kâfir ise yedi mideye içer” buyurdu.³⁵¹

Şah Veliyyullah yukarıdaki hadisleri izah ederken ilk olarak bu hadisler hakkında farklı görüşlerin olduğunu söyleyerek görüşleri şöyle açıklar:

Birinci görüş: Bu hadis söz konusu kâfir adama mahsustur. Şüphesiz Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sözünde bir yalan olmadığı halde çok yiyen Müslüman ve az yiyen kâfir ile karşılaştırılabilir.

İkinci görüş: Müslüman kişi yemeğe besmele ile başladığından yemeğinde bereket hâsıl olur. Kâfir ise besmele ile başlamadığından ona bereket ulaşmaz.

Üçüncü görüş: Bu hadis Hz. Peygamber’in (s.a.v.) mü’minin dünyadaki zühdüne, kâfirin ise dünyadaki hırsına verdiği bir misaldir.

Bize göre hadisin manası şudur: Az yemek, zühd sahibi olup dünya lezzetlerine istek duymamasından, yemeği besmele ile yediğinden ve Peygamberimiz’in (s.a.v.), “Rabbim beni yedirip içirdiği halde onun indinde gecelerim” hadisi sırrınca Allah’ın (c.c.) onun kalbine miras olarak yerleştirdiği nurdan dolayı mü’minin özelliklerindendir. Çok yemek ise, dünya lezzetlerine hırsından, yemekte besmeleyi terk etmesinden ve Allah’ın (c.c.) nuruna mazhar olmaktan uzak olduğundan dolayı kâfirin özelliklerindendir. Mü’min olup da çok yiyen ve kâfir olup da az yiyen kimseler olması söylediklerimize engel değildir. Çünkü biz deriz ki, doğruluk ve iffet gibi mü’minlerin özelliklerinden niceleri kâfirden bulunduğu halde o kişi mü’mine dönüşmez. Kâfirlerin özelliklerinden niceleri mü’minde bulunduğu halde kâfire dönüşmez. Çünkü Efendimiz (s.a.v.) kölesine kötü söz söyleyen Ebu Zer’e: “Sende Cahiliye döneminden kalma bir özellik var.” buyurmuş ve onu küfre nisbet etmemiştir. Ayrıca yeryüzüne ait hikmetlerde mü’min ile kâfir birbirine eşittir. Meleklerin ilhamı, nur ve bereketin akıtılması gibi semavata ait hikmetler ise mü’minlere mahsustur. Söz konusu hadiste ve benzerlerinde işaret olunan şey, sadece semavata dair hikmetlerdir.³⁵²

Muvatta şerhlerini birbirleriyle karşılaştırma maksadıyla, söz konusu hadisle ilgili olarak, Abdulhay el-Leknevi’nin açıklamalarından bir kısmını aktarmak istiyoruz.

“Bu hadis başta Buhari ve Müslim olmak üzere birçok hadis kitabında farklı tariklerle geçmektedir. Hadis şarihleri bu hadisi şerh etme konusunda farklı görüşler ortaya atmışlardır. Bu farklılığın sebebi, bazı kâfirlerin az yemek yerken, bazı Müslümanların ise çok yemek yemesidir. Denilir ki; Bu hadis bir kişiye özel söylenmiş bir hadistir. Buhari’nin Ebu Hureyre’den tahrîc ettiği “Bir adam çok yemek yedi. Müslüman olduktan sonra az yemeye başladı. Böylece Efendimiz (s.a.v.) bu hadisi zikretti.” Denildi ki; burada kastedilen mana yenilen şeyin sayısı değil, mü’minin az, kâfirin ise çok yemesidir. Yine Denildi ki; Mü’min kişi hırsının az olmasından dolayı bir midesini doldururken kâfir kişi, yedi midesini birden doldurur.”³⁵³

Örnek 4:

Yahya → Malik Belağ yoluyla → Bekir b. Abdullah b. el-Eşec → İbn Atiyye kanalıyla gelen bir rivayette Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Hastalığın bir başkasına kendi kendine bulaşıcılığı yoktur! Baykuş ötmesinde uğursuzluk ve zarar verme yoktur! Safer

³⁵¹ İmam Malik, **el-Muvatta**, Ma Câe fî Mia’l-Kafir, 1,2.

³⁵² Dihlevî, **age**, II/ 348.

³⁵³ Leknevî, **age**, III/ 495.

ayında da uğursuzluk yoktur. Hastalıklı hayvanlar sağlam hayvanların arasına karışmasın. Sağlam hayvanlar ise istediği yerde dolaşıp otlayabilir.” Bu neden böyle oluyor ya Resulallah?” diye sorduklarında, Resûlullah (s.a.v.): “Çünkü hastaları sağlamlarına karıştırmak, zarar getirir.” buyurdu³⁵⁴

Şah Veliyyullah yukarıdaki hadisi şöyle açıklar:

“Hadiste geçen ‘Hastalığın bir başkasına kendi kendine bulaşıcılığı yoktur.’ ifadesinde geçen bulaşıcılık, ya uyuz bir deve sebebiyle ya da cüzzam veya abraş hastalığı olan bir insan sebebiyle olur. Hastalığın kendine geçmesinden sakınmak için ve hastalığa yakalanmamak için hasta bir kimsenin yanına gitmekten geri durursun. Allah Resûlü (s.a.v.) ‘Bulaşıcılık yoktur.’ buyurarak bu düşüncüyü reddetti. Allah Resûlü’ne (s.a.v.) ‘O zaman hastalığın bulaşması nedir?’ diye sorulduğunda o, birinci devenin uyuz olmasının bulaşma yoluyla değil de Allah’ın (c.c.) kaza ve kaderiyle olduğunu açıklama niyetiyle ‘O zaman birincisine bulaştıran kimdir?’³⁵⁵ diye cevap verdi. Diğer develerde ortaya çıkan hastalıkta böyledir. Ayrıca hasta olan kişinin, sağlam olanın yanına gitmesinin yasaklanması hastalığın bulaşıcı olmasından kaynaklanmaz. Ancak sağlam olan kişi Allah’ın (c.c.) izni ve kudretiyle hastalanınca başına gelen hastalığın hasta kişiden geçtiği kuruntusuna kapılır ve vesveseye düşer. İşte yasaklanmasının hikmeti budur. Denilir ki, söz konusu yasak, taun hastalığı hakkındaki ‘Bir yerde veba hastalığı çıkarsa oraya gitmeyin. Kim Allah’a tevekkül ederek o yerden sakınmazsa o da güzeldir’³⁵⁶ rivayetinde olduğu gibi kaçınmak isteyene verilen bir izindir. Denilir ki, Cüzzam hastalığının öyle bir kokusu vardır ki, hastalığa yakalanan kişi ile çok oturan kişi de hasta olur. Uyuz deve de sağlam bir devenin yanına karıştığında, uyuz devenin salgıladığı bazı salgılar sağlam deveye ulaşır ve onda da uyuzluk eseri ortaya çıkar. Ancak bu bulaşıcılık yönünden değil tıp yönündendir. Bize göre, hastalığın oluşmasında Allah’ın (c.c.) kudretinden başka bir şeyin tesiri yoktur. Ancak dünya aleminde kısas, öldürücü bir şeyin ulaşması gibi hükümlerin kendisine döndüğü ve kuralların kendilerine bağlandığı bir takım sebepler vardır. Bu sebeplerin bir kısmı öldürme kastı ile kılıçla vurmak ve ölmek için uzun süre yemeyi ve içmeyi kesmek gibi açık olur. Bir kısmı da hastalığın bir başkasına bulaşması gibi gizli olur. Şeriatın gizli sebepleri devre dışı bırakması, hükmün kendileri üzerine dönmemesi manasındadır. Ayrıca bir kimsenin, başka bir kimseye hastalığını kendisine bulaştırdı diye dava açması gerekmez. Bazen Araplar çok az önem verdikleri bir şeyi reddetmeyi kastederek onu mutlak olarak reddederler. Allah (c.c.) doğruyu en iyi bilendir. Hadiste geçen ‘Baykuş ötmesinde uğursuzluk ve zarar verme yoktur!’ ifadesinin sebebi şudur: Araplar ölen kişilerin kemiklerinin bir baykuşa dönüşüp uçtuğunu, hangi ölü defnedilirse mezarından baykuş olarak çıktığını ve kabirden çıkıp da uçan herkesin baykuş sesi ile uçtuğunu söylerler ve bunu ‘suda’ diye isimlendirirlerdi. Şeriat bu düşüncüyü geçersiz kılmıştır. Yine hadiste geçen ‘Safer ayında uğursuzluk yoktur’ ifadesinin iki manası vardır. Birinci manası: Araplar ‘es-Safer’ lafzını, insanlara ve hayvanlara isabet edip onlara eziyet veren ve uyuzdan daha bulaşıcı olan ve de karında ortaya çıkan bir hastalık çeşidine kullanırlardı. İkinci manası: Araplar, Muharrem ayının haramlığını safer ayına erteliyorlardı. Ancak Şeriat, söz konusu hastalığın hem bulaşıcılığını ve hemde arapların haram ayı ertelemesini geçersiz kılmıştır. Denildi ki: Cahiliye döneminde yaşayan Araplar safer ayını uğursuz sayıyorlardı. Allah Resûlü (s.a.v.) bu düşüncüyü geçersiz kıldı.”³⁵⁷

³⁵⁴ İmam Malik, **el-Muvatta**, İyâdetü’l-Merîd, 2.

³⁵⁵ Buhari, **Tıb**, 53.

³⁵⁶ **el-Müsevva**’da Hz. Peygamber’den (s.a.v.) nakledilen bu rivayetin kaynağını bulamadım.

³⁵⁷ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 382-383. Şah Veliyyullah, buraya aldığımız örneklerin dışında şu yerlerde de kendi görüşlerine yer vermiştir: I/ 102; I/ 114; I/ 187; I/ 276; I/ 295; I/ 336; I/ 358; II/ 68; II/ 237; II/ 272; II/ 276.

1.2.6.8. Bazı Hadislerden Çıkarılan Hükümleri Zikretmesi

Şah Veliyyullah bazı hadisleri zikrettikten sonra hadislerden çıkan hükümleri kısaca serdetmiştir. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Yahya → Malik → Ebu Hazim b. Dinar → Sehl b. Sa'd es-Saidi kanalıyla gelen bir rivayet şöyledir: Resûlullah (s.a.v.) Amr b. Avf oğullarının aralarını bulmak için gitmişti. Namaz vakti yaklaşıncı müezzin, Hz. Ebûbekir'e (r.a.): "İmam olur musun, kamet edeyim mi?" diye sordu, O da: "Evet" dedi. Hz. Ebûbekir (r.a.) öne geçtiğinde, cemaat namazda iken Resulullah (s.a.v.) geldi, cemaate yetişip bir safta durdu. Bunun üzerine cemaat Hz. Peygamber'in (s.a.v.) geldiğini anlatmak için el çırpıyordu. Hz. Ebûbekir (r.a.) başını çevirdi ve Hz. Peygamber'i (s.a.v.) gördü. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) kendisine "Devam et" mealinde işaret etti. Hz. Ebûbekir (r.a.), hiç aldırılmıyordu. Cemaatin el çırpması çoğalınca Hz. Ebûbekir (r.a.) ellerini kaldırarak, Resûlullah'ın (s.a.v.) kendisine "Devam et" diye emredişinden dolayı, Allah'a hamd ettikten sonra geri geri çekilerek arkadaki safa girdi. Bu sefer Resulullah (s.a.v.) öne geçti, namazı kıldırıp bitirdi. Namazdan sonra: "Ebu Bekir! Devam et dediğim halde niçin geri çekildin?" buyurdu. Ebûbekir: Resûlullah'ın (s.a.v.) önünde Ebû Kuhafe'nin oğlunun namaz kıldırması doğru olmaz!" cevabını verince Hz. Peygamber (s.a.v.): "Ekseriyetinizin namazda el çırpıp girdiğini gördüm. Bu gibi durumlarda "Sübhane'llah" deyiniz. Bu şekilde anlatmak istediğinizi namazdakine anlatmış olursunuz. Namazda el çırpma kadınlara mahsus bir harekettir" buyurdu.³⁵⁸

Şah Veliyyullah'a göre yukarıdaki hadisten çıkarılan hükümler şunlardır:

- a. Bu hadis bir kimsenin namazın bir bölümünü imam olarak, bir bölümünü ise me'mum olarak kılmasının ve namazı iki imamlarla kılmanın caiz olduğunu bildirmektedir.
- b. Bu hadis bir nimete mazhar olunca namazda iken Allah'a (c.c.) hamd etmenin caiz olduğunu bildirmektedir.
- c. Bu hadis namazda iken karşı tarafa bir şey anlatan işaretleri yapmanın caiz olduğunu bildirmektedir. Çünkü hadiste geçen el çırpma işareti bu cümledendir.
- d. Bu hadis namazda gerek tilavet niyetiyle, gerek zikir niyetiyle ve gerek de başkasına öğretme niyetiyle Allah'ı (c.c.) zikretmenin ve Kur'an okumanın caiz olduğunu bildirmektedir.

³⁵⁸ İmam Malik, **el-Muvatta**, et-Tasfiku fi's-Salât, 1.

Şah Veliyyullah yukarıdaki hükümleri zikrettikten sonra, Beğavî'nin bu hükümlerin hepsini kitabında zikrettiğini ifade ederek izahlarını sona erdirir.³⁵⁹

Örnek 2:

Yahya → Malik → Nafî kanalıyla gelen bir rivayette şöyle geçer: Resûlullah (s.a.v.) zamanında Abdullah b. Ömer, hayızlı iken karısını boşadı. Ömer b. el-Hattab da bu konuyu Resûlullah'a (s.a.v.) sordu. Resûlullah (s.a.v.) şöyle cevap verdi: “Ona söyle, hanımına dönsün, sonra hayzından temizlenip tekrar hayız görüp tekrar temizleninceye kadar boşamasın, (iki hayızdan) sonraki temizlik esnasında isterse evliliğini devam ettirir, isterse ona yaklaşmadan boşar. İşte bu, Allah'ın (c.c.) kadınları boşamayı mübah kıldığı iddet bekleme müddetidir.”³⁶⁰

Şah Veliyyullah yukarıdaki hadisi izah ederken, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Ona söyle, hanımına dönsün.” ifadesinin, hayız halinde yapılan boşamanın bid'i talak sayıldığına,³⁶¹ tekrar hanımına dönmeye bir yol bulamasa da bid'i talak sayılmakla beraber talakın gerçekleştiğine ve zevcesine duhulde bulunan bir kişiye tekrar hanımına dönmesine hükmedileceğine delalet ettiğini söyler.³⁶²

1.2.6.9. Bazı Hadislerin Ana Temalarına Dikkat Çekmesi

Şah Veliyyullah'ın bir başka şerh metodu da, rivayetleri naklettikten sonra (معناه) ifadesini kullanarak kimi zaman kendi açıklamalarıyla, kimi zaman da mezhep imamlarının açıklamaları çerçevesinde hadislerin ana temalarına dikkat çeker. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Yahya → Malik → Abdurrahman b. Kasım b. Muhammed b. Ebûbekir kanalıyla gelen bir rivayette Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Müslümanlar benim başıma gelen musibetlere bakarak, kendi karşılaştıkları musibetlere karşı güç bulsunlar.”³⁶³

Şah Veliyyullah yukarıdaki hadisi şöyle açıklamaktadır:

³⁵⁹ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 168.

³⁶⁰ İmam Malik, **el-Muvatta**, el-Ekrâu fî İdeeti't-Talak, 1.

³⁶¹ Bid'i Talak, Bir adamın karısını ya hayız halinde, ya temizlik halinde üç defa birden ya da temizlik halinde cinsel ilişkiden sonra boşamasıdır. İbn Rüşd, **Bidayetü'l-Müctehid**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2013, s. 467.

³⁶² Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 159. Şah Veliyyullah, buraya aldığımız örneklerin dışında şu yerlerde de hadislerden hüküm çıkarmıştır: I/ 112; I/ 123; II/ 121; II/ 217; II/ 397.

³⁶³ İmam Malik, **el-Muvatta**, Câmiu'l-Hisbe, 1.

“Bu rivayetin manası şudur: “Mü’min bir kimse kendi başına bir olay geldiğinde, Allah Resûlü’ne (s.a.v.) kavuşup onu gördüğünü ve ona arkadaşlık ettiğini düşünse, sonra bu imkanı kaçırdığından dolayı üzülsün ve sabredip Allah’a (c.c.) yönelse bol sevaba erişmiş olur. Ailesi ve malı hakkında bir musibete uğradığında ise, bu musibete tüm insanların da uğradığını düşünse uğradığı musibeti küçük görür ve o musibet ona kolay gelerek sızlanmayı terk eder.”³⁶⁴

Örnek 2:

Yahya → Malik → Salih b. Keysan → Urve b. Zübeyr → Hz. Âişe (r.anha) kanalıyla gelen bir rivayette Hz. Âişe (r.anha) şöyle demiştir; “Namaz, mukîm ve sefer hallerinde ikişer ikişer farz kılındı. Seferde iken kılınan namaz, değişmeden kaldı. Mukim iken kılınan namaza ise iki rekat ilave yapıldı.”³⁶⁵

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayeti şöyle açıklar:

“İmam Ebu Hanife’ye göre bu rivayetin manası şudur: “Sefere çıkan bir kimsenin namazının farzı iki rekattan fazla olamaz. Eğer ikinci rekatta teşehhüde oturmazsa namazı geçersiz olur. Ancak ikinci rekatta oturduktan sonra kalkıp dört rekata tamamlarsa, ilk iki rekat farz diğer iki rekat ise nafil olur.” İmam Şafii’ye göre ise rivayetin manası şudur: “Bir kimse seferde iken namazlarını iki rekat olarak kısaltsa, mukim olduğunda terkettiği rekatları kaza etmesine gerek yoktur. Bu uygulama oruçtaki uygulamanın tersidir. Çünkü seferde iken tutamadığı oruçları, mukim olduğunda kaza etmesi gerekir. Ancak dört rekat kılarsa, bütün kıldığı rekatlar farz namazı yerine geçer. Nitekim hasta bir kişiye teyemmümün farz olmasına rağmen kalkıp abdest alsa, abdesti geçerlidir.”³⁶⁶

Örnek 3:

Yahya → Malik → İbn Şihab → Ebû Seleme b. Abdurrahman → Hz. Âişe (r.anha) kanalıyla gelen bir rivayette Hz. Âişe (r.anha) şöyle demiştir: “Allah Resûlü’ne (s.a.v.) şarabın hükmü sorulduğunda o, “Sarhoş eden her içki haramdır.” buyurdu.”³⁶⁷

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayeti şöyle açıklar:

“İmam Şafii’ye göre hadisin manası şudur: “İçki” ismi gerçekten kişiyi sarhoş eden herşeye kullanılmaktadır. İçkinin hükmü ise, kendisinden kaçınmanın gerekliliğidir.” İmam Ebu Hanife’ye göre hadisin manası, “İçki, hakiki üzüm suyundan yapılan ve sarhoş edici özelliği olan herşeydir. İster az ister de çok içilsin bizzat içkinin kendisi haram olur. İçen kişiye, sarhoşluk meydana gelmemiş olsa da had vurulur. Kuru üzümünden ve hurma ile elde edilen içecek, çok içildiği takdirde haram olur. Ancak onu içen kişi sarhoş olmadığı müddetçe, kendisine had vurulamaz”³⁶⁸

³⁶⁴ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 486.

³⁶⁵ İmam Malik, **el-Muvatta**, Kasru’s-Salat fi’s-Sefer, 2.

³⁶⁶ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 183.

³⁶⁷ İmam Malik, **el-Muvatta**, Tahrîmu’l-Hamr, 1.

³⁶⁸ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 299. Şah Veliyyullah, buraya aldığımız örneklerin dışında şu yerlerde de hadislerin ana temalarına dikkat çekmiştir: I/ 204; I/ 213; I/ 228; II/ 197; II/ 448; II/ 464.

1.2.7. İhtilafu'l-Hadis Bağlamında Açıklamaları

Hadis usûlü ilminde önemli bir konu olan İhtilâfu'l-Hadîs (Muhtelifu'l-Hadîs), “Güvenilir bir hadisin yine güvenilir olan başka bir hadis veya birçok hadise zıt görünmesinin sebeplerini araştırır ve bunu gidermenin yollarını inceler.”³⁶⁹ Diğer bir ifade ile Muhtelifu'l-Hadîs, makbul bir hadisin aynı konuda kendisi gibi makbul bir veya bir çok hadise, yahut öteki delillere, görünürde veya gerçeğe manen muhalif olmasından ve bu muhalefetin giderilme yollarından bahseden bir ilim dalıdır.³⁷⁰

Aslında bir zıtlık olmamasına rağmen yine de görünürde olan bu zıtlığın giderilmesi gerektiği görüşünde olan ve gidermenin yollarını arayan âlimlerimiz, bir takım metodlar geliştirmişlerdir.³⁷¹ Bu bölümde Şah Veliyyullah'ın açıklamaları çerçevesinde bu metodlardan cem- te'lif ve nesh yolunu incelenecektir.³⁷²

1.2.7.1. Cem ve Te'lif

Birbirine zıt gibi görünen iki hadisten her biriyle aynı zamanda amel etmeyi mümkün kılan bu usullerin başında cem ve te'lif metodu yer almaktadır. Bu metot, iki hadis arasındaki ihtilâfı te'vil yoluyla giderme esasına dayanmaktadır.

Cem ve te'lif metoduyla hadisler üç şekilde bağdaştırılır: 1. Hükmü umumi olan delîli bir mânaya tahsis ederek. 2. Mutlak olanı sınırlandırarak. 3. Hadislerin ayrı ayrı durum ve olaylara ait olduğunu göstererek. Hadisleri bağdaştırmada dikkate alınacak husus, sonuçta her iki delilin de yürürlükte kalmasıdır. Bu sebeple problemin çözümünde hadisçiler daha çok cem ve te'lif metoduna öncelik vermişler, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olma ihtimali bulunan rivayetlerin hiçbirini terketmemek için zorlanmadan te'vil etmenin gereğini savunmuşlardır. Cem ve te'lifin pratikteki sonucu, her hadisi uygulama imkânına kavuşturmadır. Ancak yapılan tevilleri destekleyen şer'i delillerin bulunması temel şarttır.³⁷³ Birkaç örnek şöyledir:

³⁶⁹ Ayhan Tekineş, “**Muhtelifu'l-Hadis**”, DİA, İstanbul 2006, XXXI/ 74.

³⁷⁰ İ. Lütfi Çakan, **Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları**, İFAV Yayınları, İstanbul 2017, s. 34-35.

³⁷¹ Hadislerden birinin emrettiğini ötekinin nehyetmesi şeklinde özetlenebilecek olan “ihtilâfu'l-hadîs” meselesinin çözümünde hadisçiler için sırasıyla cem, nesh, tercih ve tevakkuf metodları bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tekineş, “**agmd**”, DİA, XXXI/ 74; İ. Lütfi Çakan, “**Cem ve Te'lif**”, DİA, İstanbul 1993, VII/ 287.

³⁷² **el-Müsevva**'yı incelediğimizde diğer iki metod olan Tercih ve Tevakkuf metodlarına rastlayamadık.

³⁷³ Çakan, “**agmd**”, DİA, VII/ 287.

Örnek 1:

Yahya → Malik → Süheyl b. Ebi Salih es-Semman → Babası Ebû Salih es-Semman → Ebû Hureyre kanalıyla gelen bir rivayette Efendimiz (s.a.v.): “Kim bir yemin eder, sonra da bunun aksini yapmanın daha hayırlı olacağını görürse yemininin kefareti versin, hayırlı bulduğu işi yapsın.” buyurmuştur.³⁷⁴

Şah Veliyyullah bu hadisin bir ayetle ihtilafından bahsederek, söz konusu ihtilafı şer’i deliller ile mezhep imamlarının ihtilaflarını değerlendirerek ve cem ve telif metodunu kullanarak çözmeye çalışır ve şöyle der:

“Yukarıdaki hadis ve ayette geçen “Yemin ettiğinizde yeminlerinizi koruyunuz!” cümlesinin cem edilmesi konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. İmam Ebu Hanife’ye göre ayette geçen “Yeminlerinizi koruyunuz!” emri, yemin edilen şeyin bir günah veya isyan olmaması halinde söz konusudur. Çünkü Allah’ın (c.c.), bir günahı veya isyanı emretmeyeceği bilinen bir şeydir. Babasıyla konuşmamaya yemin etmek gibi bir günaha yemin eden kişi, o yeminini bozar ve keffâret öder. İmam Şafii’ye göre ayette geçen “Yeminlerinizi koruyunuz” emri, bir günah işlemeye, bir mendubun terkine veya çirkin görülen bir işe yemin edilmemesi halinde söz konusudur. Çünkü Allah (c.c.) “İyilik etmemek, takvaya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah’ı siper yapmayın.” Yani iyilik yapmanıza mani olan bir şey kılmayın buyurmaktadır.

Ayrıca hadiste geçen “Yemininin kefareti versin, hayırlı bulduğu işi yapsın” ifadesi konusunda da görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. İmam Ebu Hanife, keffâretin yeminini bozmadan ödenmesinin caiz olmadığı görüşünde olup burada maksadın, “Kur’an okuyacağınız zaman şeytandan Allah’a sığınınız” ayetinde olduğu gibi “Yeminini bozan kişi keffâret ödemeyi yerine getirsin” şeklinde olduğunu ifade etmektedir. İmam Şafii, keffâret, oruç tutmanın dışında ise yemin bozulmadan önce de kefaretinin ödenmesinin caiz olduğunu söylemektedir. Bu meseleye kıyasla; zekat nisabına erişen bir malın zekatının bir seneyi doldurmadan önce verilebileceği gibi, önce veya sonra ödeme imkanı olan her mali sorumlulukta bunlardan birinin önce yapılması caizdir.³⁷⁵

Örnek 2:

Yahya → Malik → Humeyd b. Kays kanalıyla gelen bir rivayet şöyledir: Cafer b. Ebî Talib’in iki oğlu Resûlullah’ın (s.a.v.) huzuruna getirildiğinde onların bakıcılarına, “Bunları zayıf görüyorum neden?” diye sordu. O da, “Ya Resûlallah, onlara göz değiyor. Uygun görüp görmeyeceğini bilmediğimiz için onları okutmadık” deyince Resûlullah (s.a.v.): “Onları okutunuz, çünkü eğer kaderin önüne birşey geçecek olsaydı bu, nazar olurdu.” buyurdu.

Yahya → Malik → Yahya b. Saîd → Süleyman b. Yesar kanalıyla gelen bir rivayette Urve b. Zübeyr şöyle anlatıyor: “Resûlullah (s.a.v.) hanımı Ümmü Seleme’nin evine girdi.

³⁷⁴ İmam Malik, **el-Muvatta**, el-Keffâretü mine’l-Eymân, 1.

³⁷⁵ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 406.

Orada bir çocuk ağlıyordu. Ona göz değdiğini söylediklerinde Resûlullah (s.a.v.): “Ona göz değmesinden (korunmak) için okutsaydınız ya!” buyurdu.³⁷⁶

Yahya → Malik → Yahya b. Sa’id → Amre binti Abdurrahman kanalıyla gelen bir rivayet şöyledir: Ebûbekir (r.a.), Hz. Âişe’nin (r.anha) huzuruna girdi. O hastaydı. Bir yahudi kadın da ona okuyordu. Ebûbekir (r.a.) ona: “Allah’ın kitabından oku!” dedi.³⁷⁷

Şah Veliyyullah hastaları okumak ve okutmakla alakalı hadislerin ihtilaf ettiğini söyleyerek bu ihtilafın cem metodu ile çözümlenmesinin yolunun hadislerin değişik hallere hamledilmesi olduğunu ifade eder ve şöyle devam eder:

“Okumanın yasak olanları içinde şirk barındıran veya içinde azgın şeytan zikredilen veya içinde Arap lisanının dışında ne olduğu anlaşılamayan ayrıca sihir veya inkar barındırma ihtimali olan bir şeyler sokulan okumalardır. Ancak Kur’an ayeti ve Allah’ı zikirle yapılan okumalar müstehaptır. Ayrıca selef ulemamızdan hastaları okuma konusunda nakledilen bazı uygulamalar mevcuttur. Bu bağlamda Hz. Âişe’den (r.anha), kendisinin suya okunupta o suyla hastayı tedavi etmede bir sakınca olmadığı görüşü rivayet edilmiştir. Ayrıca İmam Mücahid, “Kur’an ayeti yazılıp da bir kaptı yıkanmasında ve yıkandığı suyu da hastaya içirmede bir sakınca yoktur.” demiştir. Yine bu bağlamda İbn Abbas bir adama doğum esnasında zorlanan bir kadın için Kur’an’dan iki ayet ve bir takım kelimeler yazmasını ve bir kaptı yıkamasını akabinde o kadına içirmesini tavsiye etmiştir. Sa’id b. Müseyyeb’e ise kadınların ve çocukların boyunlarına asılan ve üzerinde Kur’an ayetleri yazılan küçük kağıtlar sorulduğunda o, “Gümüş, demir veya o kağıt parçasını muhafaza eden herhangi bir şeyle kaplanmış deri parçasının içinde olduğu müddetçe bir sakınca yoktur” cevabını vermiştir.”

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayetleri zikrettikten sonra bazı merfu rivayetlerde hastalara okuyup üfleminin de geçtiğini ifade ederek sözünü tamamlar.³⁷⁸

1.2.7.2. Nesh

Hadislerde görülen ihtilaf (çelişki), cem ve te’lif yoluyla çözülemezse ikinci metot olan neshi tespit yoluna gidilir. Hadiste nesh, önceki bir hadisin hükmünün, sonraki bir hadisin hükmüyle yürürlükten kaldırılmasıdır. Ayrıca sahabenin uygulamalarına aykırı olan merfu hadise de nesh denilmiştir.³⁷⁹

Âlimlerimiz, Kur’ân-ı Kerim ile sünnet arasındaki nesh münasebeti dört taksime tabi tutmuşlardır. Bunlar: Ayetin âyeti neshi, âyetin sünneti neshi, sünnetin âyeti neshi, sünnetin sünneti neshidir.³⁸⁰

³⁷⁶ İmam Malik, **el-Muvatta**, er-Rukyetü mine’l-Ayn, 1-2.

³⁷⁷ İmam Malik, **el-Muvatta**, et-Teavvuzu fi’l-Merîd, 3.

³⁷⁸ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 377- 378. Şah Veliyyullah, buraya aldığımız örneklerin dışında şu yerlerde de cem- te’lif metodundan yararlanarak rivayetleri açıklamıştır: I/ 79; II/ 223; II/ 321.

³⁷⁹ Aydınlı, **age**, s. 246.

³⁸⁰ Koçkuzu, **age**, ss. 157-175.

Neshin tesbiti ise, ya Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bildirmesiyle veya Sahabe-i Kirâm'ın bildirmesiyle, ya da vürud tarihinin bilinmesiyle ya da bir konuda icmanın oluşması şekliyle olur.³⁸¹ Birkaç örnek şöyledir:

Yahya → Malik → Davud b. Husayn → Ebû Süfyan Mevla İbn Ebi Ahmed → Ebû Hureyre kanalıyla gelen bir rivayet şöyledir: Resûlullah (s.a.v.) ikinci namazını kılarken ikinci rekâtta selâm verdi. Bunun üzerine Zü'lyedeyn kalktı: "Ya Resûlallah! Namaz mı kısaldı, yoksa unuttun da mı ikinci rekatta selam verdin?" deyince Allah Resûlü'nün (s.a.v.): "Bunların hiç biri olmadı" demesi üzerine Zü'lyedeyn: "Ya Resûlallah! Mutlaka biri olmuştur." deyince Allah Resûlü (s.a.v.) cemaate dönerek: "Zü'lyedeyn doğru mu söyledi?" diye sordu. Ashab da: "Evet Ya Resûlallah" deyince Resûlullah (s.a.v.) kalkıp kalan iki rekâtı kıldı ve selam verdikten sonra oturduğu yerde iki sehiv secdesi yaptı.³⁸²

Şah Veliyyullah, Efendimiz'in (s.a.v.) sehiv secdesi uygulamasıyla alakalı bu hadiste çıkan ihtilafları şöyle ifade eder:

"İmam Ebu Hanife, kişinin namazda olduğunu unutarak da olsa konuşması onun namazını bozacağı hükmünü vermiştir. Ona göre söz konusu olay, namazda konuşmanın haram kılınmasından önce cereyan etmiştir. Bu hadis neshe uğramıştır. Ayrıca namazda konuşmak Mekke'de haram kılınmışken bu olay Medine'de cereyan ettiğinden bu hadis derinlemesine bir araştırmayı gerektirir. İmam Şafii, namazda unutarak konuşmanın namazı bozmayacağı ancak, az bile olsa bilerek konuşmanın bozacağı hükmünü vermiştir. Ona göre hadisin tevili şöyledir: Allah Resûlü'nün (s.a.v.) konuşması namazın bittiğini zannederek ve unutarak meydana gelen bir konuşmadır. Zü'lyedeyn'in konuşması ise namazın kısaldığı zannedilerek yapılan bir konuşma olup unutarak konuşan kişinin hükmü gibidir. Cemaatin konuşması ise, Allah Resûlü'ne verilen bir cevaptır. Ona verilen cevap ise namazı bozmaz. İmam Malik, namazdaki bir yanlış düzeltmek için yapılan az bir konuşmanın namazı bozmayacağı hükmünü vermiştir. "Namazı tamamlamadın." sözüne cevap olarak söylenen "tamamladım" sözü buna misaldir. Ona göre başka bir hadiste geçen "Namazda konuşmak bize yasaklandı. Konuşmayın." ifadesi unutarak konuşmaya has bir ifadedir."³⁸³

1.2.8. İtikadi Konulara Yer Vermesi

Şah Veliyyullah'ın eserlerini incelediğimizde onun, Allah Resûlü'nden (s.a.v.) günümüze kadar bozulmadan gelen Ehl-i Sünnet itikâdını benimsediğini ve kelâmî meselelere önem verdiğini görürüz. *el-Müsevva*'da da itikad konularına dair hadislerin şerhini kelami meseleler çerçevesinde yaptığını görmekteyiz. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

³⁸¹ Mehmet Efendioğlu, "**Nesh; Hadis**", DİA, İstanbul 2006, XXXII/ 581.

³⁸² İmam Malik, **el-Muvatta**, Ma Yefalu men Selleme Sâhiyen, 2.

³⁸³ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 168-169. Şah Veliyyullah, buraya aldığımız örneklerin dışında iki yerde nesh metodundan yararlanarak rivayetleri açıklamıştır: II/ 119; II/ 278.

Yahya → Malik → Ziyad b. Sa'd → Amr b. Müslim → Tâvus el-Yemâni kanalıyla gelen bir rivayette Tâvus el-Yemâni der ki: “Resûlullah’ın (s.a.v.) ashabından bir takım insanlara yetiştirdim. Onlar, “Her şey kader iledir.” diyorlardı. Abdullah b. Ömer’in de şöyle dediğini işittim: “Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: “Her şey kader iledir. Hatta acizlik ile zekâ bile..”³⁸⁴

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayeti şöyle açıklar:

“Kadere iman, zorunlu olarak inanılması gereken bir farzdır. Kadere iman: Kulların hayır veya şer bütün fiillerinin yaratıcısının Allah (c.c.) olduğuna, Allah’ın (c.c.) kulları yaratmadan önce onların fiillerini Levhi Mahfuz’da yazdığına ve kulun seçme ve kazanma hakkı olup o hakkın da onlar istediğinde ve kazandığında Allah’ın (c.c.) yaratmasıyla olduğuna iman etmektir.”³⁸⁵

Örnek 2:

Yahya → Malik → Zeyd b. Ebû Uneyse → Abdulhamid b. Abdurrahman b. Zeyd b. Hattab → Müslim b. Yesar el-Cüheni kanalıyla gelen bir rivayet şöyledir: Hz. Ömer’e (r.a.): “Rabbim, Adem oğullarının sulbünden soyunu çıkarmış onlara; “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demiş ve buna kendilerini şahit tutmuştu. Onlar da: “Evet, Rabbimizsin. Biz buna şehadet ettik demişlerdi.” (İşte bu itiraf ettirme) kıyamet günü “Bizim bundan haberimiz yoktu” dememeniz içindi”³⁸⁶ âyetinin manası sorulunca: Hz. Ömer (r.a.): “Resûlullah’dan (s.a.v.) işittim. Ona bu ayetin manası sorulduğunda şöyle buyurdu: “Şüphesiz ki Allah (c.c.) Adem’i (a.s.) yarattı. Sonra kudret eliyle sırtını sıvazlayıp ondan zürriyetini çıkardı ve “Bunları cennet için yarattım, cennetliklerin amelini işleyecekler.” buyurdu. Sonra Adem’in (a.s.) sırtına yine dokunup ondan bir nesil daha çıkardı ve “Bunları cehennem için yarattım. Cehennem ehlinin amelini işleyecekler.” buyurdu. Bunun üzerine bir adam: “Ya Resûlallah! O zaman amelin ne yararı var?” deyince Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Şüphesiz ki Allah (c.c.), kulu cennetlik yaratınca ölünceye kadar ona cennet ehlinin amelini işletir. Bu sebeple onu cennete sokar. Bir kul da cehennem için yaratılınca, ona ölünceye kadar cehennem ehlinin amelini işletir. Bu sebeple onu cehenneme sokar.”³⁸⁷

Şah Veliyyullah yukarıdaki hadisi şöyle açıklar:

“Bu hadis söz konusu ayeti tefsir etme konusunda Mutezile mezhebine bir reddiyedir. Allah (c.c.) kendisinin irade sahibi, her şeyi bilen ve kadim bir ilah olduğunu isbat edince kulların

³⁸⁴ İmam Malik, **el-Muvatta**, en-Nehyu ani’l-Kavli bi’l-Kader, 4.

³⁸⁵ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 419.

³⁸⁶ Araf 7/ 172.

³⁸⁷ İmam Malik, **el-Muvatta**, en-Nehyu ani’l-Kavli bi’l-Kader, 2.

akıllarının aslı bağlamında vermiş olduğu bir misaldir. Hadiste geçen “Bir adam kalkıp “Ya Resûlallah! O zaman amelin ne yararı var?” diye sorması üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) orada bulunan insanlara birinin diğerini bozmadığı iki şey olan kader ve yaratma işinin Allah’a, çalışma ve seçme işinin kullara ait olduğunu öğretti. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.), onlara kulun amelinin ve çalışmasının ilmin hakikatini ifade etmeyen ve ihtimal içeren bir alamet olduğunu öğretti. Çünkü basit ve sıradan olan bir sebep bir şeyin olmasını gerektiren bir illet olamaz. “Kulun fiilinin bir alamet olması” nüktesi açıklanması gereken bir nükte olup zikredilme sebebi ya illete benzetmek için ya da Allah’ın (c.c.) irade ve yaratma fiillerini ortaya koymak ve kesinleştirmek içindir. Ayrıca bu nükte kulun fiillerini yaratanın Allah (c.c.) olduğuna kesin delil konumundadır. Basit ve sıradan olan bir sebep ise ihtimal içeren bir alamet konumundadır.”³⁸⁸

1.2.9. Sahabe-i Kiramın Söz ve Uygulamalarına Yer Vermesi

Sahabe, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yaşantısını bizzat görmüş, sohbetlerine katılmış ve ilmî mirası, bizzat ilmin menbaı olan O’ndan almış insanlardır. Sahabe hakkında ileri geri konuşmak Allah Resûlü’nün (s.a.v.) yasaklamış olduğu davranışlardandır. İslamî literatürde, sahabe sözleri de hadis kategorisine alınmış ve senedi sahabede biten ve Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ulaşmayan hadise, “Mevkuf” hadis denilmiştir. Sahabe sözünün (kavl) hüccet olup olmadığı tartışılan bir konu olup hakkında tartışılan sahâbîler daha çok fıkıh ve hüküm çıkarma yönüyle tanınmış olanlardır. Sadece te’vilden ibaret olan sahabe sözleri bu tartışmaya tabi tutulmamıştır. Ancak te’vilin dışındaki sözleri hususunda âlimler, hüccet olarak kabul edilebilmesi için bazı şartlar ortaya koymuşlardır.³⁸⁹ ed-Dihlevî de hadisleri şerh ederken Sahâbe-i Kiramın (r.anhum) söz ve uygulamalarını kullanmıştır. Birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1:

Yahya → Malik → Sevr b. Zeyd ed-Dîli kanalıyla gelen bir rivayet şöyledir: Hz. Ömer (r.a.), kişinin içtiği şarap konusunda insanların fikrini sorunca Hz. Ali (r.a.): “Ona seksen kırbaç vurma görüşündeyiz. Çünkü bu adam içince sarhoş olur, sarhoş olunca da saçmalamaya başlar; saçmalayınca ise iftira eder.” cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer’de (r.a.) şarap içenlere seksen kırbaç vurmaya başladı.

Yahya → Malik → İbn Şihab → Sâib b. Yezid kanalıyla gelen rivayette Sâib b. Yezid der ki: “Hz. Ömer (r.a.) yanımıza gelerek: “Falan kimsede içki kokusu buldum. Bunun kayna-

³⁸⁸ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 421. Şah Veliyyullah, buraya aldığımız örneklerin dışında bir yerde akaid konularına yer vermiştir: II/ 404.

³⁸⁹ Bu şartlar: 1. Sahâbenin bir konuda ittifak etmesi. 2. Sahabe arasında icma meydana gelmiş olması. 3. Bir sahâbî görüşünün diğer sahâbîlerin muhalefetiyle karşılaşmaksızın onlar arasında yaygınlık kazanması. 4. Bir sahâbî kavlinin, sahâbe arasında muhalefet ya da muvafakat gördüğüne dair bir iz taşımaksızın sonraki dönemlerde nakledilip yaygınlık kazanması. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yunus Apaydın, “**Sahabi Kavli**”, DİA, İstanbul 2008, XXXV/ 500-504.

tılmış üzüm sırası olduğunu iddia ediyor. İçtiği şeyi sorup araştıracağım. Şayet sarhoş ediyorsa onu kırbaçlayacağım!” dedi. Bunu araştırdı, içki olduğunu öğrenince ona seksen kırbaç vurdu.³⁹⁰

Şah Veliyyullah yukarıdaki rivayetleri izah ederken ilk olarak İmam Şafii hariç diğer âlimlerin çoğunun hadiste geçen hükmü benimsediğini ifade eder ve şöyle devam eder:

“İmam Şafii’ye göre, aslında içki içmenin haddi kırk sopa vurmaktır. Hz. Ömer’in (r.a.) kırk sopadan fazlasını vurdurması, Hz. Peygamber’in (s.a.v.), yanına içki içen birisi getirildiği esnada etrafındakilere “Ona vurun!” demesi ve onların da elleriyle, ayaklarıyla ve elbiselerinin yanlarıyla vurmalarından dolayı tazir cezası sayılmaktadır. Hz. Ebûbekir (r.a.) hilafete geldiğinde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) uygulamasına şahit olan kişilere onun ne kadar vurdurduğunu sorduğunda “Kırk sopa.” cevabını aldı ve halifelîği boyunca içki içene kırk sopa olarak haddi tatbik ettirdi. Hz. Ömer (r.a.) halife seçildiğinde, insanların durumunu gözden geçirerek ve etrafındakiler ile istişare yaparak içki içene seksen sopa olarak haddi tatbik ettirdi. Hz. Ali (r.a.) halife seçildiğinde ise, Velid b. Ukbe’ye had tatbik ettirirken ona şöyle dedi: “Sana, Allah Resûlü’nün (s.a.v.) kırk sopa cezası, Hz. Ebûbekir’in (r.a.) kırk sopa cezası ve Hz. Ömer’in (r.a.) seksen sopa cezası yeterlidir.” Bu uygulamaların hepsi sünnet olup bana en iyi gelen budur.³⁹¹

Örnek 2:

Şah Veliyyullah, daha önce de ifade ettiğimiz gibi bazı babların başına o bablarla alakalı ayetleri serdetmektedir. Bu bağlamda savaştan elde edilen ganimetler hakkında bir ayet zikrederek, konuyla alakalı olarak sahabe görüşlerinden alıntı yapmaktadır.

Şah Veliyyullah ilk olarak şu ayeti kerimeyi ve devamındaki ayeti kerimeleri zikreder; “Allah’ın, onlardan (mallarından) Peygamberine verdiği ganimetler için siz at ve deve koşturmuş değilsiniz. Fakat Allah, peygamberlerini dilediği kimselere karşı üstün kılar. Allah her şeye kadirdir.”³⁹² Daha sonra âlimlerin fey’in³⁹³ beşte birinin alınması konusunda farklı görüşte olduklarını söyleyerek şöyle devam eder:

“İmam Şafii’ye göre fey’in beşte biri, ganimet malı gibi beş parçaya ayrılır. Beş parçanın dördü, savaşa katılanlara ve anlaşmalılara dağıtılır. Birçok âlime göre, fey’in beşte biri alınmayıp hepsi birden dağıtılır. Hz. Ömer’de (r.a.) yukarıda zikrettiğimiz ayetten yola çıkarak aynı görüşü benimser ve şöyle der: “Ben, bazı yüksek konumda olanlar hariç Müslümanlar arasında hak sahibi olan herkese fey’in dağıtılması hükmünü verdim.” Hz. Ömer’in (r.a.) sözünün manası, ayetlerin tertip üzere olup devlet başkanının fey’in tamamını Müslümanların maslahatları için harcamasıdır. Devlet başkanı olarak seçilen kişinin, Hz. Ömer’in (r.a.) oluşturduğu gibi bir divan oluşturması ve o divan yardımıyla hangi belde bülûğ çağına giren ve 15 yaşını doldurmuş kaç savaşçı olduğunu, savaşçılarla beraber büyük- küçük kaç tane kadın ve çocuk olduğunu, onların nafakalarını ve beldelerindeki gibi yaşamaları için ihtiyaçları olan malzemeleri tespit etmesi müstehaptır. Bu tespit işleminden sonra devlet başkanı,

³⁹⁰ İmam Malik, **el-Muvatta**, Eşribe, 1-2.

³⁹¹ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 300.

³⁹² Haşr 59/ 6.

³⁹³ Fey: İslâm devletinin gayri müslim tebaadan aldığı cizye, haraç ve ticaret malları vergilerinin ortak adıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “**Fey**”, DİA, İstanbul 1995, XII/ 511.

savaşçılara ve onların ailelerine her sene olmak üzere sene boyunca yetecek kadar malzeme verir. Ancak zekat ehli oldukları için köle ve bedevilere vermez. Ayrıca devlet başkanı hâkimlere, fey dağıtımı yapan valilere, kâtip ve askerlerden ihtiyacı olanlara verir. Dağıtımdan arta kalanı da kale onarımı, silah temini gibi Müslümanların güçlü olmasını sağlayan uygulamalara harcar.

Sahabeler fey'in kime fazlaca taksim edileceği hakkında görüşler zikretmişlerdir. Şöyle ki: Hz. Ebûbekir'e (r.a.) göre, her pay sahibine eşit dağıtılır. O şöyle der: "İnsanlar Allah (c.c.) için çalıştılar ve onların mükâfâtı Allah (c.c.) katındadır. Dünya ise, kifayet edecek kadardır." Hz. Ömer (r.a.) ise şöyle der: "Ne ben sizden ne de biz herhangi birinizden daha fazla pay sahibiyiz. Ancak bizim konumumuz, Allah'ın (c.c.) kitabına ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) taksimine göredir." Ayrıca Hz. Ömer (r.a.), Hz. Peygamber'e (s.a.v.) akrabalık bakımından yakın olanları üstün tutar ve onlara fazladan pay verirdi. Âlimlerin çoğunun görüşü de budur.³⁹⁴

Örnek 3:

Yahya → Malik → Abdullah b. Dinar kanalıyla gelen bir rivayette Abdullah b. Dinar der ki: "Ben Abdullah b. Ömer'i, Allah Resûlü'nün (s.a.v.) kabri başında ona, Hz. Ebûbekir'e (r.a.) ve Hz. Ömer'e (r.a.) salât ederken gördüm."³⁹⁵

Şah Veliyyullah bu rivayeti şöyle izah eder: "Abdullah b. Ömer, haccını eda ettikten sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaret etmeyi adet haline getirmişti. Âlimlerin görüşü bu şekildedir."³⁹⁶

³⁹⁴ Dihlevî, **el-Müsevva**, II/ 318-319.

³⁹⁵ İmam Malik, **el-Muvatta**, es-Salâtü ale'n-Nebî, 3.

³⁹⁶ Dihlevî, **el-Müsevva**, I/ 410.

SONUÇ

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve el-Müsevva adlı Muvatta Şerhi adlı çalışmamızda Şah Veliyyullah'ın hayatını, ilmî serüvenini, hadis ilmiyle alakalı görüşlerini ve *Muvatta*'ya yaptığı şerh çalışmasını inceledik. Araştırmamızda ulaştığımız sonuçlar şöyledir:

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin yaşadığı coğrafya olan ve Hindistan, Pakistan ve Bangladeş ülkelerini kapsayan Hint Altkıtası'nda, müellifin yaşadığı dönemde boy gösteren siyasî istikrarsızlık neticesinde başta Bâbürlü hükümdarı Evrengzîb olmak üzere on hükümdar tahta çıkmıştı. Siyasi durumun yanı sıra iktisâdî ve sosyal durum da bozulmuştu. ed-Dihlevî, ümitsizliğe düşmeden ortamı düzeltmek için İslam'ın âdil düzeni ışığında iktisadi ve sosyal tedbirlere dayalı kitaplar yazmış, emirlere aynı içerikte mektuplar göndermiştir.

ed-Dihlevî, çocuk yaştan itibaren dinî ilimlerle uğraşmış ve yaşadığı dönemde hadis ilminin geliştiği Harameyn'de ilim halkalarına katılıp icazet almış olan bir âlimdir. Yaşadığı dönemde Hint Altkıta'da yaşayan Müslümanlar, birçok dînî etkileşimi sonucunda onların âdet, gelenek ve göreneklerini benimsemeye başlamış, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnet ve hadislerine verdikleri önem de iyice azalmıştı. Dînî yozlaşma diye tabir edebileceğimiz bu durum karşısında ıslah hareketleri başlatan ed-Dihlevî, ilim tahsili için gittiği Harameyn'den döner dönmez medrese kurmuş ve talebeler yetiştirmiştir. Özellikle sünnet ve hadis alanında çalışmalar yapmış, bozulan sünnet ve hadis düşüncesini Ehl-i sünnet itikâdî çerçevesinde tekrar düzeltmeye çalışmıştır.

Hadis ilmini bütün ilimlerin esâsı, sünneti ise bütün karanlıkları aydınlatan bir ışık olarak gören ed-Dihlevî, hadis kitaplarını derecelere ayırmış ve *Buhari*, *Müslim* ve *Muvatta* kitaplarını birinci derece olarak kabul etmiştir. Hadisle amel konusunda “İttiba’ bi'l-Hadis” görüşünü benimsemiş ve tavsiye etmiştir. Ayrıca kurduğu ders halkalarında ve yazmış olduğu eserlerde deklare ettiği “hadisle fikhî birleştirme” çabalarında başarılı olmuş ve neticede Hint Altkıtası'nda hadis ilmi açısından yeni bir çılgır açmıştır. Hint Altkıtası'nın medâr-ı isnâdı olarak görülen Şah Veliyyullah, günümüzde hâlâ hadis ilmi konusunda otorite olarak kabul edilmektedir.

Araştırmamızda ayrıca *el-Muvatta*'yı ve müellifi İmam Malik'i inceledik. Fıkıh ilminde olduğu gibi hadis ilmine de üst seviyede vâkıf olan İmam Malik, *el-Muvatta*'sında naklettiği rivayetlerin altına ilgili hükümleri de ekleyerek hadis ile fikhî birleştirme hedefini gerçekleştirmiştir. *Muvatta*'ya gereken önemi veren hadis şârihleri, bir yandan nakledilen rivayetleri açıklarken diğer yandan da verilen fikhî hükümleri ayrıntılı incelemiş ve zaman zaman sadece bir rivayeti sayfalarca şerh etmişlerdir.

Üzerinde çalışma yaptığımız *el-Müsevva*, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin *el-Muvatta*'ya yaptığı şerhtir. ed-Dihlevî, hadisle fikhî birleştirme çalışmaları çerçevesinde hadisleri fikhî hükümlerle açıklayan *el-Muvatta*'ya şerh yazmayı tercih etmiştir. İçeriğini ve özelliklerini on ana başlık altında incelediğimiz *el-Müsevva*'da, Akaid, Hadis, Fıkıh, Arap Dil Bilgisi ve Edebiyatına dair her meselede bir sözü olan müellif, özellikle hadisin metnine ve fikhî hükümlere yaptığı açıklamalarla ne denli bir ilmî birikimi olduğunu bize göstermektedir.

Rivayetleri ayet ve hadislerle açıklayan müellif, bazı rivayetlerde geçen garip ve kapalı lafızların izâhını yapmıştır. Bazı rivayetlerin farklı varyantlarına da yer vermiş ve rivayetlerde geçen hükümlere karşı deliller sunmuştur. Hadislerin görünürde birbiriyle çelişmesi demek olan Muhtelifu'l-Hadis'e temas eden ed-Dihlevî, ihtilaf durumunda cem-telif ve nesh yolunu kullanmış, diğer çözüm yollarını kullanmayı tercih etmemiştir. Ayrıca bazı rivayetlerde geçen fikhî ıstılahları açıklamış *el-Muvatta*'daki fikhî hükümleri başta İmam Ebu Hanife ve İmam Şafii olmak üzere birçok fıkıh ve hadis âliminin ve kendisinin görüşlerine yer vererek, ihtiyaç olduğunda konuyla alakalı bazı kitaplardan alıntı yaparak hükümleri daha açık bir halde bize sunmuştur.

İncelememiz esnasında dikkatimizi çeken iki husus vardır. Bunlar:

- Müellif, konu bütünlüğünü sağlamak ve zihni başka şeylerle meşgul etmemek için, naklettiği hadisle alakalı olsa bile hadisin açıklamasına fayda sağlamayan bir takım açıklamalardan kaçınmıştır. Örneğin, siyer ile alakalı bir hadisin şerhini yaparken, hadisle alakalı bir kıssa hatırına gelir ancak "Bu kitap sadece hadisin açıklamalarını içerir." diyerek, söz konusu kıssayı merak edenlerin siyerle alakalı telif ettiği bir eserine müracaat etmesini söylemiştir.
- *el-Muvatta*'yı şerh eden diğer âlimler genelde *el-Muvatta*'nın diğer şerhlerinden daha fazla yararlanırken, ed-Dihlevî'nin o eserlerden

yararlanması ve alıntı yapması yok denecek kadar azdır. ed-Dihlevî'nin bu uygulamasının sebebinin, *el-Müsevva*'nın daha kolay anlaşılması ve neticesinde yeterince istifade edilebilmesi için eserin hacmini fazla tutmamak olduğu kanaatindeyiz.

Kendi şerhinden yola çıkarak incelenen bu çalışma sonucu, Şah Veliyyullah'ın başta *el-Müsevva*'sı olmak üzere özellikle hadis alanında yazdığı eserlere daha fazla vakit ayırmamız gerektiğidir. *el-Müsevva*, Hint Altkıtası'nda kaleme alındığı dönemin hadis sistematüğini belirleyen bir eser olmuştur. Bu kadar öneme hâiz olan bir eserin ülkemizde duyulmamış olmasının, hadis ilmi literatürü açısından bir eksiklik olduğunu ve yaptığımız çalışmanın belirlenen eksikliği kısmen giderdiğini düşünmekteyiz. Ayrıca ilgili alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağını da beklemekteyiz.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, thk. Şuayb el-Arnâvut- Âdil Mürşid, Müessesetü'r-Risale, I-XXXXX, Beyrut 1995.

ALGAR Hamid, “**İmam-ı Rabbani**”, DİA, XXII/ 194-199, İstanbul 2000.

APAYDIN Yunus, “**Sahabi Kavli**”, DİA, XXXV/ 500-504, İstanbul 2008.

ARSLAN Şükrü, “**Mahalli**”, DİA, XXVII/ 326, İstanbul 2003.

el-ASKALÂNÎ İbn Hacer, **Nüzhetü'n-Nazar fi Tavzihi Nuhbeti'l-Fiker**, thk. Nureddin İtr, Matbaatü's-Sabah, Dimeşk 2000.

AYBAKAN Bilal, “**Şafii Mezhebi**”, DİA, XXXVIII/ 242, İstanbul 2010.

AYDINLI Abdullah, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, İFAV Yayınları, İstanbul 2015.

BAYUR Yusuf Hikmet, **Hindistan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, I-III, Ankara 1987.

BEDİR Murteza, “**Vikâyetü'r-Rivâye**”, DİA, XLIII/ 108, İstanbul 2010.

el-BİLGRÂMÎ Ğulam Ali Âzad, **Sübhatü'l-Mercan**, Mektebetü Müm'ini Kureyş, Beyrut 2015.

BİRİŞİK Abdulhamit, **Hint Altkıtası'nda İslam Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlmî Faaliyetler, Şahıslar, Eserler**, Divan İlmî Araştırmalar Dergisi, sy. 12, s. 1-2.

BOYNUKALIN Ertuğrul, “**Makâsıdu's-Şerîa**”, DİA, XXVII/ 423, İstanbul 2003.

BUHÂRÎ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, **Sahihu'l-Buhârî**, Daru İbn Kesir, Dimeşk 2003.

CANAN İbrahim, “**Kenzü'l-Ummal**”, DİA, XXV/ 262, İstanbul 2002.

CELBÂNÎ Ğulam Hüseyin, **The Life of Shah Velıyyullah**, İdarat-i Adabiyat-i Delli, Delhi 1980. (çev. Hasan Nureddin, **Şah Velıyyullah Dihlevi; Hayatı ve Eserleri**, Gelenek Yayınları, İstanbul 2002.)

ÇAKAN İsmail Lütfi, “**Cem ve Te'lif**”, DİA, VII/ 287, İstanbul 1993.

_____ **Hadis Edebiyatı**, İFAV yayınları, İstanbul 2008.

_____ **Hadis Usûlü**, İFAV Yayınları, İstanbul 1999.

DÂUDÎ Zaferullah, **Şah Veliyyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları**, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

DÖNDÜREN Hamdi, **Delilleriyle Aile İlmihali**, Erkam Yayınları, İstanbul 2015.

_____ **Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali**, Erkam Yayınları, İstanbul 2016.

DURMUŞ İsmail- PALA İskender, **"İstiâre"**, DİA, XXIII/ 315-318, İstanbul 2001.

ed-DİHLEVÎ Şah Veliyyullah, **İkdu'l-Cid**, Daru'l-Feth, BAE, 1995.

_____ **el-Müsevva Şerhu'l-Muvatta**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut 2002.

_____ **et-Tefhîmâtü'l-Îlâhiyye**, Nşr. Gulam Mustafa el-Kasımî, Bicnur İlim Matbaası, I-II, Haydarâbâd 1967.

_____ **Huccetullahi'l-Baliğa**, I-II, Beyrut 2005.

Efendioğlu, Mehmet, **"Nesh; Hadis"**, DİA, XXXII/ 581, İstanbul 2006.

_____ **"Şerh; Hadis"**, DİA, XXXVIII/ 559, İstanbul 2010.

EKİNCİ Muhammed Salih, **el-Fikru'l-İslami inde'l-İmam Veliyyullah ed-Dihlevi**, Konya 2001. (Trc: Ali Rıza Akgün, **Müceddid Şah Veliyyullah Dihlevi Tasavvuf anlayışı, Islahat çalışmaları**, Ravza Yayınları, İstanbul 2006.)

EMECEN Feridun, **"Osmanlılar"**, DİA, XXXIII/ 487-496, İstanbul 2007.

ERDOĞAN Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016.

_____ **"Şah Veliyyullah"**, DİA, XXXVIII/ 260, İstanbul 2010.

FAYDA Mustafa, **"Fey"**, DİA, XII/ 511, İstanbul 1995.

GÜNAY Hacı Mehmet, **"Rukba"**, DİA, XXXV/ 218-219, İstanbul 2008.

el-HASENÎ Abdulhay, **Nüzhetü'l-Havâtır**, Daru İbn Hazm, I-VIII, Beyrut 1999.

ITR Nureddin, **Menhecü'n-Nakd fi Ulumi'l-Hadis**, Daru'l-Fikr, Dimeşk 2009.

İBNÜ'L-ESÎR İzzeddin, **Üsdü'l-Ğâbe fi Marifeti's-Sahabe**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2012.

İBN HÜMAM Kemaleddin, **Şerhu Fethu'l-Kadir**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-X, Beyrut 2003.

KÂDİ İYÂD, **Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik li Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Malik**, thk. Tâvit et'Tâcî, Vezâretu'l-Evkâf, Fas 1983.

KANDEMİR M. Yaşar, **“el-Muvatta”**, DİA, XXXI/ 416, İstanbul 2016.

KAVAK Özgür, **“Zor Zamanda Alim Olmak: Şah Veliyyullah Dihlevi'nin Kendi Kaleminden Hayatı”**, Divan İlmi Araştırmalar Dergisi, sy. 17, İstanbul 2004.

el-KETTÂNÎ Abdulhay, **Fihrisü'l-Fehâris**, Daru'l-Ğarbi'l-İslami, I-III, Beyrut 1983.

KHALDÎ Smain, **İmam Malik ve Muvatta adlı Eseri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.

KILIÇER M. Esad, **“Ehl-i Rey”**, DİA, X/ 520-524, İstanbul 1994.

KONUKÇU Enver, **“Bâbürlüler”**, DİA, IV/ 400-404, İstanbul 1997.

el-KURTUBÎ İbn Abdilberr, **et-Temhid lima fi'l-Muvatta mine'l-Maani ve'l-Mesaniid**, Dar'ul-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Lübnan ts.

el-KURTUBÎ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2013.

KÜÇÜK Raşit, **“İsnad”**, DİA, XXIII/ 154, İstanbul 2001.

el-LEKNEVÎ Abdulhay, **el-Fevâidü'l-Behiyye**, Daru'l-Kitab el-İslami, Kahire 1876.

_____ **et-Ta'lîku'l-Mumecced**, Daru'l-Kalem, Dimeşk 2011.

MALİK B. ENES, **el-Muvatta**, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Daru'l-Ğarbi'l-İslami, Beyrut 1997.

el-MERVEZÎ, **Fusûl Havle's-Sîn ve't-Türk ve'l-Hind: Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China the Turks and India**, çev. Vladimir Fedorov Minorsky, nşr. Fuat Sezgin, Frankfurt 1993.

en-NEDVÎ Ebu'l Hasen, **Da'vetu'l-İslamiyyeti fi'l-Hind**, el-Mecmeu'l-İslamiyye, Hindistan 1986.

_____ **Ricâlu'l-Fikri ve'd-Daveti fi'l-İslam**, Daru'l-Kalem, Dimeşk, I-IV, (çev. Yusuf Karaca, İslam Önderleri Tarihi, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1992 I-V.)

en-NESÂÎ Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, **Sünen-i Nesâî**, Mektebetü'l-Mearif, Riyad 1996.

NİZAMÎ K. A., **“Hindistan; Din”**, DİA, XVIII/ 85-92, İstanbul 1998.

ÖĞÜT Salim, **“Ehl-i Hadis”**, DİA, X/ 507-508, İstanbul 1994.

ÖZCAN Azmi, **“Müttaki el-Hindi”**, DİA, XXXII/ 222-223, İstanbul 2006.

ÖZEL Ahmet, **“el-Alemgiriyye”**, DİA, II/ 365, İstanbul 1989.

ÖZŞENEL Mehmet, **İlk Dönem Hadis- Rey Tartışmaları; Şeybani Örneği**, İFAV Yayınları, İstanbul 2015.

_____ **Pakistan’da Hadis Çalışmaları**, İFAV Yayınları, İstanbul 2014.

ÖZTUNA Yılmaz, **İslam Devletleri; Hindistan**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, I-V, Ankara 1989.

es-SAĞIRCI Es’ad Muhammed Said, **el-Fikhul-Hanefiyye ve Edilletuhu**, Daru'l-Kelime't-Tayyib, I-III, Dimeşk 2000.

SALİHLİOĞLU Halil, **“Dirhem”**, DİA, IX/ 369, İstanbul 1994.

es-SİCİSTÂNÎ Ebu Davud Süleyman b. Eş’as, **Sünen-i Ebî Davud**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2015.

SİFİL Ebubekir, **Muvatta Nüshaları Muhteva Analizi**, Rihle Kitap, İstanbul 2017.

SİRÂCÜDDÎN Abdullah, **Şerhu'l-Menzumetü'l-Beykuniyye**, Daru'l-Felah, Halep ts.

es-SİYÂLKÛTÎ Muhammed Beşir, **eş-Şah Veliyyullah: Hayâtuhû ve Davâhu**, Daru İbn Hazm, Beyrut 1999.

es-SUYÛTÎ Celaledin Abdurrahman, **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an**, thk. Mustafa Dîb el-Buğa, Dar-u İbn Kesir, I-II, Dimeşk 2002.

_____ **Tenviru'l-Havâlik**, Daru'l-Kütübül İlmiyye, Beyrut 1997.

eş-ŞEHREZÛRÎ Ebu Amr Osman b. Abdurrahman, **Ulûmü'l-Hadis**, thk. Nureddin İtr, Daru'l Fikr, Dimeşk 1998.

ŞA'BAN Zekiyüddin, **Usulu'l Fıkh el-İslami**, Metabiu Dari'l-Kütüb, Beyrut 1971.

TARTI Nevzat, **İbn Abdilberr ve et-Temhid'indeki Şerh Metodu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, OMU Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1994.

TEKİNEŞ Ayhan, **“Muhtelifu'l-Hadis”**, DİA, XXXI/ 74, İstanbul 2006.

et-TİRMİZÎ Ebu İsa Muhammed b. İsa, **Camiu'l-Kebir**, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Daru'l-Ğarbi'l-İslami, Beyrut 1996.

UĞUR Mücteba, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, TDV Yayınları, Ankara 1992.

ÜNALAN Abdullah, **Ehli Sünnet ve Şia'nın İmamette Dayandığı Hadisler**, Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1998.

YAŞAROĞLU M. Kamil, **“Minhâcü't-Tâlibin”**, DİA, XXX/ 111, İstanbul 2005.

el-ZEİDAN Abdullah, **Osmanlı Muhaddisi Kemahlı Osman b. Yakup ve el-Muhayya adlı eseri**, Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.

ez-ZUHAYLÎ Vehbe, **el-Fikhu'l-İslamiyye ve Edilletuhu**, Daru'l-Fikr, I-XI, Dimeşk 2004.